

VIGILIA

2000 / 10

POSZLER GYÖRGY: **Európai egység és szociális gondolat**

HAMBERGER JUDIT-SZILÁGYI IMRE:
Új közép-európai nemzetállamok

ADRIÁNYI GÁBOR: **Katolikus nagygyűlések Magyarországon**

LADÁNYI SÁNDOR:
A református egyház megtörése Magyarországon

MÉSZÁROS KLÁRA: **Az adósságválság csapdája**

GUSTAV HERLING-GRUDZIŃSKI: **Más világ**

Beszélgetés Patay Lászlóval

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az egység útján	721
----------------	-----------------	-----

KERESZTÉNY SZÁZADOK — A 20. SZÁZAD

POSZLER GYÖRGY:	Európai egység és szociális gondolat	722
HAMBERGER JUDIT — SZILÁGYI IMRE:	Új közép-európai nemzetállamok (II. rész: szlovénok, horvátok)	731
ADRIÁNYI GÁBOR:	Katolikus nagygyűlések Magyarországon	739
LADÁNYI SÁNDOR:	A református egyház megtörése és behódoltatása Magyarországon	747
MÉSZÁROS KLÁRA:	Az adósságválság csapdája (II. rész)	758

SZÉPÍRÁS

GUSTAV		
HERLING-GRUDZIŃSKI:	Más világ (<i>Körtvélyessy Klára fordítása; I. rész</i>)	764
PARDI ANNA:	Részletek Leibniz egy munkanapjából (<i>vers</i>)	772
FECSCKE CSABA:	Tehetetlenül (<i>vers</i>)	773
MÁTÉ ZSUZSANNA:	Sík Sándor Esztétikájának recepciójáról	774

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Patay Lászlóval	782
----------------	-----------------	-----

NAPJAINK

ROSNER ZSOLT:	Az elfeledett aradi vértanú	787
BÁNRÉVY GÁBOR:	Öt éves a Pázmány Péter Egyetem Jogi Kara	792

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	795
---	-----

Az egység útján

Egy évvel ezelőtt, a reformáció ünnepén, október 31-én Augsburgban a Katolikus Egyház és a Lutheránus Egyházak Világszövetsége nevében közös nyilatkozatot írtak alá a megigazulás kérdésében elért teológiai megegyezésről. A *megegyezés* szó itt nem politikai tárgyalásokra vagy kereskedelmi alkudozásokra utal, hanem arra a közös hitre, amelyet mindnyájan vallanak a megigazulásról. A kivülálló számára talán elvontnak látszik maga a teológiai tétel, pedig annak idején azt mondták a reformátorok, hogy ezen „áll vagy bukik” az egyház. Hosszú teológiai és történeti tanulmányozás, a különböző megfogalmazások és tételek szövegkritikai vizsgálata, a kor beható elemzése nyomán jutott a két fél arra a meggyőződésre, hogy a megigazulást alapvetően azonosan értelmezik mindketten: a 16. században kimondott ítéletek mára érvényüket veszítették.

Az augsburgi nyilatkozat valóban mérföldkőnek mondható az ökumenikus mozgalomban: évszázados viták végére tett — megnyugtatóan — pontot. Sajnálatos, hogy annak idején nem eléggé figyelt fel a közvélemény erre a megegyezésre (valljuk meg: nem is eléggé hívtuk fel rá a figyelmet!). A béke mindig kevésbé érdekes, mint a háború. Az egyházak ökumenikus közeledése, az egységre való törekvése nem kap annyi figyelmet, mint az esetleges (és többnyire múltónak vagy elháríthatónak bizonyuló) nézeteltérések, félreértések.

Úgy vélem azonban, hogy a tavalyi közös nyilatkozatból és a hozzá vezető útból még valamit tanulhatunk mindnyájan, az egyházon belül is, de azon kívül is. A dokumentum az alapigazságokban létrejött nézetazonosságot fejt ki, majd függelékben hozzászólásokat a pontokat, amelyekben a nézetek vagy a megfogalmazások eltérnek vagy félreérthetőek. A megegyezés tehát „differenciált”, vagyis a részletekben maradtak eltérések vagy még tisztázásra váró kérdések. A *differenciált konszenzus* kifejezésnek előzménye megtalálható a II. Vatikáni zsinat szövegeiben: a zsinat többször síkra száll az „egység a sokféleségben” és az „igazságok hierarchiája” mellett. Evangélikus oldalon pedig elterjedt a „kiengesztelődött különbözőség” emlegetése.

Elodázhatatlan történelmi szükségszerűség, hogy ne csak az egyházak induljanak el az egység, az egyetértés, az egymás megbecsülése útján. Az egyházak ökumenikus mozgalma, különösen pedig az augsburgi megegyezés modellként szolgálhat a különböző kultúrák, etnikumok, nemzetek, államok számára. Vizsgálják felül a történelmüket, a konfliktusokhoz vezető okokat, majd igyekezzenek egyetértésre jutni az alapigazságokban, „differenciált megegyezéssel”.

Európai egység és szociális gondolat

POSZLER GYÖRGY

Rerum novarum (1891) — *Igazságosabb és testvériesebb világot!* (1996)

Született 1931-ben Kolozsvárott. Irodalomtörténész, esztéta, akadémikus. Legutóbbi írását 1999. 12. számunkban közzöltük.

A közjó fogalma

„...napjainkban egyre egyetemesebbé válik, és már az egész emberiséget érintő jogokat és kötelességeket is tartalmaz a közjó, amely nem más, mint azoknak a társadalmi életfeltételeknek az összessége, amelyek mind a csoportoknak, mind az egyes tagoknak lehetővé teszik, hogy teljesebben és könnyebben elérjék tökéletességüket” (*Gaudium et spes*).

„Az ember közösségi természetének megfelelően az egyén java szükségképpen kapcsolatban áll a közjával... A közjó három lényeges elemet foglal magában: Először is feltételezi a személy tisztelétét, úgy, ahogy van... Másodszor: a közjó követeli a helyes társadalmi rendet és a szervezetek kibontakozását... És végül: a közjó magában foglalja a békét...” (*A katolikus egyház katekizmusa*).

Egyértelműen úgy tűnik, a katolikus egyház társadalmi tanításának legátfogóbb, legfelső fogalma a közjó. Erről tanúskodik a II. Vatikáni zsinat egyik konstitúciója, a *Gaudium et spes*, a kanonizált *Katekizmus* — és több más fontos dokumentum is. A közjó fogalmának alapelvei vagy összetevői nehezen vitathatók. A csoportok és egyes tagok tökéletességének lehetősége. Az emberi személyiség szentsége mint biztos alap. A helyes társadalmi rend és szervezetei megteremtése. És a lét alapjaként a biztonságos béke. De, valljuk be, nem pontosan meghatározhatók. Mert mit is jelent pontosan az ember tökéletessége? Antropológiai és talán teológiai kérdés is. Mert mit is jelent pontosan a helyes társadalmi rend? Szociológiai és talán ideológiai kérdés is. Persze e teoretikus dilemmákra nem itt adandó válasz. Egyszerűen elfogadandó: a közjó a legátfogóbb, a legfelső fogalom.

Az egyház társadalmi tanítása több, mint száz, nekünk pontosan százöt éves. XIII. Leó pápa 1891-es enciklikája, a *Rerum novarum* és a magyar püspöki kar 1996-os körlevele, az *Igazságosabb és testvériesebb világot!* között. A társadalmi tanítást kiáltó szociális szükséglet hozza létre. Akkor, ott, és most, itt is. Az egyetlen alternatívában adott rossz választási lehetőség. Akkor a korlátozatlan kapitalizmus embertelen társadalmi rendje és a vele összefüggő korlátozatlan gazdasági liberalizmus ideológiája és a kommu-

nizmusba átnövő szocializmus embertelen kiigazítási kísérlete és a vele összefüggő, radikalizálódó marxizmus ideológiája között. Most az összeomlott, „létező szocializmus” rossz öröksége és a születő mohó, újkapitalizmus rossz lehetősége között. Ez egyetlen alternatívában adott rossz választási lehetőséget kívánja érvényteleníteni a társadalmi tanítás. Az alternatíva mindkét oldalával vitázva. Egy humánus *tertium datur* lehetőségével kísérletezve.

A társadalmi tanításban egyértelmű a fejlődés. Ezt világossá teszi az egymásra épülő dokumentumok egybeolvasása. De II. János Pál pápa 1981-es enciklikája, a *Laborem exercens* össze is foglalja. Mindegyikben a közjóról, annak realitásáról és variációiról esik szó. Az első dokumentumokban, a *Rerum novarum*ban, a *Quadragesimo annó*ban a munkáskérdés, a szegénység egy közönségen, egy országhatáron belül a középpontban. Ez terjed ki később az egyes földrajzi-történelmi régiók gondjaira. Majd az egész világra mint lehetséges egységekre. A javak és életlehetőségek igazságosabb elosztására gazdag és szegény országok, régiók és világtájak között. Ahogy néhány fontos megnyilatkozás, a *Mater et magistra*. A *Gaudium et spes*, a *Populorum progressio* és a *Sollicitudo rei socialis* tanítja. És persze visszatérően a béke kérdése. Főként a *Pacem in terris*ben.

Magyarországon és az egész tíz éve felszabadult régióban mindez a gond felerősödik és más hangsúlyokat is kap. Végső kiélezettségében jelentkezik az egyetlen alternatívában adott rossz választási lehetőség. Megkerülhetetlenül itt vannak a szocializmus kiigazítási kísérletének nehezen eltüntethető nyomai. A gazdaságban, a társadalomban és a lelkekben is. És megkerülhetetlenül itt vannak a kapitalizmus eredendő vétkeinek egyértelműen észrevehető tünetei. A gazdaságban, a társadalomban és a lelkekben is. A hozzájuk tartozó összes hagyományos és új ideológiákkal és ideológiakísérletekkel együtt. Ezért van szinte kiáltóan szükség a társadalmi tanításra. Ehhez képest érezhetni a püspöki kar körlevélét és más dokumentumokat is fontosaknak, de késeieknek és nem egészen kielégítőeknek.

A más hangsúlyok legvilágosabban egy pontosan megjelölhető kérdésben jelentkeznek. A *Katekizmus* a közjó kapcsán a személyiség szentségéről, a helyes társadalmi rendről és a béke védelméről beszél. A magyar püspöki kar körlevele harmadikként a szubszidiaritás elvét említi. Ezt hatvankilenc éve veti fel a *Quadragesimo anno*. És mellékesen, nem a középpontban felmerül későbbi dokumentumokban is. Továbbá megfogalmazódik — jóval ezután — a regionalitás elve. Például 1988-ban, a *Sollicitudo rei socialis*ban. De hogy idekerül, a személyiség és a szolidaritás vagy helyes társadalmi rend mellé harmadik alapelvnek, ez a mi jogos magyar és közép-európai, de az eredeti koncepciót módosító olvasatunk. Mindez természetesen — a két első alapelv, de főként a

harmadik, a szubszidiaritás — az európai egység szempontjából megkerülhetetlenül fontos. Erről néhány gondolatot.

Kommentárjaimban kétszeres fénytörés. Kommentár egy speciális tájegységből. Kommentár egy laikus olvasótól. Laikus, mert nem egyházi és laikus, mert nem szakértő olvasó.

Szabad személyiség és emberi méltóság

„Nem önáltatás, ha az ember önmagát az anyagi világnál magasabb rendűnek ismeri el, és ha többre tartja, mint a természet egy részecskéjének vagy a társadalom névtelen alkotóelemének. Benső valójával ugyanis az anyagi mindenség fölé emelkedik; ebbe a mély benső világba vonul vissza, amikor szíve rejtekét keresi fel... Az ember méltósága tehát megkívánja, hogy tudatosan és szabad választás alapján cselekedjék, személy módjára, azaz meggyőződése indítsa és irányítsa, ne pedig vak ösztön és merő külső kényszer” (*Gaudium et spes*).

Az ember az anyagi mindenség fölött. Szabad választás a vak kényszerrel szemben. Persze a jó választása. Ismerős és emelkedett gondolat. Vallásos-transzcendens és bölcséleti-immanens-transzcendens változatban is. Vagyis az emberi méltóságról van szó.

Bölcséleti értekezés

Az elsőt, a vallásos-transzcendens értelmezést a *Katekizmus* teszi egyértelművé. Az ember mint Isten képmása. Aki megkapta Isten boldogságra szóló meghívását. Szabad választással formálja magát hozzá a transzcendencia által tanúsított jóhoz. Belülről építi magát. A kegyelem segítségével növekedvén az erőnyben.

A másodikat, a bölcséleti-immanens-transzcendens értelmezést a klasszikus német filozófia adja — főként Kant és Hegel. Etika és logika felől is közelítve. Az erkölcsi törvény bennem — véli Kant. A kategorikus imperatívusból kiindulva szabad döntések során, érzékiből szellemi, animálisból humánus, kötöttből szabad lényvé formálhatja magát. Mint ilyen válhat ön- és végcélá. Személyiséggé, ami semminek sem rendelhető alá. Sem evilági, sem túlvilági céloknak. A magáért való lét — véli Hegel. Befejezett minőség, ami mindent önmagára vonatkoztat. Nem önmeghatározás mástól való különbségben. Hanem önmeghatározás a különbséget is magába foglalva. Az én a legjobb példa. Mert önmagunkat a más létezőtől megkülönböztetve, de rá is vonatkoztatva határozzuk meg.

Tehát a személy méltósága — a kivívott szabadság és a lehetséges tökéletesség alapján. A közjó első lényeges eleme — a *Katekizmus* megfogalmazásában. Csakhogy az elméleti tétel mögött bonyolult dilemmarendszer. Maga a teória nehezen lenne megkérdőjelezhető. De ez összefüggésben, a társadalmi tanítás rend-

szerében teória és realitás valamelyes szembesítése — már csak a gondolati korrektség okán is — elkerülhetetlen.

Mert iszonyú társadalmi és gazdasági kötöttségeiben hogyan is lehet szabad akaratából a jót választó istenképmás, ön- és végcél, befejezett minőség és magáért való lét? Legyen szabad lefordítani ezt a hazai viszonyokra. Sőt, a kritikus régió, a nemrégén létfeltételeiben megváltozott, azaz szabaddá lett Közép-Európa viszonyaira. Gondoljunk bele: ez ország és régió népessége felszabadt az egyik politikai-társadalmi rend kötöttségeiből. Amely szabad döntéseken alapuló kiteljesedését közvetlenül, hatalmi szóval, politikai kényszerrel korlátozta. És bekerült a másik politikai-társadalmi rend kötöttségeibe. Amely szabad döntéseken alapuló kiteljesedését közvetetten, anyagi kiszolgáltatottsággal, gazdasági kényszerrel korlátozza.

Társadalmi helyzet

Mindenki által ismert tény. Kevesek gazdagsága, s sokak szegénysége. A szegények sokasága pedig a múlt, a diktatúra ilyen-olyan okokból nyújtott szerény egzisztenciális biztonságából átesett a jelen, a demokrácia ilyen-olyan módon létrehozott teljes egzisztenciális bizonytalanságába. Nem kívánok másra hivatkozni. Csak a püspöki kar körlevelének félévtes adataira. Amelyek azóta valamit módosulhattak, de lényegében meg nem változhattak. Csak néhányat. Az aktív lakossághoz viszonyított tíz százaléknyi munkanélküli. A tizenkilenc éven aluliak negyvenöt százaléka létminimum alatt élő családokban. A nyugdíjak reálértékének hatalmas csökkenése. És a hivatkozások még — bizvást — folytathatók. A politikai és gazdasági rendszerváltozás végzetes veszteségeiről van szó. Azokon belül is a legelesettebbekről. Az aluljárók és a Moszkva tér világáról. Meg a hajléktalanokról. Hajléktalan-szállásokon, parkok padjain, metrók lejárataiban. Természetesen a nyomasztóan sok koldusról is. Akik akár „egyéni vállalkozva”, akár maffiáktól kényszerítve — mindenképpen a legelesettebbek. Még egyszer hangsúlyoznám: elméletileg minden vitathatatlan. De hol van e világban lehetőség személyes szabadságra, önálló döntésre, végső célra, befejezett minőségre és az ezekből összetevődő emberi méltóságra? Nagy a távolság eszmény és való, ha így jobb: ideál és réal között. És megfogalmazható a kérdés. Nem lehet-e a távolságnak kiábrándító, cinikussá tevő, demoralizáló hatása? Nem hiszem, hogy a tételeket kellene módosítani. De a tételeket és a tényeket keményebben szembesíteni igen. És e szembesítés alapján újragondolni a konzekvenciákat. Esetleg egy praktikus stratégia kidolgozása érdekében is.

Szeretném a félreértéseket elkerülni. Nem vagyok járatos a felzabádítás teológiájában. Így nem is hirdethetem, nem is cáfolhatom. Nem kívánok sarkítottan frappáns irodalmi hivatkozásokkal sem operálni. Noha nem tagadom, csak úgy alkalmilag, eszembe jut Bertold Brecht és Szabó Dezső is. Különböző korokból és összefüggésekből. Az első esetében Kocsma Jenny kaján-keserű

songja a *Koldusoperából*. Hogy „előbb a has jön, aztán a morál”. A második esetében kemény-gúnyos passzusa egyik beszédéből. Hogy „korgó gyomorral nem lehet himnusz énekelni”. Vagy talán pontosabban: csak egy bizonyos ideig lehet himnusz énekelni. Nem akarok ilyen hivatkozásokkal operálni. Mert tudom, más az élet és az irodalom. És egy sarkítottan hatásos irodalmi megfogalmazásból nem vezethető le valóságosan hatásos elméleti következtetés. Elgondolkodtathat, de megoldást nem adhat. Továbbá ismerem a *Libertatis nuntiust*, a Hittani Kongregáció nevezetes nyilatkozatát. És elméletileg sem szándékozom az ember teljes, büntől való szabadságának transzcendens-teoretikus tételét az ember részleges, szükségétől való szabadságának immanens-praktikus tételére redukálni. A filozófiát ökonómiával, a szellemiséget anyagisággal összekeverni.

Mindez nem áll szándékomban. Ám úgy vélem, ez országban és e régióban, e század és ezredfordulón minden a szociális kérdésekkel foglalkozó gondolatmenetben a praktikumnak, a gazdaságnak, azaz a szegénységnek, a napi élethez szükséges emberi minimumnak a teoretikummal, a szellemmel, az örökélet jegyében megfogalmazott morális normákkal nem szemben, de azok mellett vagy inkább éppen azokból következően nagyobb hangsúlyt kell kapnia. Mert felborulhat az egyensúly. A gazdasági és társadalmi egyensúlyon túl a lelki egyensúly is. Ami a teoretikus és morális tételeket is megkérdőjelezheti.

Szolidaritás és összetartozás

„Mindenekelőtt szó van a kölcsönös függőségről, amelyet a mai világban a kapcsolatok meghatározó rendszerének fogadnak el minden területen: a gazdasági életben, kultúrában, a politikában és vallási ügyek intézésében, és ezt erkölcsi kategóriaként kezelik. Ha a kölcsönös függőséget ebben az értelemben elismerik, akkor erre megfelelő válasz a szolidaritás mint erkölcsi és társadalmi magatartás, mint erény (*Sollicitudo rei socialis*).

A szolidaritás alapelve, amelyet »barátság« vagy »társadalmi szeretet« névvel is illetnek, az emberi és keresztény testvériség egyenes követelménye... A társadalmi-gazdasági nehézségeket csak a szolidaritás valamennyi formájának igénybevételével lehet megoldani” (KEK).

Ismét impozáns teoretikus alapozás. Figyeljük meg a logikáját. A kapcsolatok meghatározó rendszeréből, a kölcsönös emberi függőségből, azaz egy társadalmi tényből indul. A keresztény testvériség követelményéhez, az erények szükséges gyakorlásához, azaz egy erkölcsi igényhez érkezik. Szociális kategóriából csinál morális kategóriát. Majd visszatér a társadalmi összefüggésekhez. A nehézségek csak a szolidaritás valamennyi formájának gyakorlásával oldhatók meg.

Mindez gondolatilag visszautal a személyiség és méltóság, a személyiség méltósága tételére. Mert a szolidaritás elvéből csak akkor válhat társadalmi gyakorlat, ha mindenki a másikat személyiségnek ismeri el. Mindenki köteles embertársát úgy tekinteni, mint másik önmagát — ahogy emelkedetten tanítja a *Gaudium et spes*. De visszautal a klasszikus német filozófia tételeire is. A magáért való lét, az én önmagát csak a másik magáért való léthez, a másik énhez viszonyítva határozhatja meg. Csak ebben a viszonylatban lehet önmagáról való tudata, vagyis öntudata.

Mindez elméletileg kikezdzhetetlen. És a *Katekizmus* a szolidaritás gyakorlásának társadalmi változatait is megjelöli. Szolidaritás szegények és szegények-, gazdagok és szegények-, vállalkozók és alkalmazottak, országok és nemzetek között. És a szolidaritás a béke záloga is. Mint mindezen tényezők morális és praktikus, humánus és szociális egysége és szövetsége.

Fontos e tekintetben néhány korábbi, az összemberi szolidaritás követelménye felé mutató teoretikus-teológiai megnyilatkozás is. Mindössze két példa. A II. Vatikáni zsinat tanításai közül. Határozat az ökumenizmusról — *Unitatis redintegratio*, '64-ből. Nyilatkozat az egyház és a nem keresztény vallások viszonyáról — *Nostra aetate*, '65-ből. Az elsőben elméleti és érzelmi közeledés a más keresztény egyházakhoz. Az ökumenizmus lehetséges elveinek kifejtése, az egységes keresztény szellem körvonalazása. A keleten különvált egyházaktól a nyugaton különvált egyházakig. A másodikban jellemzés a hinduizmusról, buddhizmusról, muzulmán és izraelita vallásról. A legfontosabb mozzanat: mindenfajta antiszemitizmus visszavonása és elítélése — az egyetemes emberi testvériség nevében. A két dokumentumnak — egyéni olvasatomban — van egy egymásra épülő, végső, humánus üzenete. Valahogy így: a katolicizmus nem a kereszténység, a kereszténység nem a vallásosság, a vallásosság nem az erkölcsiség egyetlen, más formákat megtagadó és kizáró formája. És ne feledjük: e gondolatmenetet folytatja és zárja le II. János Pál pápa „bocsánatkérő megnyilatkozása”.

A szolidaritás fogalmának elméleti tisztázása sem feledtetheti, hogy — legalábbis idehaza és a régióban — a társadalmi szolidaritás gyakorlati formái nem működnek. A szegények és szegények szolidaritásának új formái nem jöttek létre. A régi formák vagy megmerevedtek, vagy majdnem a peremre szorultak. A gazdagok és szegények, vállalkozók és alkalmazottak egyeztetésének formái vagy meg sem alakultak, vagy gyerekcipőben járnak. És úgy tűnik, a gazdagok és vállalkozók önmérsékltre való hajlama meglehetősen csökevényes. A mohóság legszélsőségeiből formáira is van példa. Gondoljunk a külföldiek vagy fekete-munkások kiszolgáltatottságát kihasználó rabszolga- vagy félrabszolgamunka különböző, fel-felbukkanó formáira. Az országok és nemzetek közötti szolidaritásnak a régióban nem sok nyoma van. A nagy és

kicsi, gazdag és szegény országok és nemzetek közötti viszonyban pedig megjelentek az új, közvetett és finomított gyarmatosítás különböző formái.

**A szolidaritás
hiányának lélektani
kísérői**

Ám a szolidaritás nemcsak szociális, de pszichológiai kérdés is. Ezért ejtek szót a belső szociális-pszichológiai diszkrimináció nehézségéről, olykor csak búvópatakként érzékelhető, olykor nyíltan felszínre törő formájáról. Amelyekbe tagadhatatlanul beletorkollik a bűnbakkeresés ősi lélektani mechanizmusa is. Ennek három célpontja van. A zsidóság, a roma népesség és a hajléktalanok. Az első kettő mögött ideologikus-rasszista, a harmadik mögött pszichologikus-szadista motiváció. Az antiszemitizmus mesterségesen felszított, világnézetileg színezett értelmiségi, esetleg ál- vagy fél-értelmiségi rasszista indulat. A cigányszindróma majdnem ösztönös, antropológiai és kriminológiai álérvekkel megtámasztott szociális-pszichés biztonsági szelep. A hajléktalanfóbia a rendszerváltás eseményei ellen forduló agresszív-szadisztikus lélektani öngerjesztés és önigazolás. Amelyben az eset a még elesettebben tölti ki és vezeti le artikulálatlan szociális indulatait.

Nem tudom, kit sérthettem az elmondottakkal. Vagy ki érezheti, úgy kell tennie, mintha sérthettem volna. Ám vállalom. Mert meggyőződésem: a felsorolt tünettan létezik. És a felsorolt tünettan a szolidaritás katekizáltan teoretikus, keresztény elveinek a legszögesebb ellentéte.

Regionalitás és szubszidiaritás

„Kíváncsi volna például, hogy az azonos földrajzi térségbe tartozó nemzetek megállapodjanak az együttműködés formáiban, ami csökkentené az erősebb termelőktől való függőségüket; nyissák meg egymás előtt piacukat, vizsgálják meg, hogyan egészíthetnék ki egymás termékeit, hogyan tudnának összefogással olyan szolgáltatásokat nyújtani, amelyekre egyedül nem képesek... Az azonos térségbe tartozó fejlődő országok, ide sorolva a »déli félteke« népeit, új regionális társulásokat hozhatnak létre és kell létrehozniuk — ez sokat ígérően már el is kezdődött — amelyek megfelelnek az egyenlőség, szabadság és a közös részvétel követelményeinek, mindenki egyetértése alapján” (*Sollicitudo rei socialis*).

**Regionális
együttműködés**

Tehát az azonos földrajzi (és nyilván történelmi!) térségbe tartozó országok és nemzetek egymást támogató-kiegészítő, regionális együttműködése. Az egyenlőség és szabadság alapján. Persze most ez is — mint minden egyéb — az európai egység kapcsán merül fel. Így és ezért társul a regionalitás elve mellé — logikus következményként — a szubszidiaritás elve is.

A szubszidiaritás

A szubszidiaritás elvét — hatvankilenc éve — a *Quadragesimo anno* egyértelműen felvetette. És a társadalmi tanítás harmadik pillérévé teszi — méltán — a társadalmi tanítás magyar értelme-

zései. Így a püspöki kar körlevele is. Miről is van szó? Az önrendelkezés és ezzel összefüggően a segítség elvéről. Többszörös értelemben is. Amit az egyén önmaga megoldhat, nem hárítható át felfelé, a kis közösségre. És a megoldás joga és lehetősége nem is vehető el tőle. Meg ugyanígy a kis és a nagy közösség, a nagy közösség és az állam, az egyes állam és a régió, a régió és a nagyobb államszövetség viszonyában. Vagyis mindent ott intéznek el és oldanak meg, ahol az elintézés és megoldás követelményeit, részleteit és következményeit a legjobban ismerik. És ahol a saját elintézés és megoldás a saját ügyük, saját jó- vagy balsorsuk kovácsa. Ez most, az európai egység távlatában az államok és nemzetek viszonylatában a legfontosabb. Vagyis nagyobbak és kisebbek, gazdagabbak és szegényebbek, bennlévők és csatlakozók között. Hogy a nagyobbak, gazdagabbak, bennlévők szubszidiálnak, azaz segítenek; a kisebbek, szegényebbek, csatlakozók megoldanak, azaz elintéznek. De érdemes világosan látni, erre valójában és főként az eredményesség reményében csak a régió gondjainak rendezése során lehet esélyünk. És még ezzel együtt is kérdés, hogy a szubszidiálásra való hajlandóság valójában mekkora.

A régió pedig súlyos gond. Az a bizonyos, történelmileg is retardáltabb régió, Európa közepe. Nyugat és Kelet között. Amely elmaradottabb volt a polgárosodásban. És nem jöttek benne létre tisztább nemzetállamok. Ebből is fakad sok minden ellentmondás. Hogy a nacionális és demokratikus elv nem egymás mellett jelentkezett, hanem egymás ellen feszült.

A régió terhes örökségei

E régióban a tíz év előtti változást három súlyos örökség is terheli. Először a gazdasági és társadalmi fejlettség különböző szintje. Az egyenlőtlenség — mondjuk — Csehország és Románia és — mondjuk — Lengyelország és Bulgária között. Másodsor az igaztalan békediktátumok okozta mindmáig feloldatlan feszültség. Amelyben a vesztesek — természetesen — nehezen felejtik, hogy vesztesek. Amelyben a nyertesek — természetesen? — még nehezebben felejtik, hogy nyertesek. Harmadszor az igaztalan békediktátumok okozta megoldatlan kisebbségi kérdés. Amennyiben a többség a kisebbség eltérő minőségében nem a kulturális gazdagodás, hanem a politikai fenyegetettség lehetőségét látja.

Vagyis mindezek Közép-Európa régi-új gondjai. A régió, amely régióként nem tudta megszervezni önmagát. Félig megszületett az egykori Monarchiában. Félig elvetélt a világháborúk között. Egészen elvetélt a tartós diktatúrában. Most pedig létkérdés, minden népe számára, hogy megteremtse. A gazdasági egyenlőtlenséggel, a békediktátumok feszültségével és a kisebbségek gondjaival együtt. Pontosabban ezek feloldásának vagy enyhítésének reményével együtt. Így talán számíthat Közép-Európa arra, hogy a regionalításra támaszkodva működésbe lép a szubszidiaritás elve. De ne feledjük: arról van szó, hogy a magasabb instancia nem von el döntéseket és segít, hogy az alacsonyabb instancia a saját

gondjait megoldja. Vagyis előbb a megoldási képesség, utóbb a segítségi lehetőség. Ebben a távlatban és ehhez a távlathoz szükségeltetik a közös dolgok végiggondolása és megszervezése.

Ennyit az egyház társadalmi tanításairól. A dokumentumok százátíz év alatt, szorosan egymásra épülve, tisztázták az elméleti-erkölcsi alapelveket. És szembesítették őket a változó társadalmi helyzettel. Ezeket közelítette a magyar püspöki kar tovább a hazai realitásokhoz. És hajtott végre rajtuk egy a hazai olvasatból származó fontos változtatást. A személyiség és a szolidaritás elve mellé, harmadikként a béke helyett a szubszidiaritás tételét állítva. E tanítást adhatja a magyar katolicizmus a csatlakozást óhajtó magyarságnak és a csatlakozást fogadó Európának. Beleértve az olyan egyház fogalmát is, amely nem politikai, hanem spirituális hatalom; nem anyagiak birtoklására, de lelkek nevelésére törekszik.

Az európai egységhez közelítve vetettem fel a három teoretikus alapelv praktikus dilemmáit. Felsorolván néhány végiggondolandó mozzanatot. Amelyek vizsgálata vagy megoldási kísérlete nélkül az alapelvek nem működnek. Csak ezekkel együtt lehet az ország és a régió a nemzetek egyenlőségén alapuló gazdasági és szellemi közösség része. Amelyben minden nemzet saját külön minőségével gazdagítja az egyetemes egységet. Erről beszél a *Sollicitudo rei socialis*: „Az általunk javasolt egyetértés tehát a békéhez és a fejlődéshez vezető út... Legyen a kölcsönös bizalmatlanságból együttműködés, amely az emberek és nemzetek közötti szolidaritás sajátos jele... Így kialakulhat egy sajátos nemzetközi rendszer, amelynek alapja valamennyi nemzet egyenlősége, tiszteltben tartva jogos különbségeiket. A gazdaságilag gyenge országok, vagy azok, amelyek éppen csak életben tudnak maradni, más gazdagabb népek és közösségek támogatásával olyan helyzetbe hozandók, hogy emberségük és kultúrájuk értékeivel — amelyek különben elvesznének — gazdagítsák az emberiséget.”

Új közép-európai nemzetállamok

HAMBERGER JUDIT —
SZILÁGYI IMRE

(II. rész: szlovénok, horvátok)

Hamberger Judit 1955-ben született Jászberényben. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1975 és 1986 között öt szakot végzett, közöttük a szlovák és a történelem szakot. Kutatóként kezdetben lengyel várostörténettel foglalkozott, majd több évig a Világirodalmi Lexikon szerkesztője volt. A szlovákok és a csehek politikai problémáival 1989 végétől foglalkozik. 1996 óta a politikatudomány kandidátusa. 1992 óta a Teleki László Intézet kutatója.

Szilágyi Imre 1949-ben született Budapesten. Történelem-könyvtár, majd ógörög-latin szakon szerzett diplomát az ELTE-n. 1982-től 1990-ig a Világirodalmi Lexikon szerkesztője volt, 1992 óta a Teleki László Intézet kutatója. Szlovénia és Horvátország jelenlegi életével, valamint a szlovén történelem kérdésével foglalkozik. 1996-ban a politikatudomány kandidátusa lett.

Az osztrák örökös tartományokban élő szlovénok és a magyar királlyal államközösséget alkotó horvátok a 19. század második felétől elégedetlenek voltak az Osztrák-Magyar Monarchián belüli helyzetükkel. Azt kívánták, hogy az uralkodó federalizálja a Monarchiát (korabeli szóhasználatul decentralizálja a dualizmust), s az így átalakított birodalomban a délszlávok egy külön föderatív egységet alkottak volna. Mivel kívánságukat a Monarchia vezetőinek többsége nem támogatta, a 20. század elején politikusaik körében egyre népszerűbbé vált a jugoszlávizmus eszméje, azaz a Monarchián kívül, a Szerb Királlyal és Crna Gorával együtt létrehozandó közös délszláv állam gondolata. Ennek megvalósítására az első világháború vége, a Habsburg Birodalom veresége adta meg a lehetőséget. Az olasz hadsereg 1918 őszén szlovén és horvát területek ellen indított területszerző offenzívája pedig arra kényszerítette a horvátokat és a szlovénokat, hogy elfogadják azokat a feltételeket, amelyeket szerb részről a közös állam kereténél megszabtak. Ez azt jelentette, hogy a szlovénok és a horvátok kénytelenek voltak lemondani arról a törekvésükről, hogy olyan köztársasági elvre épülő, (kon)föderatív berendezkedésű állam jöjjön létre, amelyen belül a két nép saját ügyeinek intézésére nagyfokú önállósággal rendelkeznek. Az új állam a szerbek követelésének megfelelően, szerb irányítású, centralizált, „alkotmányos, parlamentáris és örökletes monarchia” lett. A horvátok és a szlovénok tehát egy nagy, osztrák-német és magyar túlsúlyú birodalom alattvalóivá váltak. Ez a minibirodalom — a Szerb-Horvát-Szlovén királyság — kezdetben mérsékelt módszerekkel, 1929-től pedig egyre kíméletlenebbül arra törekedett, hogy megszüntesse az egyes délszláv nemzetek önálló nemzettudatát, és egységes délszláv nemzetet hozzon létre. Ennek a horvátok és a szlovénok lehetőségeik adta keretek között ellenálltak.

A szlovénok — bár nem voltak elégedettek a kialakult helyzettel — viszonylag sokat nyertek. Az új államban megszűnt az elnémetesedés veszélye, érvényesíteni tudták a gazdasági fejlettségükből fakadó előnyöket, a szlovén nyelvű oktatás és a kulturális élet a Habsburg Monarchia-belinél sokkal erőteljesebb fejlődésnek indulhatott, politikusaik pedig abban reménykedtek, hogy az erős jugoszláv állam segítségével visszaszerezhetik az olaszok által el-

foglalt szlovénlakta területeket, s hogy idővel enyhül az erőteljes centralizáció is. A horvátok azonban Magyarországon belüli státusukhoz képest sokat veszítettek önállóságukból, a délszláv gondolat mellett már régóta kiálló vezetőiket pedig a szlovénokénál sokkal nagyobb csalódás érte a megvalósult államalakulaton belül kialakult helyzet miatt. Ezért amíg a szlovénok a realitásokhoz alkalmazkodva, s taktikai megfontolásokból hajlandók voltak együttműködni a központi hatalommal, a horvátok egy rövid időszakot leszámítva állandóan szembenálltak Belgráddal.

Figyelemre méltó, hogy a harmincas évek végéig sem a horvátok, sem a szlovénok nem követeltek önálló nemzetállamot, hanem arra törekedtek, hogy egy nagyobb államalakulaton belül biztosítsák maguknak a nemzeti fejlődés szempontjából szükségesnek tartott önállóságot. Ezért Jugoszlávián belül autonómiát, illetve föderatív köztársasági státust szerettek volna kivívni. Az 1939 augusztusában megkötött szerb-horvát megállapodás — a Cvetković–Maček-paktum — eredményeképpen létrehozott Horvát Bánság kialakítása az első lépés volt ebbe az irányba, a második világháború azonban megakadályozta e folyamat kibontakozását. A horvátok a Jugoszláviát megszálló olaszok és németek akaratából egy névleg önálló, valójában vazallus állam — a független Horvát Állam — révén lettek részei a Hitler által elképzelt új európai rendnek, a szlovén területeket pedig olasz, német és magyar csapatok foglalták el.

Tito Jugoszláviája

Tekintettel a németek és az olaszok második világháborús szerepére, valamint arra, hogy a győztes kommunisták Jugoszláviát föderalizálták, a háborúban vesztes horvátok, illetve a szlovénok körében nem tűnt reális alternatívának sem az önálló nemzetállam létrehozása, sem az Európa nyugati feléhez történő csatlakozás. Hozzá kell tenni, hogy az 1946-ban elfogadott jugoszláv szövetségi alkotmány a föderációt alkotó köztársaságokat szuverénnek tekintette, és számos horvát és szlovén politikus a későbbiekben is ebből indult ki (mindenekelőtt a hatvanas évek második felében és 1989 után). A Sztálin és a jugoszláv kommunisták között 1948-ban bekövetkezett szakítás következtében Jugoszlávia különleges helyzetbe került: nem csatlakozott a szovjet tömb kommunista országaihoz, de nem vált részévé a nyugati világnak sem; elszigeteltségén pedig az el nem kötelezett országok mozgalmán belüli aktív, bizonyos értelemben vezető szerepével igyekezett enyhíteni. Jugoszlávia a föderatív köztársasági berendezkedés ellenére továbbra is egyfajta minibirodalom maradt, amelynek élén a rendkívül széleskörű hatalommal bíró Tito állt, akit egyesek ezért, és hatalmi allűrjei miatt az utolsó Habsburgnak neveztek.

Belső feszültségek

Bár az ötvenes években azt állították, hogy a nemzeti kérdést megoldották, a hatvanas évek gazdasági és politikai liberalizációjának kibontakozása együtt járt a nemzeti érdekek újbóli megfogalmazásával. A hatvanas évek végén mind Szlovéniában, mind

Horvátországban úgy vélték, hogy a föderáció központi szervei túlságosan is nagy mértékben vonják el tőlük a bevételeket, és ezeket nem megfelelő módon használják fel. Az elégedetlenséget nemzeti és demokratikus jellegű követelések kísérték, de a politikusok és az értelmiségiek többnyire változatlanul a jugoszláv kereteken belül gondolkodtak, az ezen belüli helyzetüket szerették volna kedvezőbbé tenni. Az egyik akkori vezető horvát politikus későbbi megfogalmazása szerint ők nem arra törekedtek, hogy Horvátországot bejuttassák Európába, hanem Horvátország és Jugoszlávia európaizálását szerették volna elérni. Mind Horvátországban, mind Szlovéniában megjelent Jugoszlávia konföderalizálásnak igénye. Sőt, szlovén értelmiségiek egy csoportja 1968-ban úgy vélte, hogy Jugoszlávia gazdasági szempontból veszteséget jelent Szlovénia számára. Megállapították, hogy a nemzetté érés folyamatában a királyi Jugoszlávia az első, a titói Jugoszlávia a második fokozatot jelentette a szlovénok számára, akik az elkövetkező húsz éven belül elérik állami függetlenségüket. A független szlovén állam — amely kedvező földrajzi fekvése miatt kapcsolatot teremthetne az európai gazdasággal, mind a keleti, mind a nyugati blokkal — e csoport szerint a nemzeti jövő biztosítékának egyetlen eszköze, az európai, illetve a világ gazdasági folyamatokba való bekapcsolódásnak elengedhetetlen feltétele. A nemzeti és államjogi vitákat az 1974-ben elfogadott szövetségi alkotmány zárta le, amely kompromisszumot jelentett: az ország egysége megmaradt, de az egyes köztársaságok nagyfokú önállósághoz jutottak.

1980 után

Miután 1980-ban meghalt a legfőbb összetartó erőt jelentő Tito, s a következő években egyre nyilvánvalóbbá vált a szocialista rendszer válsága, az egyes nemzetek között fokozatosan élesedő ellentét alakult ki azt illetően, hogy miképpen kell kezelni az ideológia, a demokrácia, az államjog, a nemzeti önállóság, a gazdaság és a kisebbségek kérdésében felmerülő problémákat. A nyolcvanas évek második felében az ellentéteket tovább élezte, hogy Szerbiában a machiavellista módszereket alkalmazó Milošević került hatalomra. Az 1988-89 folyamán megalakuló horvát és szlovén pártok programjaikban és egyéb megnyilatkozásaikban egyaránt hangoztatták a demokrácia, a nemzeti érdek és az európai integráció melletti elkötelezettségüket. Ismét nagyobb hangsúlyt kapott a nemzeti szuverenitás, de ezt kezdetben a konföderációvá alakított Jugoszlávián belül akarták érvényesíteni, s az Európai Közösségbe is elsősorban Jugoszláviával együtt szerettek volna bejutni. Az is előfordult azonban, hogy a szuverenitást a jugoszláv összefüggés nélkül említették. A Szlovén Demokrata Szövetség 1989 júniusában tartott kongresszusán felmerült, hogy Szlovénia esetleg Jugoszlávia nélkül csatlakozhatna Európához. Ez utóbbi elképzelés mögött két megfontolás húzódott. Egyrészt az, hogy Horvátországban és Szlovéniában a politikusok és az ér-

**Érvek a nemzetállam
létrehozása mellett**

telmiségek úgy vélték, Milošević politikájával Jugoszlávia nem kerülhet be az Európai Közösségbe. Másrészt közrejátszottak a nemzeti kérdéssel, illetve az Európai Közösséggel kapcsolatos problémák is.

A szlovén teoretikusok egy része úgy vélte, hogy a kommunista ideológia bukása a nemzeti azonosságtudat megerősödésével jár együtt, s a közvéleménykutatások ezt a vélekedést alá is támasztották. Mind a horvátok, mind a szlovénok abból indultak ki, hogy az Európai Közösség az egyenrangú nemzetek szövetsége, konföderációja lesz. Ennek alapján saját nemzetüknek is egyenrangú státust szerettek volna kivívni az új Európában. Ez a megfontolás viszont szorosan összefüggött azzal, hogy Jugoszláviát konföderációvá akarták átalakítani, illetve, hogy ennek lehetlensége esetén önálló nemzetállamot akartak létrehozni. Véleményük szerint ugyanis csak a konföderációban élő szuverén köztársaság vagy az önálló nemzetállam léte adhatta meg azt a jogot, hogy a horvátok és a szlovénok önállóan, Belgrád közvetítése nélkül tárgyalhassanak Európával, hogy szuverén módon mondhassanak le szuverenitásuk egy részéről. Gyakran hangoztatták, hogy nem a bezárkózás érdekében akarnak kiválni, hanem éppen azért, hogy könnyebben és gyorsabban nyithassanak az Európai Közösség irányába. Elképzeléseik azonban összeütközésbe kerültek az Európai Közösség álláspontjával. Az Európai Közösség ugyanis 1990 és 1991 folyamán számtalanszor hangoztatta, hogy csak az egységes Jugoszláviát támogatja. Az Európa felé törekvő önálló horvát és szlovén nemzetállam tehát az Európai Közösség akarata ellenére jött létre.

**Horvátország és az
Európai Unió**

A Horvátország, illetve Szlovénia és az Európai Közösség között a kilencvenes években tapasztalható nézeteltérések, időnkénti ellentétek azonban mégsem ebből a tényből fakadnak, hanem a létrejött nemzetállamok konkrét helyzete és elképzelései, valamint az európai integrációs elvárások közötti eltérésekből. Ez Horvátország esetében egészen világos volt, hiszen a teljesen szuverén (tehát a teljes területét ellenőrző) horvát nemzetállam csak 1998 elején jött létre. A Horvátország és az Európai Közösség közötti kapcsolatok hosszú ideig éppen Horvátország szuverenitásának hiányában nem voltak rendezhetők. 1996-tól azonban már alapvetően a Franjo Tudjman horvát elnök által követett politika volt az intézményesített viszony kialakításának akadálya. Tudjman ugyanis nem csupán a fegyveres harcok idején, de azután is olyan módon kezelte a kisebbségi kérdést, a Boszniával kapcsolatos viszonyt, a tömegtájékoztató szabadságát, az ellenzékét, valamint a háborús bűnösök kérdését, amit az Európai Közösség (Unió) elfogadhatatlannak tartott. Különösen a szerb kisebbség kérdésében volt igen jelentős a nézeteltérés. Az Európai Unió szerint a kisebbséget védelem és különjogok illetik meg, a hivatalos horvát politika viszont (de a társadalom nagy része is) a szerb ki-

sebbséget a horvátországi háború kirobbantójának, a horvát szuverenitás megcsorbítójának, a horvát demokrácia ellenségének tekintette. Hasonló különbség volt a háborús bűnösök megítélésében is. A horvátok ugyanis a Hágai Bíróság által megvádolt személyeket nem háborús bűnösöknek tekintették, hanem a horvát nemzetállam megteremtőinek. (Megemlítendő, hogy a horvát értelmiségiek és politikusok között az elmúlt években komoly vita folyt a második világháború idején fennállt usztasa Független Horvát Állam megítéléséről, mivel a kormányzó politikusok ezt a rosszhírű államot az új horvát nemzetállam elődjének tekintették.) Tudjman elnök, aki folyamatosan hangoztatta Horvátország európaiságát, azt, hogy az ország az Európai Unióba törekszik, úgy ítélte meg, hogy a fent említett kérdések nagyobb részében nem kell engednie az Unió részéről érkező elvárásoknak, mert az európai politikusok nem jól ítélik meg a Horvátországon belüli helyzetet. A 2000 elején megválasztott új horvát politikai vezetés arra törekszik, hogy eleget tegyen az Európai Unió elvárásainak. Az Unió részéről azóta már csak azért is igen nagy jóindulat tapasztalható az új Horvátország iránt, mert az európai politikusok azt szeretnék, ha Horvátország minta lehetne a Balkán többi országa, mindenekelőtt Szerbia számára. Ez a tény ugyan lehetővé teszi a Horvátország és az Európai Unió közötti viszonylag gyors közeledést, de bizonyos problémák még tisztázatlanok. Egyrészt ma még nem látható, hogy képes lesz-e az új horvát vezetés a szerb kisebbség és a háborús bűnösök kérdésében teljes mértékben megfelelni az elvárásoknak. Másrészt még nem látható, miképpen reagál majd a horvát társadalom azon problémák megjelenésére, amelyekkel a szlovénok immár közel egy évtizede néznek szembe.

Szlovénia és az Európai Unió

Szlovénia ugyanis 1991 folyamán gyorsan kivívta önálló nemzetállami létét, és 1992 elejétől már a nemzetállam jellegének kialakítása és az euro-atlanti integráció volt a legfőbb gondja. A nemzetállam milyenségéről többszintű vita folyik a szlovénok között. A múltat illetően mindenekelőtt a második világháború — a németekkel együttműködők, illetve a velük szembenálló kommunista vezetésű partizánok és az egymás közötti leszámolások megítélése —, valamint a kommunista rendszer értékelése körül folyik a vita. A jelennel összefüggésben komoly nézeteltérések voltak arról, hogy milyen szerepet tölthetnek be a szlovén társadalomban a nem szlovén származású szlovén állampolgárok, hogy milyen legyen az állam és az egyház viszonya, hogy a baloldali-liberális, vagy a konzervatív-keresztény értékrendnek kell-e uralnia a szlovén közéletet. Az európai integrációs folyamat annak elenére sem zökkenőmentes, hogy a szlovénok mind a gazdaság fejlettségét, mind a demokratikus viszonyokat illetően a csatlakozni kívánó országok élmezőnyéhez tartoznak. A csatlakozás kapujában némi visszahőkölés tapasztalható. Mivel a szlovénokban

a legcsekélyebb kétség sincs arról, hogy ők érettek az Európai Unió tagságra, meglehetősen érzékenyek arra, milyen is lesz az az Európa, amelybe majd belépnek. Vagyis arra, hogy vajon valóban megfelel-e az az Európa a szlovén nemzeti céloknak, és hogy vajon valóban egyenrangú félként kezelik-e majd őket. Az egyik legkomolyabb nézeteltérés során ugyanis úgy érezték, hogy veszélybe kerülhet egyenjogúságuk. Olasz követelésre az Európai Unió a társult tagságról folytatandó tárgyalásokat ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Szlovéniának a társult tagságról szóló megállapodás érvénybe lépése után négy évvel biztosítania kell, hogy az Európai Unió állampolgárai kölcsönösségi alapon földtulajdont szerezhetnek Szlovénia területén.

Vita a földtulajdonról

Ez a követelés több okból is ellenállást váltott ki a szlovénokból. Először is azért, mert ennek értelmében módosítaniuk kellett az alkotmányukat, s többen úgy vélték, megengedhetetlen, hogy egy szuverén állam ezt külső követelésre tegye meg. Másodszor azért, mert úgy vélték, hogy Olaszország ezzel olyan típusú nyomást gyakorolt Szlovéniára, amelyről ők azt hitték, hogy az már nem része az európai politikának. Harmadszor azért, mert többen attól féltek, hogy a gazdag nyugatiak majd felvásárolják az olcsó szlovén földeket. Az erről folytatott vita kiszélesítette azt a korábban búvápatakként megjelenő kérdést, hogy meddig szabad elmenni az integráció érdekében a nemzetállam feladásában, illetve hogy mi lesz az európai integráció következménye a szlovénokra nézve. Többen arra hivatkoztak, hogy a szlovénoknak rosszak a történelmi tapasztalataik az olaszok és a németek törekvéseivel kapcsolatban. De nem csupán a múlt, hanem a jövő miatt is elővigyázatosságra intettek, mondván, hogy a négyszázmillió lakosú, határok nélküli Európában a kislétszámú szlovénokat a fölolvadás veszélye fenyegeti, hiszen bárki betelepülhet majd az országba. Úgy vélték, hogy az európai konkurencia miatt a szlovén parasztokat a proletarizálódás veszélye fenyegeti, hogy az értékeisebb szlovén vállalatokat majd felvásárolják a külföldiek, a többi pedig tönkremegy. Mások azt hangoztatják, hogy ha az Európai Unió azt jelenti, hogy meg kell szüntetni a nemzetállamot, akkor Szlovénia állampolgárai az Európai Unió egyik provinciájának lesznek a lakosai, amely előrevetíti, hogy döntéshozatalban a szlovénok szava kevesebbet fog érni, mint amennyit az egykori Jugoszláviában ért. A vitákban központi helyet kap az a kérdés, vajon mekkora értéket jelent a szlovén önállóság, a nemzeti identitás, a területi integritás, hogy mekkora árat szabad fizetni ezek megőrzéséért, illetve hogy szabad-e ezeket feladni az integráció érdekében.

Ilyen és ehhez hasonló megfontolások miatt a szlovénok körében némi bizonytalanság tapasztalható. Sokan úgy szeretnének csatlakozni az Európai Unióhoz, hogy eközben ne kelljen lemondani a végre megszerzett nemzetállami létről. Legszívesebben a jelenlegi helyzetet állandósítanák: igen jól ki tudják használni az

Európai Unióhoz fűződő gazdasági kapcsolataikat, miközben gazdaságukat és társadalmukat a nemzetállam eszközeivel védik a kellemetlennek tekintett külső behatolástól. Az értelmiség egy része azonban már figyelmeztet arra, hogy ez az állapot nem tartható fenn: a szlovénoknak fel kell adniuk nemzeti bezárkózásukat, és az új körülmények között is meg kell őrizniük saját identitásukat; a gazdaságnak és a társadalomnak nyitottá kell válnia a külvilágra, választ kell adnia a globalizáció kihívásaira. Egyesek azt hangoztatják, hogy e folyamatot igen nagy körültekintéssel kell véghezvinni, mert egy kis államra másképpen hat a tőke és a munkelő szabad áramlása, mint a nagyobbakra, mások pedig azt, hogy a sikeres alkalmazkodás és az identitás megőrzése érdekében középpontba kell állítani a kultúra és az oktatás fejlesztését.

Befejezésül

Az 1990-es években Közép-Európában újraéledő nacionalizmus nem újkeletű, hanem a bolsevizmus időszakában elnyomott, elhallgattatott ideológia, amely a politikai és gazdasági szabadság keretei között, a külső és belső birodalmi nyomás csökkenésével és megszűnésével természetes szervező erőként, természetes politikai akaratként tört a felszínre.

E nacionalizmus feléledése összefügg az európai integrációs kényszerrel is. A térség társadalmi, nemzeti több évszázada kényszerpályán haladnak; megmaradásukhoz és európai jellegű fejlődésükhöz azt a mintát kell követniük, amelyet Európa nyugati fele valósított meg. Amennyiben csupán szerves belső társadalmi, politikai és gazdasági fejlődésük törvényszerűségeit követik, menthetetlenül lemaradnak Európa nyugati részétől. Ha nem fogadják el a kijelölt kényszerpályát, akkor be kell zárkózniuk, amely minél kisebb egy állam, annál nagyobb veszteséget jelent. Ebben a folyamatban az egyes nemzetállamok közötti eltérések abból is adódnak, hogy társadalmak milyen mértékben fogadják el sajátjuknak e kényszerpályát, és mennyire törekszenek arra, hogy a kényszer belső szükségletté alakuljon át, hogy a mintakövetés kényszerét hogyan és milyen gyorsan ismerik fel, és hogyan tudják ezt saját javukra fordítani. A térség kis nemzetei és ezek új államai (történelmi okokból is) a megkésetttség különböző fázisaiban találhatók, ezért feladataik is eltérőek, s ez közöttük az integrációs folyamatban is fejlődésbeli különbségeket eredményez.

A közép-európai térség új kis nemzetállamai egyszerre kettős nyomás alá kerültek, kettős vágy, kettős cél hajtja őket. A legsúlyosabb problémát az okozza, hogy ezek egymással ellentétes irányú mozgást, fejlődést, cselekvést követelnek meg, egymással ellentétes folyamatokat feltételeznek. A nacionalizmusból táplálkozó nemzetállami törekvés, egy nemzet államának létrehozása és megvalósítása a védekezés, a külső, a más, az idegen, a nem szerves hatásokkal és erőkkel szemben védekezést, így a bezárkózást igényli, az új európai egységesülési ideológia és az integráció megkövetelte politikai, gazdasági és társadalmi gyakorlat pedig

Irodalom:

Šolc, Jaroslav:

Slovensko v českej politike (Szlovákia a cseh politikában).

M.O.Enterprise,

Banská Bystrica, 1993.

Hamberger Judit:

Csehszlovákia szétválása.

Egy föderációs kísérlet kudarca. Teleki László

Alapítvány, Budapest, 1997.

Rychlík, Jan: *Češi a*

Slováci ve 20. století.

Česko-slovenské vztahy 1945-1992.

(A csehek és a szlovákok a 20. században. A

cseh-szlovák viszony 1945 és 1992 között.)

Academic Electronic

Press, Praha, 1998.

Milovan Baletić (szerk.):

Ljudi iz 1971. Prekinuta

šutnja (1971 emberei.

Megszakított hallgatás),

Vjesnik, Zágráb, 1990.

Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*, Aula, Budapest, 1999.

Slovenija 1968 kam? (Szlovénia — 1968 — hová?), Magnolija, 1990.

Sokcsevits Dénes: *A délszláv háború*, Calibra Kiadó, Budapest, 1997.

Sproščena Slovenija (A fellazult Szlovénia), Nova revija, 206, 1999. június.

Suverenost Slovenije? (Szlovénia szuverenitása?), Nova revija, 1999.

Készült az OTKA T.029392, illetve a T.029395. számú kutatása keretében.

ennek ellenkezőjét, a minél tágabb körű nyitást, az idegen, a más, az eltérő hatások (törvények, alkotmányos rendek, gazdasági és politikai rendszerek, előírások, szabályok) minél teljesebb és minél gyorsabb befogadását követeli meg.

Az újonnan létrejött kis nemzetállamoknak tehát egyszerre, egymással párhuzamosan kell végrehajtaniuk a dezintegrációs és az integrációs folyamatokat. Az integrációt tehát meg kell előznie a dezintegrációnak, amely lehetővé teszi minden európai nemzet számára a saját nemzetállam létrehozását. Mivel Nyugat-Európában nemzetállamok integrálódnak, az integrálódni kívánó más európai nemzeteknek is saját nemzetállami keretek között kell felkészülniük az integrációs folyamatokra. Ha ez nem történik meg, akkor az európai nemzetek nem egyenrangú felekként indulnak el az integrációs folyamat útján. Saját nemzetállamuk létrehozását tehát az integrációs folyamat köztes fázisaként értelmezzük. Ezért azt kívánják, hogy nacionalizmusukat — amely az 1990-es évek elejéig (politikai és gazdasági okokból) nem kapta meg a nemzetállam létrehozásának lehetőségét —, fogadják el most a többi európai nemzetállam mindenkori nacionalizmusával egyenrangúnak. Államaik azokkal azonos nemzetközi jogi szintre kerültek, és így az európai egyesülési folyamatban — saját államuk gazdasági és politikai súlyától függetlenül — államjogilag és nemzetközi jogilag is egyenrangúakként léphetnek fel.

Katolikus nagygyűlések Magyarországon

ADRIÁNYI GÁBOR

1900-1943

Nagygyűlések az első világháború előtt

1935-ben született Nagykanizsán. Egyetemi tanulmányokat folytatott a budapesti Pázmány Péter Hittudományi Akadémián, 1963-ban doktorált. Németországban él.

Jóllehet Németországban 1848, Itáliában 1874, Ausztriában 1877 és Spanyolországban 1889 óta az ún. katolikus nagygyűlések a katolikus érdekek védelmében és a hitélet elmélyítésére kiválóan beváltak, Magyarországon ezeknek a múlt század végéig nyomuk sem volt. A hazai liberalizmus rányomta bélyegét az egész papságra és az egyházi életre is, a főpapok pedig az egyházi vagyon és társadalmi befolyás megtartása érdekében irtóztak mindenféle katolikus mozgalomtól, amely a kormányzathoz való jó viszonyát megingathatta volna. A fordulat akkor következett be, amikor a Csáky-féle ún. elkeresztelési rendelet következményeképp megindult a magyar kultúrharc és a tervezett ún. interkonfesszionális törvények — polgári anyakönyvezés és házasság stb. — bevezetése a hitűkhöz ragaszkodó katolikusokat tömörülésre és ellenállásra készítette. A mozgalom élére a fáradhatatlan világi apostol, Zichy Nándor állt, aki 1894. január 17-én Budapesten a Vigadóban 19 püspök és 450 egyházközségből 12 000 hívő jelenlétében egy többórás tiltakozó gyűlést rendezett, és a szónokok öt rövid, de velős előadásban az egyház lényegéről, a katolikus hívek kötelességéről, a katolikus autonómiáról, a keresztény házasságról és a katolikus iskolákról szóltak. A jelenlévők élénken helyeselték a mondottakat, és követeléseiket öt felíratban hozták a kormány tudomására. Egyben felállították a tervbe vett katolikus nagygyűlések 21 tagú előkészítő bizottságát is.

Az első katolikus nagygyűlés

Hat évig nem történt semmi. Közbejötték ugyanis 1896-ban a millenniumi ünnepségek, és azok az új katolikus társaságok, amelyekkel a nagygyűlésnek foglalkoznia kellett volna, még nem álltak fel. Így került sor 1900-ban (aug. 17-19.) az első magyar nagygyűlésre a budapesti Vigadóban. Ennek szervezete, programja és lefolyása a német mintát követte és 1913-ig lényegében nem változott. Főpapi mise és a kongresszus megnyitása után megválasztották a fővédnököket és az egyes szakosztályok elnökeit. A szak-

osztályok három napra elosztva tárgyaltak, határozati javaslatokat megvitatás után a nagygyűlés elé terjesztették. Négy szakosztály alakult: a közművelődésügyi, a szociális, a nevelés-tanügyi, valamint az egyház problémáival foglalkozó hitbuzgalmi szakosztály. Külön üléseztek a különböző katolikus egyesületek és szervezetek. Naponta rendszerint egy-egy nyilvános ülésre került sor. Ezeket bárki látogathatta, a nem nyilvános ülésekre azonban csak tagsági jeggyel lehetett belépni, ami öt koronába került. Az első világháborúig 11 nagygyűlés zajlott le. Ebből 9 Budapesten (8 a Vigadóban, 1 az Iparcsarnokban) és egy-egy Pécsen (1907) és Szegeden (1909).

A püspökök részvétele

A nagygyűlések fővédnöke a primás volt, védnöke a püspöki kar. Az irányításba és szervezésbe Vaszyr Kolos primás nem szólt bele, aggkori elgyengülése és inkontinenciája miatt még a gyűléseket sem nagyon látogatta. Hasonlóképpen nem képviselték magukat 1910-ig a görög katolikus püspökök sem. Samassa József egri érsek pedig, hogy kormányhűségét még jobban demonstrálja, teljesen passzivitásba vonult. A díszelnökök mindig katolikus közéleti férfiak voltak, arisztokraták. A rendezést az Országos Katolikus Szövetség végezte Zichy János elnök irányításával, aki egyben 1911-ig a nagygyűlések elnöke is volt, kivéve kétszeri minisztersége idejét, amikor helyettest állított, de magánemberként a nyilvános gyűléseken akkor is részt vett. Megnyitó beszédei figyelemreméltó megnyilatkozások voltak.

A nagygyűlések szónokai

A 2. nagygyűlésen (1901. nov. 5-7.) világosan kifejtette, hogy a katolikusok tömörítésének célja nem az állam provokálása, sem pedig felekezeti izgatás, hanem az öntudatos katolikus élet megteremtése és irányítása. Ezen a nagygyűlésen került szóba a katolikus sajtó szomorú állapota is. Külön határozat követelte egy katolikus irányú bulvárlap felállítását. Prohászka Ottokár pedig a szociális erkölcs, a filozófia és az irodalom keresztény értékekkel való megtöltését sürgette.

A 3. nagygyűlés (1902. okt. 15-17.) ovációkkal ünnepelt kiemelkedő szónoka ugyancsak Prohászka volt. Franciaországhoz, Németországhoz, Belgiumhoz viszonyítva a magyar katolicizmus elmaradottságáról beszélt, pedig az egyház a diadalmas világnézetet hirdeti. Ideje, hogy a magyar katolikusok közönyükből öntudatra ébredjenek, és az egész szellemi, társadalmi és állami életet katolikus szellemmel töltsék meg.

A 4. nagygyűlés (1903. okt. 20-22.) központi témája a szociális kérdés volt Magyarországon. Széchényi Miklós püspök és Giesswein Sándor követelték, hogy a szép szavakat kövessék tettek. Köszöntötték a német vendégeket. Egyikük javasolta, hogy Magyarországon is vezessék be a kivándorlók gondozására az ún. Szent Rafael Egyletet. Wolafka Nándor a keresztényellenes szocializmusról, Prohászka a hívők apostolkodásáról szólt. A papság egyedül képtelen a társadalmat ellepő újpogányságnak ellenállni.

Az 5. nagygyűlésen (1904. okt. 21-23.) ismét a szociális kérdés került a középpontba. A téma előadója Ernst Sándor volt, de a legnagyobb hatást a hallgatóságra ismét Prohászka gyakorolta. Az egyetemes kultúra — fejtegette — eltávolodott a kereszténységtől, a profán világ meghódította az intelligenciát. Katolikus intelligenciát kell teremteni, amely a modern tudományos, szociális törekvésekhez felzárkózik.

A 6. nagygyűlés (1906. szept. 24-26.) a Katolikus Néppárt válságának a jegyében zajlott. Ez ugyanis a püspöki kar és a király szándékaival ellentétben balra tolódott, a Függetlenségi Párttal koalíciót alkotott, ennek egyházpolitikája pedig rosszabb lett az előző kormányénál. A gyűlést kevesebb püspök és hívő látogatta. Az előadások középpontjában a nők helyzete állt. Farkas Edith, Geöcze Sarolta szociális helyzetük javítását, Prohászka emancipációjukat sürgette.

A nők helyzete

A 7. nagygyűlés (1907. aug. 25-27.) Pécsen ismét a nők helyzetével foglalkozott, a fő előadók nők voltak (Farkas Edith, Stommerné stb.). A mintegy 15 000 résztvevő között megjelentek a nemzeti kisebbségek képviselői, így a németeké, a sokácoké és a bunyevácoké is.

Katolikusok és szocialisták csatározásai

A 8. nagygyűlést (1908. szept. 14-16.) az előrelátható nagy érdeklődés miatt a pesti Iparcsarnokban kellett megtartani. A Szocialista Párt szónokai, akik ugyanakkor a Városligetben választási gyűlést rendeztek, felbőszítették hallgatóikat, akik megrohmozták az Iparcsarnokot. A rendőrség megakadályozta ugyan az Iparcsarnok birtokba vételét, de azt már nem, hogy a hívőket, akik körmenetben vonultak a Szent István-bazilikába, randalírozó, szitkozódó és köveket dobáló szocialisták meg ne támadják. Verekedésre is sor került, amelyben asszonyok is részt vettek. A szónokok másnap természetesen reflektáltak az eseményre. Farkas Edith a feminizmus tévedéseiről, Prohászka egy viharosan ünnepeelt beszédében a modernizmus veszélyeiről beszélt. A modernizmus elvetése azonban nem jelenti azt — mondta —, hogy az egyház elavult formákhoz ragaszkodik. Neki is szüksége van a tudományos haladásra, át kell vennie a modern tudományos ismereteket. Ehhez szabadság kell, természetesen egységben az egyház tanításával.

Slachta Margit

A 9. nagygyűlés Szegeden zajlott le (1909. aug. 29-31.). Nyolc püspök, több ezer hívő és 15 000 földműves vett rajta részt. Az első körmenetben 400 pap vonult fel. A siker annak volt köszönhető, hogy Csernoch János csanádi püspök jól megszervezte, valamint a német mintára alkotott népegyletek kitűnő munkát végeztek. Prohászka mellett — aki a keresztény etika és a modern kultúra viszonyáról szólt — feltűnt egy fiatal tanárnő, Slachta Margit. A munkásnők helyzetével foglalkozva olyan sikert aratott, hogy javaslatára létre is hozták a Katolikus Munkásnők Egyesületét Budapesten.

Prohászka indexe

A 10. nagygyűlés ismét Pesten a Vigadóban volt (1910. nov. 13-15.). Legnagyobb eseménye Prohászka előadása volt. Igen nagyhatású és állandóan viharos tapssal félbeszakított beszédében már nemcsak mint a nagygyűlések állandó szónoka szólt, hanem szinte már mint Magyarország praeceptor, tanítója, és hirdette a katolikus magyarok programját: vezessük önmagunkat és az elkereszténytelenedett társadalmat Krisztushoz.

A 11. nagygyűlés (1911. nov. 12-14.) Pesten a szakosztályok, az egyletek és szervezetek jegyében állt. Apponyi Albert arról szólt, hogy a vallás ellenségei az egyházat a magánéletbe és a templomokba akarják visszaszorítani. Márpedig — főként a magyar — történelem tanúsága szerint rendezett társadalmi-állami élet csak Isten parancsolatain épülhet fel. A főszónok Prohászka ezúttal hiányzott. Ő ugyanis a püspökök kérésére távolmaradt, mert azok Prohászka előző évi római indexre kerülésével kapcsolatban a hívek tüntetésétől tartottak. Prohászka nevének említésekor a nagygyűlés így is szünni nem akaró tapsviharban tört ki, és a méltatlanul indexre tett főpásztort a jelenlévő püspökök megrökönyödésére tombolva ünnepelte.

A világháború előtti utolsó, 12. nagygyűlést a szokott pompával rendezték meg 1913. nov. 8-10-én. Senki sem sejtette a közelgő katasztrófát. Csernoch — most már mint kalocsai érsek — Glattfelder Gyula és Hornig Károly püspökök, Zichy János beszédekben a katolikusok öntudatos társadalmi-politikai szerepvállalását sürgették, míg Mihályfi Ákos professzor a magyar sajtó helyzetéről — szerinte a kiadók és újságírók 80%-a zsidó — számolt be.

A nagygyűlések és a liberális sajtó

A nagygyűléseket a háború előtt a liberális sajtó csak támogatta és csempülte. A Világ 1910-ben például *Klerikális zsinat* címen cikkezett, és azt írta: „Pápai színek közt sütkérezve, a pápai himnusz, a klerikális Marseillaise hangjai mellett, zsolozsmák és tömjénfüst ködében ülésezett tegnap és ma a fővárosban a harcias klerikalizmus rendbe szedett fekete serege”. Majd másnap: „Prohászka Ottokárt és Giesswein Sándort is hallottuk, akik a magas iskolát lovagolták a fekete cirkuszban”. Ugyanígy Az Est, a Népszava, Neues Politisches Volksblatt. Az Egyetértés azt írta: „A baglyok egyesült huhogása a napfölkeltét és Róma fekete seregének minden kardcsörtetése a szabadelvű haladást meg nem gátolhatja”.

A nagygyűlések a katolikus tábor megerősödését és öntudatra ébredését tagadhatatlanul elősegítették. Az előadások és a szakosztályok visszatérő témája volt a keresztény szocializmus, a szociális kérdés (tanoncok, pályaudvar- és fogházmisszió, karitás, leánykereskedelem, cselédek, női munkások stb.), a katolikus sajtó, a szövetkezetek, az autonómia és a katolikus iskolák helyzete. Nem sikerült viszont a munkáskérdésnek — mint Csernoch 1913-ban záróbeszédében mondotta — kellő figyelmet szentelni, és azt egy politikai-parlamenti megoldáshoz hozzásegíteni. A katolikus intelligens középosztály is csak kis részt vállalt a nagygyűlések-

ben (vö. Glattfelder 1911-ben). Az előadók sorában is túl sok volt az egyházi, bár egy-két világi, mint Friedreich István (írói nevén Göröcsöni Dénes) nem maradt adós az őszinte bírálattal. A nagygyűlések alkalmával rendezték a különféle egyesületek is közgyűléseiket. Ezzel pedig csak tetőzték a zsúfoltságot a Vigadóban, és elvonták a hallgatóságot az előadásoktól. Ennek ellenére Csernoch joggal emelhetne ki 1913-ban, hogy a nagygyűlések a katolikusokat közönyükből felrázták, a híveket összefogták, és az ország figyelmét olyan problémákra hívták fel, amelyeket másutt alig, vagy sehol sem tárgyaltak.

Nagygyűlések a két világháború között

A katolikus nagygyűlések az I. világháború után is betöltötték hivatásukat: rámutattak a kor problémáira, felhívták a figyelmet az egyházat kívülről vagy belülről fenyegető veszélyekre, és támogaták az egyházi megújodást.

Az első nagygyűlésre a világégés után, sorban a tizenharmadikra 1920-ban Pesten került sor (okt. 24-25.). A túlszűfolt Vigadóban megjelent az egész püspöki kar, számos miniszter, a katolikus prominencia és a nuncius, Laurenzio Schoppa is. Valamennyi szónok, Zichy Jánoson kezdve Apponyi Alberten át Prohászkaig mind arról szólt, hogy Magyarországnak a háború, a Tanácsköztársaság és Trianon után csak egy jövője van: a keresztény életvitel. Ez azonban, mint Prohászka mondta, nem jelenthet vallási türelmetlenséget a más vallásúakkal szemben, antiszemitizmust sem, hanem csakis közös munkát az ország újjáépítése érdekében. Haller István miniszter a Katolikus Népszövetség gyűlésén a protestánsokat külön is felszólította az együttműködésre.

A 14. nagygyűlés (1922. okt. 10-12.) elsősorban a szociális kérdéssel foglalkozott. Prohászka a hívők egységéről beszélt, Zdravetz István az igazi demokrácia fogalmát tisztázta, Ernst Sándor Magyarország viszonyát fejtegette a keleti egyházakhoz. A 15. nagygyűlés (1923. okt. 7-9.) fő szónoka ismét Prohászka volt, aki beszédében a liberalizmussal, a szociáldemokráciával és a demokráciával foglalkozott.

A 16. nagygyűlésre a pesti Vigadóban 1924-ben került sor (okt. 12-14.). Szónokai Apponyi Albert, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Prohászka, Wolkenberg Alajos, Mikes János püspök, Bárdos Remig főapát és Ernst Sándor volt a következő témákban: keresztény értékrend, a katolikusok feladatai az ország építésében, az erkölcsök züllése, a missziók, a katolikusok a közéletben, az egyház szerepe a nevelésben és a szocializmus problémája.

A 17. nagygyűlés Budapesten (1925. okt. 11-13.) a Keresztény szolidaritás jelszavát viselte. Az előadók, Preszky Elemér, Czettler Jenő, Glattfelder Gyula püspök a problémát egy-egy kérdés alap-

Assisi Szent Ferenc
évfordulója

ján elemezték. Hóman Bálint előadása *Történelem és katolicizmus* címen nagy figyelmet keltett, annál is inkább, mivel elfogulatlan, objektív történetírást követelt Magyarországon.

A 18. nagygyűlés témája 1926-ban (okt. 9-12.) ismét a szociális kérdés volt. Alkalmat erre az a tény szolgáltatott, hogy a világ-egyház Assisi Szent Ferenc születésének 700. évfordulóját ülte. A szónokok között kiváltak Bangha Béla, Hanauer István, Prohászka püspökök és Turi Béla kanonok. Turi Szent Ferencről, mint szociális apostolról szólt, míg Prohászka a vallási közömbösség problémáit fejtegette.

A 19. nagygyűlés 1927-ben (okt. 16-19.) már a magyar katolikus egyház két oszlopa, Prohászka és Csernoch nélkül ült össze. Róluk Zichy János megnyitó beszédében külön emlékezett meg. Klebelsberg Kunó az ifjúság problémáival — különösképpen az ifjú akademikusok munkanélküliségével — Zichy Gyula kalocsai érsek a pálosok újratelepítésével és Glattfelder püspök az állami egyházi támogatással foglalkozott. Az ünnepség nagy eucharisztikus körmenettel ért véget. Ezen mintegy 200 000 hívő vett részt.

A 20. nagygyűlésen (1928. okt. 7-9.) Zichy elnök köszöntötte az új prímást, Serédi bíborost és kívánta, hogy vallási türelmetlenség nélkül vezesse vissza oda a magyar katolicizmust, ahonnan az egyszer elindult. Vass József miniszter kívánta a *Rerum novarum* továbbfejlesztését: a javak birtokosainak ugyanis etikai, társadalmi vonatkozásban kötelességeik is vannak. A keresztény szolidaritás, a szociális igazságosság feladata a nincstelen proletárokat a létminimumból kivezetni. A befejező körmeneten ismét mintegy 200 000 hívő vett részt.

A 21. nagygyűlésen (1929. okt. 26-29.) Apponyi Albert megnyitó beszédét hirtelen megbetegedése miatt fel kellett olvasni. Ebben foglalkozott a nemzeti egységgel és a modern teológiával. A kinyilatkoztatás nem lehet ugyan megalkuvás tárgya — mondta —, de a modern teológiai kutatás meg akarja a kor problémáit érteni és arra orvosságot akar találni. Klebelsberg a nemzet erkölcsi erejére hivatkozott, mert csakis az erkölcsi erő tudja az országot a jelenlegi, Trianon okozta helyzetből kivezetni.

Szent Imre-év

1930-ban a megrendezett Szent Imre-év miatt elmaradt a nagygyűlés. Helyette augusztus 16. és 20. között Aloisio Sincero bíboros legátus vezetésével, aki a pápa levelét hozta, az egész püspöki kar, hat külföldi bíboros és több mint száz érsek-püspök részvételével — köztük volt Angelo Roncalli, a később XXIII. János pápa is, amit mindig emlegetett magyarok előtt — és mintegy 800 000 hívővel ünnepségekre, szentmisékre és körmenetekre került sor. A kifejtett állami és egyházi pompa felhívta ezúttal a világgal katolikusainak is a figyelmét Magyarországra.

A gazdasági válság
idején

A 22. nagygyűlés (1931. okt. 11-13.) az ország általános erkölcsi és súlyos gazdasági helyzetével foglalkozott. A szónokok, mint Apponyi, az új nuncius, Angelo Rotta és Enszt Sándor nemcsak a

helyzetet elemezték, de a kivezető útra is rámutattak. Ernszt különösképpen követelte az elavult magyar tulajdonjog megreformálását.

A 23. nagygyűlés (1932. okt. 16-18.) a katolikus egyletek és szervezetek jegyében zajlott, és ezen első ízben külföldi vendégek is felszólaltak. Előadást tartott három német vendég is a müncheni Pressewissenschaftliches Institut részéről és beszámoltak a német katolikus sajtó helyzetéről.

Az Actio Catholica

A 24. nagygyűlés (1933. okt. 8-10.) témája a világegyházban, így Magyarországon is létrehozott Actio Catholica volt. Serédi primás evvel igen részletesen foglalkozott. Kifejtette lényegét, célját, szervezetét és politikai semlegességét. A többi előadó, mint Rotta nuncius vagy Huszár Károly képviselő szintén az Actio Catholica egyházi jellegét hangoztatta. A gyűlést lezáró eucharisztikus körmenet minden eddigi mértéket és pompát felülmúlt. Több mint 200 000 ember vett rajta részt, szinte valamennyi püspök és miniszter, úgyhogy az már-már egy állami aktus jellegével bírt.

A 25. jubileumi nagygyűlésre 1934. szept. 23-25-én került sor. Tizenkét különvonat hozta a hatvanezer hívőt a fővárosba, úgyhogy a nyitó ünnepségre a szabad ég alatt, az Ügetőpályán került sor. Serédi és Glattfelder a katolikus házasságról és a családról szóltak, Hóman miniszter a katolikus akció, Zichy pedig a nagygyűlések történetét és jelentőségét méltatta.

A 26. nagygyűlés (1935. szept. 29-okt. 1.) ismét a tömegek érdeklődéséről tanúskodott. A megnyitót a városligeti Iparcsarnokban kellett megtartani. Ezen először vett részt külföldi főpásztor: Theodor Innitzer bécsi bíboros-érsek. A gyűlés témája a gyermek volt, amelyről a primás, József főherceg, Bangha Béla és Glattfelder püspök referált.

A falu élete és hite

A 27. nagygyűlés (1936. okt. 3-5.) központi témának a magyar falut választotta. A falu hitéről Glattfelder szólt, a falu lelkéről Tóth Tihamér beszélt, a falusiak feladatait a nuncius elemezte, míg Nyisztor Zoltán a falu válságáról tartott előadást. Rámutatott arra, hogy amíg a központ másodrangú hivatalnokokat küld falura és azokat rosszul fizeti, nem várható javulás. Hiszen még ezeknek is mellékfoglalkozás után kell nézniük, ha valahogy megakarnak élni.

A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus

A következő évben, 1937-ben a tervezett 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészületei miatt a nagygyűlés elmaradt. Ezt fejedelmien pótolta az említett kongresszus, amelyet 1938. május 25. és 28. között Eugenio Pacelli pápai bíboros-legátus, 14 bíboros, 48 érsek, 197 püspök és több, mint félmillió hívő részvételével, teljes állami és egyházi pompával rendeztek meg. A magyar katolikus egyház ekkor ország-világ előtt demonstrálta megújult hitét, erejét és élniakarását.

A bécsi döntések utáni nagygyűlések

A következő nagygyűlés, a 28. (1939. máj. 18-21.) még a Kongresszus jegyében zajlott, de a 29-nek már 1941-ben (okt. 5-7.) az első és második bécsi döntés (1938, 1940.) alapján visszacsatolt területek egyházi problémáival kellett foglalkoznia. Serédi üdvözölte a hazatérteket, míg azok arról szóltak, milyen vallási hátrányokat szenvedtek el az utódállamokban. A gyűlés főelőadója Czapik Gyula veszprémi püspök volt, aki azt fejtette, milyen feladatok várnak a megnagyobbodott ország katolikusaira. A szlovák és német anyanyelvű híveknek külön rendezvényeik és előadásaik voltak. A záró körmeneten ismét mintegy kétszázezer hívő vett részt.

A 30. nagygyűlés (1942. okt. 2-4.) a család és a nemzet nevében zajlott. *A család megmentése — a nemzet megmentése* címen hangzottak el az előadások az egyes szervezetekben és szakosztályokban. Serédi primás, Szinyei-Merse Jenő kultuszminiszter és Bély Alajos tábornagy is erről a témáról szólt.

Az utolsó, a 31. nagygyűlés a magyar katolikusokat 1943-ban (zept. 30-okt. 2.) már a II. világháború és a fővárost, azt országot érintő bombázások között érte. Serédi primás igazságosságról szóló beszédére és egy ünnepi gyűlésre korlátozódott, amelyet a Kalot szervezett.

E korszak nagygyűlései nagy szerepet játszottak a katolikus megújulásban. A harmincas évektől kezdve a megmozdulások egyre inkább klerikális jelleget öltöttek, és egyházi és állami pompával megült seregszemlékké, látványosságokká váltak. Ezáltal elvesztették aktualitásukat, főként, amikor éppen a legkritikusabb években (1939-1944) ahelyett, hogy a nagygyűlések az országot érintő legégetőbb kérdések (zsidótörvények, munkaszolgálatosok, frontkatonák, Délvidék megszállása stb.) megoldásának szentelték volna a figyelmet, korlátai az egyháziasság közé vonultak. Miután a belépőket drágán árulták, elmaradtak a vidékiek és a szegényebb rétegek. A nagygyűlések eredetileg elgondolt nívóját és célját egy egyszerű ünnepélyes gyűlés szintjére lesüllyeszteni annál is inkább káros volt, mert Magyarországon Szent István ünnepét minden állami és egyházi pompával egyébként is augusztus 20-án százezrek megülték. Ezzel a nagygyűlések mint látványosságok sem versenyezhettek.

Irodalom:

Hermann Egyed:

*A katolikus egyház
története*

Magyarországon 1914-ig.

München, 1973, 497-504.

Adriányi Gabriel:

*Fünzig Jahre
ungarischer*

*Kirchengeschichte
1895-1945.*

Mainz, 1974,

42-52, 81-90.

Katolikus nagygyűlések

Magyarországon

1900-1943.

A református egyház megtörése és behódoltatása Magyarországon

LADÁNYI SÁNDOR

1937-ben született Kisújszálláson. Egyháztörténész. A budapesti Református Teológiai Akadémián, valamint az ELTE-n végzett történelem-levéltár szakon. Egyetemi (teológiai) tanár, 1984-86, valamint 1993-94 között a Református Teológiai Egyetem dékánja.

Az elmaradt felszabadulás

A magyarországi protestantizmus, ezen belül különösen is a református egyház a 16. század végétől évszázadokon át létéért, vallása szabad gyakorlásáért keményen küzdeni kényszerült. Így alakult ki Habsburg-ellenessége, ellenállási magatartása. S mivel a magyarországi protestánsok teológiailag a svájci és holland hittestvéreikhez álltak közel, a 20. század folyamán is szembekerültek a német politikai törekvésekkel. (Ezt később a politikai hatalom hangoztatta is, s igyekezett az egyház vezetőit, vagy a helyzetet kevésbé átlátó személyeket megnyerni magának — mérsékelt sikerrel.) A II. világháború végét is „felszabadítás-felszabadulás”-ként várták sokan. A református egyház tagjai és szervezeti egységei aktívan kivették részüket az élet megindításában: a lelki, szellemi, társadalmi és materiális újjáépítés minden vonalán.

Budapesten, a Kálvin téri templomban, 1945. február 11-én, a pincéből való feljövetel utáni első istentiszteleten Ravasz László püspök igehirdetése arról szólt, hogy „amit vet az ember, azt aratja is” (Gal 6,1-10). „Mi a testnek vetettünk és halált arattunk” — állapította meg, de a püspöknek prédikációjában már benne volt a múlt megítélése, az újrakezdés — újat kezdés reménysége, akarása és lehetősége is, amely újnak azonban más, tisztább alapokra kell felépülnie. Ebben az igehirdetésben hangzott el először a bűnbánatra való felhívás, amely aztán jellemezte a református egyház törekvéseit a háború utáni első években (a bűnbánatra való felhívást és magát a bűnbánatot is a későbbi egyházi vezetés kisajátította és elferdítette; azt a „Horthy-rendszer” idején történt „mulasztások” feletti „bűnbánatra” koncentrált, és erre építette a „hitben való engedelmesség” és a „keskeny út teológiájá”-t). Ravasz László őszinte, bibliai értelemben való, tiszta bűnbánatra való felhívásához közel állt Szabó Imre budapesti esperes több igehirdetése ezekben a hetekben. 1945 augusztusában pedig a négy egyházkerület püspökei közös pásztorlevelet bocsátottak ki, amelyben kifejezésre juttatták azon meggyőződésüket, hogy az ország rombadőlésének az erkölcsi romlás volt az oka.

Nagyon hamar rá kellett döbbsenüik azonban az egyház felelős vezetőinek és tagjainak, hogy a háború végével egyáltalán nem a remélt állapotok köszöntöttek be. Az ország keleti fele már korábban elesett, és így ott már — Debrecen központtal — hamarabb indulhatott meg mind a világi-politikai, mind az egyházi élet. Révész Imre tiszántúli püspök mint a terület legnagyobb iskolafenntartó szervezetének vezetője, megbízást kapott a tankerületi főigazgatói tisztt betöltésére, s e minőségében 1944. december 1-jén *Bizalmas utasításban* — igen jó érzékkel — hívta fel a pedagógusok figyelmét a társadalmi és politikai változások komolyan vételére: „minden tanár és tanító rendkívüli felelőssége tudatában gondosan óvakodjék attól, hogy növendékei előtt a mai helyzetet, akár csak pusztá célozgatásokkal, hangulatkeltéssel is valami epizódyszerű, rövid közjátéknak tüntesse fel...”

A hatalom kizárólagos birtoklására — szovjet katonai segítséggel is — törekvő Magyar Kommunista Párt a belügyi vonalat kezdettől fogva szilárdan a kezében tartotta, és igen korán megkezdte a „tisztoztatást”. Révész Imre püspök Debrecenből már 1945. július 7-én levélben fordult Bereczky Albert kultuszminisztériumi politikai államtitkárhoz „...rendőri, népbírószági eljárás alá vont lelkésztestvéreink érdekében, akiknek a száma csak magában a tiszántúli egyházkerületben — bár természetesen folyton fluktuálva — a 30 körül jár (...) Bizonyára vannak még hasonló esetek, csak nem tudjuk, vagy nem merik tudomásunkra hozni...” A püspök rámutat levelében arra is, „hogy a befogott lelkésztestvérek egy részének az egészsége nem bírja a börtönt vagy az internálást... Ha a gyűlölet és a bosszúvágy nem vakítaná el az elméket, az egyszerű józan ész diktálna az illetőknek, hogy idáig ne engedjék jutni a dolgokat: hiszen az így bekövetkezett halálesetek óriási mértékben meg fogják növelni a már amúgy is épp eléggé meglévő lelki forrongást a rendszer ellen...” Révész Imre felhívja Bereczky Albert politikai államtitkár figyelmét arra is, hogy „...milyen hitvány semmiségért kerülnek be olyan emberek, akik soha semmiféle politikai tevékenységet nem folytattak, de vagy egy-két haragosuk van az illető községben, vagy az sincs, de valaki pártérdemeket akar szerezni... Ha igaz az, hogy Ravasz László ellen is akció készül, akkor kinek biztos ma közöttünk az élete? De akkor mondják meg nyíltan, mit akarnak, vállaljuk, amit vállalnunk kell. Azt semmi esetre sem fogjuk soká vállalni, hogy az egyházi közvéleményt csitítsuk és türelemre intsük.” — Lelkészeket és nem lelkészi egyházi vezetőket nem csak a Tiszántúlon tartóztattak le, fogtak perbe — ez országos jelenség volt. A belpolitikai helyzetre rámutat Ravasz László Budapesten, 1945. november 21-én elhangzott püspöki jelentésében: „Magyarországon a háború elvesztésével az egész politikai rendszer szélsőjobboldalról olyan erővel vágódott át a szélsőbaloldalra, hogy ezt az átcsapódást méltán nevezhetjük az egyik legnagyobb magyar for-

A balratolódás felgyorsulása

¹Nem kapott sokkal több szavazatot a Szociáldemokrata Párt sem; az 1946. március 5-én a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Szaktanács és a Nemzeti Parasztpárt részvételével megalakult ún. „Baloldali Blokk” együtt is az 1945-ös szavazatoknak mindössze 41,2%-át mondhatta magáénak.

²A „főellenség”, a Kisgazdapárt és a köréje csoportosuló polgári erők megsemmisítése volt ugyanis az egyik elsődleges cél, mivel az érvényt akart szerezni az 1945-ös választásokon elért eredményének az államhatalom és az államigazgatás terén is.

radalomnak. Közállapotainkat még korántsem lehet kiegyensúlyozottnak nevezni. Ezért van az, hogy a végleteket feloldó és kiegyenlítő szintetikus erők még mindig nem hatalmasodtak el. Sokszor az a benyomásunk, hogy mintha a jobboldali fasizmust baloldali fasizmus váltotta volna fel, s szívszorongva figyeljük, hogy az ellenkező végletekbe szédületesen kilengő inga mikor tér nyugalmi állapotába...”

Az 1945. november 4-én tartott országgyűlési választásokon a Független Kisgazdapárt a szavazatok 57%-át szerezte meg, s a Magyar Kommunista Pártra a szavazóknak mindössze 17%-a voksolt.¹ A balratolódás — szovjet és magyar belügyi erők fokozott közreműködésével — mégis felgyorsult. 1946. január 31-én a nemzetgyűlés elnöke kihirdetettnek nyilvánította az 1946/I. törvénycikket *Magyarország államformájáról*. Nagy Ferenc 1946 nyarán kidolgozta és meghirdette a Kisgazdapárt új konszolidációs irányvonalát, a parlamentális kormányzás megszilárdítását, elutasította mind a „horthysta-restauráció”-t, mind a szocialista perspektívát. Ezzel szemben a Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusa 1946 szeptemberében a demokrácia „népi” és szocialista irányú továbbfejlesztésének programját hirdette meg. A Kommunista Párt azonban parlamenti úton, politikai eszközökkel a hatalom, különösen annak kizárólagos birtoklása megszerzésére képtelen volt,² ezért parlamenten kívüli eszközökkel küzdött. Elsősorban a belügyi szervekkel karöltve tevékenykedő szovjet állambiztonsági szolgálat aktív segítségével törekedett a hatalomra. Ezen az úton a koncepciós perek egész sora született. Ezek között talán a leg súlyosabb és a Kisgazdapárt centrumára mért legeredményesebb csapás az ún. „köztársaságellenes összeesküvés” „leleplezése” és „felszámolása” volt 1947-ben.² Ebbe a koncepciós perbe 1947-ben bele akarták keverni az 1946. február 4-e óta Pap László budapesti református teológiai tanár irányítása alatt működő Magyarországi Ökumenikus Újjáépítési Bizottságot, annak irodáját, és ezen keresztül a református egyházat is. Az iroda néhány munkatársa mint „összeesküvő” ellen eljárást indítottak — azzal a céllal, hogy így az egyházat befeketítsék, s ráadásul nagyobb mennyiségű valutához, építőanyaghoz és gépkocsihoz jussanak, amely az iroda rendelkezésére állt az újjáépítés céljaira.

A kommunista célkitűzéseknek voltak az egyházakat közvetve érintő részei, és voltak közvetlenül az egyházak ellen irányulóak. Az egyházellenesség alapja a marxista-leninista materialista-ateista világnézet és a szovjet példa mellett az is volt, hogy az egyházak — főként a protestáns, ezen belül is elsősorban a református egyház — ebben a régióban, így Magyarországon is, *nemzeti alapon* szerveződtek. (Ez a tény bizonyos mértékig meg is könnyítette a kommunisták felszámolási törekvéseit, mivel ezeknek nincs a Vatikánhoz hasonló nemzetközi összefogó felsőbb szerve.) A reformátusság nagy tömegei a Kisgazdapárttal vagy a Parasztszö-

vetséggel szimpatizáltak. A pártok mellett (vagy éppen ezek hiányában) bizonyos politikai erők társadalmi és ifjúsági egyesületekbe szerveződtek. A kizárólagos uralomra törekvő, a politikai és szellemi hatalom totális birtoklására törő kommunisták pedig a legszűkebb körben sem tűrték meg olyan erők jelenlétét, amelyek nem az ő irányvonalukba hatottak.

Közvetett támadás az egyházak ellen

1946 nyarán közvetett támadás indult az egyházak ellen: 1946. július 4-én, valamint a következő napokban-hetekben Rajk László belügyminiszter — a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a fasiszta szervezetek felszámolását követelő jegyzékére hivatkozva — rendeleti úton felszámoltatta a Magyar Cserkész Szövetséget, a Katolikus Agrárfiúszági Legényegyletek Országos Testületét (KALOT), és mintegy másfélezer társadalmi egyesületet, köztük számos katolikus és protestáns egyházi (vallásos, hitbuzgalmi, missziói) egyület-egyesületet, vagy legalábbis elrendelte működésük felülvizsgálatát. (Teljes felszámolásuk 1950-re fejeződött be, amikortól a baloldali szervezetek monopolhelyzetbe kerültek.)

Az ifjúságért folyó harc keretében történt az egyházaknak az iskolákból való ki-, vagy legalábbis visszaszorítását célzó kísérlet is 1947 tavaszán. A pártközi értekezleten ugyanis javaslat született az iskolai hitoktatás fakultatívvá tételére, ami óriási felháborodást váltott ki országszerte. Ez az „erőpróba” akkor kudarccal végződött, azonban 1949. szeptember 5-én — már hatalmi pozícióból — az Elnöki Tanács 1949. 5. számú törvényerejű rendelete eltörölte a protestáns egyházakkal egy évvel korábban, 1948 őszén-telén kötött „egyezmény”-ekben még kötelezőként szereplő iskolai vallásoktatást, és bevezette a fakultatív hitoktatást (amit azután még minden eszközzel gátolni is igyekeztek). Az Elnöki Tanácsnak ezt az intézkedését nem előzte meg az egyházakkal való, szélesebb körű tárgyalás, bár Bereczky Albert (akkor már püspök) — Győry Elemér dunántúli református püspöktársához írott levele tanúsága szerint — előzetesen tudott róla. (Ilyen „kiválasztott” személy lehetett még más egyházi vezető is.)

Időközben, már 1945-től, a református egyházban is alakultak csoportok, akadtak egyes személyek, akik az egyház iránti felelősségtől indítatva vagy egyéni ambícióból keresték a módokat arra, hogy az egyház megtalálja helyét az új helyzetben. Természetesen akkor még nem láthatták, hogyan alakul rövidesen az ország jövője. Ezek között találta meg aztán az új államvezetés azokat a személyeket, akik hajlandónak bizonyultak nemcsak az együttműködésre, hanem egyesek a legteljesebb kiszolgálásra is.

Az állam és az egyház szétválasztása

Az immár lényegesen átalakított kormányzat 1948 kora tavaszán kezdett hozzá az egyházakkal való viszonya „rendezéséhez”, az „állam és az egyházak szétválasztásához”. Ebben a „faltörő kos” szerepét szánta a református egyháznak a Rákosi-féle „szalámi-politika”. Ehhez azonban mindenekelőtt el kellett távolítani a „régí” egyházi vezetőket, elsősorban Ravasz László duna-

melléki püspököt, a református zsinat és egyetemes konvent lelkesíti elnökét és Lázár Andor dunamelléki főgondnokot. Lázár félretételéhez ötletet az országgyűlés előtt fekvő, „az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészégi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról” szóló 91. számú törvényjavaslattal kapcsolatosan az ún. „jogász-főgondnokok” (Balogh Jenő, Szentpéteri Kun Béla és Lázár Andor) által kezdeményezett konventi határozat adott: „A Magyarországi Keresztény Egyházak együttes tiltakozása”. Ez ugyanis ismét ráirányította Rákosi Mátyás figyelmét Lázár Andorra. Ennek következménye egyrészt a református egyház elleni első nyílt támadás, másrészt Lázár Andor letartóztatása lett.

A református egyház elleni első nyílt támadást 1948. március 18-án, Szabó József Dunán inneni evangélikus püspök salgótarjáni beiktatásán Mihályfi Ernő „kiszagzdpárti politikus”, a köztársasági elnöki hivatal vezetője indította. *Ünnepi beszédében* ugyanis — egyebek között — ezeket mondta: „A protestantizmus előtt nyitva áll a lehetőség csatlakozni a demokratikus erők nemzeti frontjához. Az egyházon belül egyetlen kérdést kell előbb rendezni, a világi vezetés kérdését. Az egyház hivatalosan sohasem politizált, de politikai színét megadták azok a világi vezetők, akik az uralkodó osztály exponált képviselőiből kerültek ki. A forradalom átalakította az egész magyar társadalom képét, csak egy helyen nem következett be őrsgváltás: a protestáns egyházak világi felügyelői karában. S ez az, ami jogos bizalmatlanságot kelt az egyház iránt. Hogyan bízhatna a demokrácia abban az egyházban, amelynek egyik legfőbb vezetője igazságügy-miniszterséget viselt abban a rendszerben, amelyben Rákosi Mátyást, nem egy párt, hanem az egész magyar nemzet egyik legkiválóbb vezetőjét börtönbe zárta? S igazságügy-miniszterséget viselt akkor, amikor mártírhálálba vitték azokat, akik ugyanazt akarták, mint mi ma! A sürgős őrsgváltást joggal követeli az egyháztól a demokrácia. (...) Az állam azt sem tűrheti tovább, hogy az ellenforradalmi erők az egyház akarata, vagy tudomása ellenére is az egyház mögött gyülekezzenek...” — Ez a beszéd egyértelműen bizonyította a „kiszagzdpárti politikus” politikai elkötelezettségét, másrészt Lázár Andor dunamelléki református főgondnok elleni irányultságát. Lázár ugyanis 1932. október 1-jétől 1938. március 9-éig — tehát a „Rákosi per” idején is — valóban igazságügy-miniszter volt. Rákosi úgy gondolta, Lázár a „felelős” az ő letartóztatásáért, bebörtönzéséért és a Szovjetunió által kezdeményezett kicserélésének megakadályozásáért. Ezért köztudottan gyűlölte Lázár Andort. Lázár Andort 1948. április 1-jén reggel lakásán letartóztatták, az Andrássy út 60-ba vitték, azonban még aznap este hazaengedték. Többszöri kihallgatás és egyéb vizsgálatok során tisztázódott ugyanis, hogy Rákosi letartóztatásában, kicserélésének Lázár minisztersége idején való megghiúsításában Lázár Andornak nem

³Rövid, de annál gazdagabb tartalmú lemondólevelében — egyebek között — ezeket írta: „Remélem, hogy ezzel a lemondásommal (amelynek megtételére már korábban is, többen kapacitáltak) az adott körülmények között szolgálatot tehettek egyházamnak”.

volt része. Másnap, április 2-án Lázár Andor mégis átadta Ravasz László püspöknek a dunamelléki egyházkerületi főgondnoki tiszteréről való lemondását,³ amelyet az 1948. május 11-i egyházkerületi közgyűlés — Ravasz László püspöki lemondásával együtt — fogadott el.

Lázár Andor főgondnok eltávolításával a református egyház elleni támadássorozat korántsem ért véget, sőt igazában inkább csak nyitányul szolgált. Megkezdődött — a már 1945-ben tervbe vett — széles körű akció Ravasz László lemondatására is. Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István (akkor már a Kisgazdapárt elnöke) 1948. március 31-én felkereste Ravasz Lászlót, hogy rávegye a püspöki tiszteből való távozásra. Másnap, április 1-jén (Lázár Andor letartóztatása napján) Bereczky Albert és Victor János (Budapest-Szabadság téri lelkipásztor, később teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző, püspökhelyettes, Bereczky násza), három nappal később Bereczky és Karl Barth, a neves svájci teológus látogatták meg Ravasz Lászlót, és rábeszéltek a lemondásra. Április 8-án Tildy Zoltán köztársasági elnöknel a négy református püspök, valamint Makkai Sándor, Bereczky Albert és Péter János megbeszélést folytatott, amelyen jelen volt még Házi Árpád (akkor Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánja, Rákosi közvetlen munkatársa, titkára) és Veres Péter is. A főtéma itt is Ravasz László távozása volt. Meg is állapodtak abban, hogy még annak az esztendőnek őszén esedékes egyházkerületi közgyűlésen Ravasz László visszavonul. Április 11-én azonban Péter János felkereste Ravasz Lászlót, és közölte vele, hogy a Tildy Zoltán *köztársasági elnök* elnöklete alatt tartott megbeszéléseken született megegyezés nem nyerte meg Rákosi Mátyás *miniszterelnök-helyettes* jóváhagyását. Rákosi ragaszkodik Ravasz azonnali távozásához. Péter János azt is közölte, hogy Tildy „szívesen venne valami áthidaló megoldást, amely az ő közreműködésével létrejött megállapodás *látszólagos* megtartását biztosítaná”. Péter János — Rákosi megbízásából — az iránt is érdeklődött, hogyan fogadná Ravasz László, ha Rákosi őt meghívna egy személyes találkozásra. Ravasz — érzékelve a tényleges hatalmi viszonyokat, — nem zárkózott el e találkozó elől, amelyre április 14-én került sor. Itt is — természetesen — Ravasz lemondása volt a főtéma, de az utódlás kérdése is szóba került. Rákosi kérte Ravasztól Bereczky Albert támogatását. Ravasz László 1948. április 28-án az Egyetemes Konvent, április 30-án a Zsinat lelkészi elnöki tiszteréről mondott le, május 11-én pedig megvált dunamelléki püspökségétől is. (1953. február 8-áig a Budapest-Kálvin téri lelkészi állásában még megmaradhatott, ekkor azonban onnét is nyugdíjba kényszerült.)

A két „főakadály” — Ravasz László püspök és Lázár Andor főgondnok — eltávolításával, úgy tűnt, hogy egyelőre „elhárult” a legfontosabb akadály az állam és a református egyház viszonyának „rendezése” útjából.⁴ Az állam és az egyház közötti vi-

⁴A leváltott vezetőknek országos szinten helyébe lépő „második vonal” a párt és a kormányzat irányítói számára — legalább átmeneti időre — bizonyos célok elérésére elfogadható volt.

szony „rendezésének” egyik neuralgikus pontja az *iskolakérdés* volt. Ebben is „faltörő kos” szerepet szántak a református egyháznak. Az iskolák államosításának előkészítése két, párhuzamos, végső fokon összehangolt vonalon futott: a kultuszkormányzatén és közvetlenül a Magyar Kommunista Pártén.

1948. március 9-ére Kovács Máté kultuszminisztériumi államtitkár (Ortutay Gyula miniszter tudtával és beleegyezésével) Enyedy Andor Tiszán inneni református püspökkel „félhivatalos megbeszélést” hívott össze Sárospatakra, mivel a „Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt Zemplén megyei titkára részéről ismételten kifogások merültek fel a sárospataki református oktatási intézmények ellen...” Ezen az értekezleten a sárospataki református iskolák és iskolafenntartók képviselői mellett részt vett Aczél György országgyűlési képviselő, a Magyar Kommunista Párt Zemplén megyei titkára és Nagy Miklós vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztályfőnök is. Az államtitkár kifejtette, hogy a népi demokrácia és a polgári demokrácia között a harc eldőlt, s most már minden felelős tényező csak azon munkálkodhat, hogy a népi demokráciát minél teljesebb mértékben segítse. Hangsúlyozta az egyház és az állam közötti problémák rendezésének szükségességét és a népi demokrácia művelődéspolitikai igényeit az egyházi oktatási intézményekkel szemben. Kiemelte, hogy az egyházi iskolák jövője érdekében elengedhetetlen szükség van arra, hogy tervszerűen beilleszkedjenek a magyar népi demokrácia művelődéspolitikájába.

A „megegyezés”

A másik vonal közvetlenebbül a Magyar Kommunista Párt irányítása alatt futott. 1948. május 14-én kormánybizottságot hoztak létre a református egyházzal kötendő megállapodás szövegének kidolgozására. Ezt a tervezetet a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága Rákosi Mátyás elnöklete alatt május 20-án tárgyalta és elfogadta, és még aznap „bizalmas beszélgetés” keretében átadták a református konvent hirtelen összehívott bizottságának. Ez az „ad hoc bizottság” május 20-án és 21-én tárgyalta a tervezetet, majd május 22-én a kormánybizottság és a konventi bizottság együttes ülésen „vitatta meg”, és némi módosítással „előzetesen elfogadta” a tervezetet, és a június 2-án és 3-án ülésező Zsinati Tanács, valamint a Zsinat június 14-i és 15-i ülése elé terjesztette. Ez utóbbi — heves vita után végül is — elfogadni kényszerült.⁵ Az iskolák államosításáról elfogadtatott „megegyezés” értelmében négy gimnázium (a budapesti és debreceni leánytagozattal, valamint a pápai és sárospataki) a református egyház kezében maradt. (1952-ben a debreceni kivételével ezeket is fel kellett ajánlani az állam részére.) Az állam kötelezettséget vállalt arra, hogy húsz évre — öt évenként 25%-os csökkentés mellett — folyósítja az államsegélyt. Ez idő alatt kellett volna az egyháznak az „önfenntartás”-ra berendezkednie. Az iskolakérdésben elfogadtatott „megegyezés” lett azután a már teljesen újjáalakult Zsinat által szep-

⁵Június 16-án az országgyűlés már meg is hozta az 1948/XXXIII. törvénycikket a nem állami iskolák állami tulajdonba vételéről.

Bereczky Albert
megválasztása

⁶Ezt a képet, főként a hátteret más oldalról világította meg Kiss Roland korábbi belügyi államtitkár, majd dunamelléki egyházkerületi főgondnok 1956. október 31-én kelt lemondólevelének egy részlete: „1948 nyár elején Pozsonyban tárgyaltam határügyekben, mikor Rákosi telefonon hazarendelt és közölte velem, hogy Bereczky lesz a dunamelléki püspök, én pedig a főgondnok. Utasított Bereczky támogatására avval, hogy Bereczky ellenjelöltjeivel beszéljek, ne vállaljanak jelöltséget. Megkérdezte, hogy az én főgondnokká választásomhoz kell-e a (most már egyesült) párt vagy a kormány segítsége...”

tember 29-30-án tárgyalt és 1948. október 7-én a Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között megkötött „egyezmény” kerete. Ez az „egyezmény” egészen 1990. március 19-éig meghatározta, szabályozta a református egyház életét Magyarországon.

A Ravasz László és Lázár Andor lemondatásával megüresedett püspöki és főgondnoki tiszt betöltésére az említett „megegyezés” elfogadtatása után az országban már egyeduralkodóvá váló Magyar Dolgozók Pártja által irányított körülmények között került sor. Ravasz László legszívesebben munkatársát, Muraközy Gyula Kálvin téri lelkipásztort látta volna utódként a püspöki székhelyen. Rajta kívül Szabó Imre budapesti és Benkő István pestkörnyéki esperes, valamint Bereczky Albert budapesti, Pozsonyi úti lelkész jöhetett szóba eséllyel. (Felvetődött még Makkai Sándor és Péter János neve is.) Április 11-én Péter János tájékoztatta Ravaszt, hogy Rákosi „Muraközyt, Szabó Imrét, Makkait nem fogadja el. Csak Bereczkyvel szándékozik az egyház és az állam viszonyának rendszeréről tárgyalni”. Április 14-én Rákosi már kérte Ravaszt, hogy „választassa meg Bereczkyt”. Ilyen előzmények után Rákosi személyes kívánságának megfelelően, 1948. április 30-án Ravasz „magánlevelet” intézett Bereczkyhez, amelyben kijelentette: „...arra a meggyőződésre jutottam, hogy Neked kell átvenned az én szolgálatomat”. Bereczky május 2-án válaszolt Ravasznak: „...a nehéz szolgálat elől nem térhetek ki”. Victor János körlevéllel fordult a Dunamellékhez Bereczky Albert püspökké választása érdekében, s ehhez a körlevélhez csatoltan tették közzé Ravasz levelét és Bereczkynek az arra adott válaszát. Karl Barth svájci református teológus 1948. május 23-án nyílt levéllel fordult a magyar reformátusokhoz Bereczky püspökké választása érdekében. Május 10-én, a dunamelléki esperesi és gondnoki értekezleten Ravasz László — Rákosi Mátyás kérésének megfelelően — utódjául Bereczky Albertet javasolta. Minthogy akkor, és még igen sokáig — szélesebb körben nem volt ismert a javaslatlét háttérre, az értekezlet leszavazta Ravasz előterjesztését.⁶ A főgondnok-jelölt és segítő apparátusa eredményesen működött: az esperesi és gondnoki értekezlet által a püspöki tisztre jelöltek egymás után léptek vissza, így az 1948. július 16-i szavazatbontás eredménye: 640 szavazatból 340-et kapott Bereczky Albert. Tisztébe 1948. szeptember 28-án iktatta be Victor János.

Ezzel azonban a dunamelléki egyházkerület elnöksége ügyének csupán az egyik fele oldódott meg; hátra volt még a főgondnoki tisztnek — Rákosi elgondolásának-akarátának megfelelő — betöltése. Ez azonban már sokkal nehezebben ment. Dr. Kardos János budapesti ügyvéddel (Ordass Lajos evangélikus püspök védőjével, akit egy ízben szabályosan meg is választott az egyházkerület), Szabó Sándorral, az Országos Bethlen Gábor Szövetség elnökével, majd Cseh-Szombathy Lászlóval, a Bethesda Kórház

főorvosával szemben, negyedik próbálkozásra sikerült Kiss Rolandot a dunamelléki főgondnoki tisztségbe erőltetni. Beiktatása 1949. április 6-án történt meg.

Ravasz László és Lázár Andor eltávolításával, Bereczky Albert és Kiss Roland elnöki székbe juttatásával a református egyház első vezetésében az „őrségváltás” első — Rákosiék számára egyelőre talán a legfontosabb — része „sikerrel” befejeződött. A teljes váltás azonban még váratott magára! Révész Imre tiszántúli püspök 1949. szeptember 1-jei hatállyal lemondott valamennyi egyházi tisztségéről, megbízatásáról, sőt lelkeszi jellegéről is.

A felső és középszintű vezetők teljes cseréje

Révész Imre lemondásával tehát a legnagyobb, a tiszántúli egyházkerület püspöki széke is megürült. Alapos előkészítés után — 607 beérkezett szavazatból 368-cal — Péter János került a püspöki tisztségbe. 1949. december 15-én iktatták be hivatalába. 1951-ben a tiszántúli egyházkerület főgondnoki széke is gazdát cserélt. 1950. június 13-án elhunyt Szentpéteri Kun Béla egyetemi tanár, egyházjogász. Utóda Erdei Ferenc, akkori földművelésügyi miniszter lett. (Az „őrségváltás”, vagyis a régi egyházi vezetőség „lecserélése” felső és középszinten lényegében 1952 folyamán végbement: a Tiszán inneni egyházkerület nagyobb része „beolvadt” a tiszántúliba, egy egyházmegyéje pedig a dunamelléki egyházkerülethez csatlakozott — így Enyedy Andor püspöki és Horváth Elemér főgondnoki széke egyszerűen megszűnt. 1957. január 1-jével állt vissza a Tiszán inneni egyházkerület. Egyedül a dunántúli egyházkerület püspöke, Győry Elemér tudta megőrizni tisztét 1943-tól egészen 1961-ig. A középszintű, egyházmegyei vezetők — esperesek és egyházmegyei gondnokok — körében, ahol még nem történt meg a személycseré, ott erre kitűnő alkalmul szolgált 1952-ben az egyházmegyei határoknak a politikai meggyékhez való igazítása, amelynek során több korábbi egyházmegye megszűnt, újabbak alakultak, így az elnökségek átalakítása is könnyen ment.)

1948 őszétől megkezdődött az egyházak radikális visszaszorításának a korszaka. 1949. június 26-án közzétették a 4105/1949. számú kormányrendeletet az egri (római katolikus), a kecskeméti (református) és a miskolci (evangélikus) jogakadémiák megszüntetéséről. Szeptember 5-én az Elnöki Tanács 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelete eltörölte a kötelező és bevezette a fakultatív iskolai vallásoktatást, noha egy esztendővel korábban a tárgyalások során végig hangoztatta a kormányzat, hogy az iskolák államosítása nem érinti a kötelező vallásoktatás kérdését, sőt a „megegyezés”-ben és az „egyezmény”-ben is az áll, hogy az állami iskolákban a hitoktatás kötelező marad. Ezután egyre intenzívebbé váltak az iskolai vallásoktatás elszorítására és teljes megszüntetésére való törekvések. Az 1950. évi 23. számú törvényerejű rendelet „leválasztotta” a hittudományi karokat a tudományegyetemek szervezetéről, és intézkedett az illetékes „egyhá-

zak részére való visszaadás tárgyában”. Így az 1950-1951. tanévtől Debrecenben is Református Teológiai Akadémia kezdte meg működését. 1950. január 13-án a református és az evangélikus egyház püspökei is letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára.

Az egyesületek felszámolása

1950-ben lényegében befejeződött az egyházi, missziói, hitbuzgalmi és ifjúsági egyesületek felszámolása, önkéntes feloszlása. A Belügyminisztérium 1949. október 5-én „jóváhagyta” a Református Egyetemes Konvent Elnökségének előterjesztését a tizennégy legfontosabb egyesület feloszlatásáról. December 12-én pedig az Egyetemes Konvent elnökségi Tanácsa, a benne képviselt négy egyházkerület püspökei és főgondnokai „Testvéri Izenet gyűlekezeteink lelkipásztoraihoz és presbitériumaihoz, egyházmegyéink espereseihez és missziói bizottságaihoz, egyházunk minden szolgájához és tagjához” által igyekezett végére járni annak a folyamatnak, amely az 1946. július 4-én kiadott belügyminiszteri rendelettel indult a társadalmi és egyházi egyesületek és mozgalmak felszámolására. Az egyházi, a kegyességi, az ébredési és evangélikai mozgalmak, egyesületek, amelyek „az egyházon félig belül, félig kívül önálló életet éltek külön egyesületi szervezetekben”, időközben jórészt már „önként” feladták önállóságukat. A „Testvéri Izenet” minden missziói tevékenységet az egyház irányítása és ellenőrzése alá rendelt, s habár ezzel megszüntette az egyesületek önálló missziói munkáit, ugyanakkor — rövid időre — átmentette e munka lehetőségeit. Eleinte minden missziói munkát az 1948. júliusi sárospataki konferencián Makkai Sándor vezetése alatt megalakult Országos Missziói Munkaközösség irányított, rövidesen azonban mindenfajta missziói tevékenység lehetetlenné vált, vagy legjobb esetben is igen szűk korlátok közé szorult.⁷

⁷Ennek az egyházi életet zsugorító koncepciónak felelt meg az 1952. február 29-én hozott és március 1-jén hatályba lépett ún. „Missziói Szabályrendelet”, amely — 1989. augusztus 31-ig, hatályon kívül helyezéséig — „szabályozta” a református egyház missziói tevékenységét (kizárva például a „laikus munkát”).

Hálás és abszolút engedelmesség a hatalomnak

1951-ben az egyház tevékenységi köre és életlehetősége tovább szűkült. 1951. július 17-én jelent meg a Belügyminisztérium közleménye „a volt kizsákmányolók” Budapestről való kitelepítéséről. Ez több lelkipásztort, a református egyház nem lelkészi vezetőit, valamint számos egyháztagot érintett. Majd megindult a „kulákok” elleni hajsza, amelynek szintén igen sok egyháztag lett a kárvallottja. Az a határozott tiltakozás, közbenjárás, mentés, amely a jobboldali totális diktatúrával szemben megnyilvánult, a baloldali diktatúrával szemben nem jelentkezett, sőt, ha a lelkipásztorok (nem kevesen voltak ilyenek) megpróbálták a bajbajutottakon segíteni, utolérte őket mind az egyházi vezetés számonkérése, mind az államhatalom megtorlása. Bereczky Albert püspök azon az állásponton volt, hogy az egyház a Horthy-korszakban eljátszotta a prófétai tiszt jogát. Kidolgozta a „hitben való engedelmesség” és a „keskeny út” teológiáját, amely szerint „oda kell mennünk, ahová visznek, mi eljátszottuk a jogunkat a prófé-

⁸Az Állami Egyházügyi Hivatal az országgyűlés 1951. május 18-án az 1951. évi I. törvénnyel állította fel (és az 1989. évi 14. számú törvényerejű rendelet szüntette meg). Július 3-án pedig megszületett az Elnöki Tanács 1951:20. számú törvényerejű rendelete (a Magyar Közlöny július 4-i számában jelent meg) a főbb egyházi állások betöltésének módjáról.

Az iskolák államosítása

tai kritikára, s nekünk nem lehet más feladatunk, mint hálás és abszolút engedelmesség a hatalomnak”.

A Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1951. május 4-én tartott ülésén határozatot hozott az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) felállításáról.⁸

Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1951. július 17-én „bizalmas” megbeszélést folytatott a református egyház két magas rangú vezetőjével: Péter János tiszántúli püspökkel és Finta István egyetemes konventi főtanácsossal, ahol az ÁEH részéről jelen volt még Horváth János elnökhelyettes és Veres Pál előadó is. Kossa István az egyház említett vezetőinek tudomására hozta, hogy „a református egyház a következő feladatok elé került: 1. Diakonissza-szervezetek megszüntetése; 2. egyházi földek felajánlása; 3. a kis létszámú gyülekezetek csoportosítása; 4. teológiai akadémiák összevonása; 5. egyházkerületek összevonása”. A konventi elnökség július 24-én tárgyalta az első négy „feladatról”. Másnap, az újabb megbeszélésen a konventi főtanácsos már „ütemtervet” terjesztett elő az „egyházzsugorításra”: 1. a diakonissza-szervezeteket november 30-ig megszüntetik; 2. mindennemű egyházi földet azonnal, de legkésőbb szeptember 1-jéig felajánlanak az államnak; 3. vállalják, hogy a kis létszámú gyülekezetek összevonásával („bokrosítás”) öt év alatt 20-25%-kal csökkentik az anyaegyházközségek számát; 4. a konventi elnökség intézkedik, hogy a dunántúli egyházkerület a pápai és a Tiszán inneni egyházkerület a sárospataki teológiai akadémián 1951. szeptember 1-jén már ne nyisson meg új tanévet, hanem a hallgatókat Budapestre, vagy Debrecenbe irányítsa.

1952. február 21-én Horváth János, az ÁEH elnöke értesítette Rákosi Mátyást: „A református és evangélikus egyház vezetőivel megegyeztünk abban, hogy 1952. szeptember 1-jével csak egyházi fiúgimnázium fog megindulni Debrecenben, mely reformátusok vezetése alatt fog állni. Ennek a megmaradó egyházi iskolának hallgatói 25%-ban evangélikusok lesznek...”

Így azután az 1948-as államosítás előtti (1948 áprilisi) állapothoz képest, amikor a református egyház tulajdonában 2 kisdudoróvó, 1024 elemi (általános) iskola, 3 férfi és 1 női tanítóképző, 14 polgári iskola, 15 fiúgimnázium (internátussal), 3 leánygimnázium (internátussal), 3 gazdasági szakközépiskola, 1 felsőkereskedelmi szakiskola, 1 jogakadémia (Kecskeméten), 4 teológiai akadémia (a debreceni egyetemi karként, a budapesti, a sárospataki és a pápai) volt — megmaradt 2 teológiai akadémia és 1 gimnázium.

Ilyen körülmények között érkezett el 1952. március 9-e, Rákosi Mátyás 60. születésnapja, amelyen már a teljesen megtört gerincű református egyházi vezetés „hódolt” a „bölcс vezér” előtt.

Az adósságválság csapdája

MÉSZÁROS KLÁRA

II. rész

Az MTA Világgazdasági
Kutatóintézet főmunkatársa.

¹*Incarnationis
Mysterium. II. János
Pál pápa bullája a
2000. év nagy
jubileumáról.* Budapest,
1999, Szent István
Társulat, K. 23.
²Az UNCTAD az az
ENSZ Kereskedelmi és
Fejlesztési
Konferenciáján 1964-ben
fogadták ezt el.

Egy lehetséges kiút

³*Seven Pledges on
Sustainable
Development.*
Washington,
IMF Graphics, 2.

„Nem kevés nép, főként a legszegényebb nemzetek, olyan adósságteher alatt görnyednek, melyeknek visszafizetése gyakorlatilag lehetetlen. Teljesen világos, hogy bármely nyelvű, fajú, nemzetiségű s vallású népek sikeres együttműködése nélkül lehetetlen igazi haladást megvalósítani (...) meg kell teremtenünk a nemzetközi szolidaritás és együttműködés új kultúráját, melyben mindenki — főleg a gazdag országok és a magánvállalkozók — felelősséget vállal egy olyan gazdasági modellért, mely minden embernek javára szolgál.”¹

A nemzetközi finanszírozás és segélyezés terén meglehetősen szerény eredmények születtek az utóbbi évtizedekben. A fejlett országok többsége még annak a kötelezettségének² sem tesz eleget, amelynek értelmében a szegény országok megsegítésére fordítja nemzeti jövedelmének 1, később már csak 0,75%-át. Az elszegényedés és eladósodás növekvő mértéke azonban nem kezelhető csupán gazdasági kérdésként. Sokkal többről, alapvető etikai problémáról van szó.

Jelenleg 1,3 milliárd főre becsülik a mélyen a szegénységi szint alatt élők számát a világban, kiknek naponta meg kell küzdeniük az életben maradásért. Az emberiség és környékletesség, ebből a dimenzióból, túlságosan szubjektív kategória ahhoz, hogy sikeresen vehesse fel a harcot az igazságosság helyreállításáért. Miközben elvtelen hivatalnokok meglophatják, presztízs beruházásokra fordíthatják a külföldi kölcsönöket, a legszegényebbeket sújtó adósságteher olyan emberek sokaságának életét és méltóságát veszélyezteti, akiknek beleszólásuk és hasznuk sincs ezekben az ügyletekben. Az egy főre eső külső adósság mértéke például Zambiában, beleértve a gyermekeket is, 750 USD, az egy főre eső éves jövedelem pedig alig haladja meg a 250 USD-t.

A világ valamennyi meghatározó erőközpontja elismeri azt, hogy a kialakult helyzet drámai és ezen változtatni kell. Az alkalmazandó terápia azonban érdekcsoportonként változik. A nemzetközi pénzügyi intézmények kiindulási pontját a segítség és befolyásuk növelésének összekapcsolása képezi. Ez azonban nem zárja ki, mint azt az IMF hét pontos csomagterve is mutatja, az erőfeszítések tiszteletreméltóságát:³

1. A szegénységi szint alatt élők száma a fejlődő országokban legalább felére csökken 2015-ig.

2. Az alsó fokú oktatás a világ valamennyi országában általánossá válik 2015-ig.

3. A nemek közötti egyenlőség jegyében 2005-re tartják megvalósíthatónak azt, hogy a nők, a férfiakkal azonos arányban vehetnek részt az általános és középfokú oktatásban.

4. Az újszülöttek és az 5 éven aluli gyermekek halandóságát a fejlődő országokban az 1990. évi szint kétharmadával csökkentik 2015-ig.

5. A szülő anyák 1990. évi halálozási rátája háromnegyedével csökken 2015-ig.

6. Az egészségügyi alapellátás oly mértékben bővül, hogy a világ országainak valamennyi rászorulója részesülhet majd gyógykezelésben.

7. 2005-ig kell kidolgozni a fenntartható fejlődés nemzeti stratégiáit, amelyek alapján a természeti erőforrások csökkenő tendenciája visszafordíthatóvá válik nemzeti és globális szinten egyaránt.

A Nemzetközi Valutaalap pontjai tételeken nem foglalkoznak az adóssággal, de a program megvalósíthatósága nagymértékben függ az eladósodottság mindenkor mértékétől. A társadalmi, gazdasági fejlődéshez szükség van erőforrásokra, amelyben a szegény és eladósodott országok nem bővelkednek. Emiatt az adósságtörlesztésre fordított összegek a belső fejlesztéstől vonják el a lehetőséget. Ez újabb kölcsönökhöz, újabb eladósodáshoz vezet, amelynek köréből kitörni egyre nehezebb. Ez a kilátástalanság készítette az egyházakat arra, hogy felemeljék szavukat a probléma megoldása érdekében.

A katolikus egyház 1991-től a kontinentális zsinatok sorozatával készült fel 2000 jubileumi évére. A kontinensek sajátos helyzetének és az egyetemes egyház közös feladatainak megvitatása sorában a globalizáció és a szegénység kérdése is helyet kapott. Érintettsége folytán a legszegényebb és a leggazdagabb kontinens — Afrika és Amerika — szentelt legtöbb figyelmet a szegény országok eladósodásának.

A jubileumi 2000. év új kezdetet jelenthet a régi hibák helyrehozásával. II. János Pál pápa ennek a gondolatkörnek jegyében szorgalmazza a szolidaritásnak ezt a formáját.

Az igazságosság mindenek előtt

Az adósság elengedése azonban ütközik az üzleti morállal. A katolikus tanítás szerint is elfogadott morálisan az olyan pénzkölcsönzés, amely a hitelező és a kölcsönző tisztességes megállapodására épül. A kialakult helyzet azonban meglehetősen ellentmondásos. A „csere igazságosságából” következik az a feltételezés, hogy az adósságot — a magánszemélyeknek és az országoknak is — meg kell fizetni. Kialakulhat azonban olyan helyzet, amikor ez a feltétel érvényét veszíti. Amikor például egy ország képtelen visszafizetni adósságát úgy, hogy az egészségügyre, oktatásra, élelmezésre, lakásra és más alapvető szükségletekre fordított kiadásait ne kelljen a kritikus szint alá csökkentenie, akkor ez a körülmény kivételesnek tekinthető. Az „elosztás igazságossága” és a „szociális igazságosság” összefüggésében kell értelmezni tehát a „csere igazságosságát”. Az „elosztás igazságosságából” kinulva szükséges felmérni azt, hogy miként alakul azoknak a sor-

sa, akik a legalapvetőbb szükségleteiket sem tudják kielégíteni. Az adósság, a társadalmi, gazdasági és politikai intézményrendszer fejlődésének gátjaként, érinti a „szociális igazságosságot” is, mivel megfosztja az egyént annak lehetőségétől, hogy beleszólhasson jövője formálásába. II. János Pál pápa⁴ tudatában van annak, hogy az eladósodott országok vezetői többnyire felelősek a kialakult helyzetért, de tudja azt is, hogy már a kamatok is olyan terhet jelentenek a szegény országok számára, hogy a törlesztésre szánt összeget csak a társadalmi fejlődés, oktatás, egészségügyi ellátás és a munkahelyteremtő alapok terhére lehet átruházni. A „csere igazságosságának” szűkebb értelmezése, ebből a megközelítésből, súlyosan megsérti az elosztás és a szociális igazságosság elvét.⁵

A hitelező országok kormányai, a multilaterális intézmények, a civil szervezetek és magánszemélyek korábban is próbálkoztak az adósságkönnyítés különféle módozataival, amelyek eredményeként jelentős összegeket töröltek a legszegényebb országok adósságából. A jövő fejlesztési segélyei pedig elvileg nem terhelhetők meg az adósságkönnyítés költségeivel. Átfogó rendezést azonban csak a makrogazdasági helyreállítás eredményezhet, amelynek középpontjában a strukturális és társadalompolitikai reform áll. Olyan pénzalapok mobilizálhatók ezáltal a szociális programok fejlesztésére, amelyek az oktatást és az egészségügyet szolgálják. A koncepció sikeres végrehajtásának esélyét nagy mértékben rontja, hogy a pozitív hatás csak hosszabb távon jelentkezik. A köztes időszakban pedig azok a reménytelen helyzetek mélyülnek és teremtnednek újra, amelyekben a túlélés esélye a minimálisra csökken. Egyre világosabbá válik, hogy a kiúttalanságból kilépni csak egy olyan egyszeri és radikális lépéssel lehet, mint a legszegényebbek adósságának teljes elengedése. Az ilyen gesztus, a korábbi jubileumi évek hagyományának megfelelően, az újrakezdés, a gazdaság fejlődési pályára való állításának lehetőségét adja meg.

Az adósságválság elemzése 1989 óta képezi témáját az egyházi fórumoknak. Az amerikai katolikus egyház ekkor bocsátotta ki körlevelét,⁶ amelyhez afrikai, európai és dél-amerikai püspökök is csatlakoztak saját felhívásaikkal a következő években.⁷ Konferenciák és rendezvények foglalkoznak ma már az adósságválság különböző aspektusaival. 1998-ban például az USA Püspökkari Konferenciája és a Seton Hall University szervezte közösen azoknak a vezető politikusoknak, akadémikusoknak, egyházi vezetőknek, az adós és kölcsönző országok aktivistáinak és a nemzetközi pénzügyi szervezetek munkatársainak találkozóját, amelyen erkölcsi szempontból vizsgálták meg a nemzetközi adósság kérdését. Az USA püspökekre 1999-ben újabb állásfoglalást tett közzé⁸, amelyben a katolikus szociális tanítás fényében elemzik az adósságválság morális dimenzióját. A szakmai szempontból rendkívül felkészült és átfogó kiadvány hozzájárul ahhoz, hogy a világ dolgaiért felelősséget érző keresztények el tudjanak igazodni a probléma bonyolult útvesztőiben.

⁴*The Church in America (Ecclesia in America)*, Washington, US. Catholic Conference, 1999, 59.

⁵*A Jubilee Call for Debt Forgiveness. A statement of the Administrative Board of the United States Catholic Conference.* Washington, 1999, 14.

⁶*Relieving Third World Debt: A Call for Co-Responsibility, Justice and Solidarity. (A Harmadik Világ adósságának könnyítése: felhívás a közös-felelősségre, igazságosságra és szolidaritásra)*, 2.

⁷II. János-Pál: *Tertio Millennio Adveniente*, 3.

⁸*A Jubilee Call for Debt Forgiveness. (A jubileumi felhívás az adósság elengedésére.)* A statement of the Administrative Board of the United States Catholic Conference. Washington, 1999, 28.

A nemzetállamok válságjelenségeinek többsége nem áll meg az országhatároknál. A globalizációs folyamatok nemcsak erősítik a szegény országok függőségi viszonyait, de továbbítják is a krízishelyzetet a világ távolabbi pontjaihoz. Az eladósodottság állapota sem tekinthető többé csak belügynek. A fejlettebb és gazdag országok ellenállóképessége természetesen nagyobb a begyűrző hatásokkal szemben. A negatív következmények súlya, például az adósság emberi ára, többnyire a legszegényebbeket terheli.

Az emberi méltóság

A katolikus szociális tanításnak meghatározó eleme az emberi élet és méltóság tiszteletben tartása. Az adósságpolitika és a nemzetközi gazdasági tényezők alakításában is alapvető követelmény ennek a szempontnak az érvényesítése. Nem menthet fel semmi az alól, hogy ne az életet védő, az emberi méltóságot és emberi jogot tiszteletben tartó megoldások részesüljenek előnyben.

A közös

A közös jó fogalmát sem szabad egyes emberek, illetve nemzetek körére szűkíteni. Csak olyan formái fogadhatók el az adósságkezelésnek a keresztény felelősség szellemiségében, amelyek a társadalom, tágabb értelemben a globális közösség egészének az érdekét szolgálják. Morálisan ebből az következik, hogy az intézkedéseknek ki kell terjedniük mindazon területre, amelyeken a kormányzatok nem tudak eleget tenni — az adósságszolgálati terhek miatt — a közösség javát szolgáló egészségügyi, oktatási és egyéb beruházási kötelezettségeinek. A marginalizálódó régiók adóssága áttételesen érinti a világ valamennyi országát, hiszen a folyamatok kezelhetetlenségével nemcsak morális értelemben sérül a globális közös, de gazdaságilag is destabilizálja a világot.

A szubszidiaritás

A külső adósság kérdése két ponton kapcsolható a katolikus szociális tanításban megfogalmazott szubszidiaritás követelményéhez.

a.) Az egyének, a családok és az önkéntes szövetségek tekinthetők annak az elsődleges kapcsolódási pontnak, amelyek egyben a társadalom alapegységét is képezik. Ez adja azt a struktúrát, amelyben az adott ország vagy régió civil társadalmának szegényekkel foglalkozó szervezetei, szakemberei és aktivistái részt vehetnek a hitelfelvétel és adósságszolgálat döntési folyamataiban úgy, hogy megjeleníthetik a leginkább rászorultak szükségleteit és érdekeit.

b.) A nemzetközi struktúrák képezik a szubszidiaritás másik lehetséges csatornáját. Az egyes entitások közötti kölcsönhatások erősödésével vált szembetűnővé, hogy egyre több olyan probléma adódik, amellyel az egyének, a civil társadalom, de maguk az önálló nemzetállamok sem tudnak megbirkózni. Az okok a nemzetközi struktúrákban keresendők. Példaként említhető azoknak az eladósodott országoknak az esete, amelyek képtelenek a hiteles és stabil fejlődést beindítani a nemzetközi intézmények és mozgalmak kritikus szerepvállalása nélkül. A bretton woods-i rendszer meggyengülésével került előtérbe az új nemzetközi normák és struktúrák kialakításának igénye, amelyekben nagy felelősség hárul a globális gazdaság szereplőire, egyebek mellett, az

adósságválság ügyében is. A szubszidiaritás elve azonban csak úgy érvényesíthető, ha a nemzetközi intézmények és hitelező országok fokozottan ügyelnek arra, hogy a helyi kormányzatok és civil társadalmak legális szerepvállalása nélkül, még elvétve se lehessen az eladósodott országok jövője ügyében dönteni.

A szolidaritás

A szolidaritás jegyében személyesen II. János Pál pápa figyelmeztet arra a közös felelősségre, amelyet az adósok és hitelezők viselnek az adósságválság tisztességes és hatékony megoldásában. Félrevezető lehet az olyan leegyszerűsítés, ami csupán technikai és politikai okokkal magyarázza a kudarcot. Az adósságválság továbbgörgetése, magának a szolidaritás eszméjének jelentené kudarcát.

A szegényekkel való azonosulás tesz csak képessé arra, hogy teljes mélységében táruljon fel az a nyomor és reménytelenség, amelyet a súlyos adósság okoz. A szegények melletti elköteleződés állítja a figyelem középpontjába azoknak a sorsát, akiknek nincs beleszólásuk, de még tudomásuk sem az olyan hitelkondíciókról, amelyek az adósságcsapdát felállították. A társadalom túlnyomó többsége számára a hitelek könnyebbség és előrelépés helyett, a terhek növekedését és a gazdaság marginalizálódását eredményezték.

Az USA szerepe

A világ egyetlen hiperhatalmaként az USA, mind az adósságcsapda, mind a humán fejlődés terén meghatározó szerepet játszik. Hitelezési gyakorlata és gazdaságpolitikája hozzájárult a válságok többségének kialakulásához. A világ egyik legnagyobb hitelezőjeként, birtokában van mindazon saját, politikai akarat szerint felhasználható forrásoknak, amilyenekkel a nemzetközi hitelező intézmények többsége nem rendelkezik. Ezáltal tehát nemcsak részt vállalhat, de élen is járhat az adósságválság oldásában, a szegénység és a torz fejlődés korrigálásában. Az észak-amerikai egyházak tevékenysége, a kormányzati szervekre gyakorolt nyomása ezért bír nagyobb súllyal más országokéhoz képest. Az egyetemes egyházhoz hasonlóan, az amerikai püspökkari konferencia sem vonja kétségbe annak a morális kötelezettségnek jogosságát, hogy az adósságot meg kell fizetni. Ugyanakkor egy más fajta elkötelezettséget is megfogalmaznak, amely szerint az adósság elengedése bizonyos esetekben morális kényszer. A törlesztés társadalmi árának mérlegelésével dönthető csak el, hogy a kétféle megoldás közül melyik a hiteles. A problémakör kölcsönzési ügyletre szűkítése, olyan feltételeket, kondíciókat, felhasználási szándékokat, a visszafizetés emberi következményeit hagyja figyelmen kívül, amely ismeretének hiánya az igazságosság elvével való visszaéléshez vezethet.

A cselekvés szükségessége

Az eladósodottság jelenségének megítélésében mutatkozó különbségek ellenére, senki sem vitatja a cselekvés szükségszerűségét. A kezelés módjára vonatkozóan alapvetően három megoldás kínálkozik:

- 1.) az „adós fizess” szellemében behajtani az adósságot;
- 2.) a már kipróbált adósságkezelési technikák alkalmazásával időlegesen vagy részlegesen könnyíteni az adósságterheken;

3.) a legszegényebb országok adósságát egyszeri aktus keretében elengedni.

A katolikus tanítás értelmében nem kétséges, hogy a harmadik megoldás látszik a leginkább elfogadhatónak. A világban zajló történéseket figyelve azonban nem árt óvatosan közelíteni a kérdéshez. A „jó kormányzat” eszméjének beemelése a hitelnyújtási kondíciók körébe, még nem garantálja a rossz társadalmi struktúrák és beidegződések gyors átalakulását. A stabilitás és átvilágíthatóság fenntartása még a fejlett demokráciákban is okozhat nehézséget, hogyan lehetne számon kérni akkor azoktól a törzsi vagy etnikai háborúkból éppen csak kilábaló társadalmaktól a „jó kormányzatot”, amelyek esetleg valóban próbálnak megfelelni a nemzetközi pénzügyi szervezetek feltételeinek? A visszarendeződés veszélye, a múlt és jelen kérdéseinek összefonódása miatt joggal feltételezhető, hogy a legszegényebbek adósságának feltétel nélküli elengedése nem hozná meg a kitorés lehetőségét. Ismert már korábban az a megkötetéseket tartalmazó gyakorlat, amely meghatározza az adósságkönnyítéssel felszabaduló erőforrások felhasználhatóságának területeit. Leginkább ennek a gyakorlatnak továbbfejlesztése tűnik célravezetőnek. Amennyiben sikerülne végrehajtani a hitelek elengedése fejében azt, hogy az adósságnak megfelelő összeget ruházzanak be olyan területekre, mint az egészségügyi alapellátás, oktatás, egyéb szociális és infrastrukturális fejlesztés, valamint azt, hogy az új segély és hitelcsomagok kondicionálása az adott ország természeti, kulturális és gazdasági sajátosságaihoz igazítottan történjék, úgy az adósság eltörlése valóban a leginkább rászorulóknak teremti meg az „emberi” élethez való jog alapját.

Az utóbbi évtizedek technikai forradalmával teremtdődött meg annak a gyors átalakulási folyamatnak a feltételrendszere, amelyet összefoglalóan globalizációnak nevezünk. Az átalakuló világban a gazdasági érdekek dominálnak, aminek ellensúlyozására csak az együttműködés más területeinek erősítése ad lehetőséget. Az eladósodottság botránya mellett még számos olyan globális léptékű régi és új keletű jelenség keltheti fel az emberiség veszélyérzetét, amelyekkel megbirkózni csak közös erőfeszítéssel lehet. A népesedés, az élelmezés, a környezetrombolás, az urbanizáció ártalmait, a hagyományos társadalmi-gazdasági keretek bomlásának következményei, a migráció vagy az etnikai konfliktusok éleződése mind olyan feladat, amely megoldása elképzelhetetlen elszigetelt akciók keretében. A szűkebb és tágabb környezettel való törődés nemcsak önérdék, de morális kötelezettség is. A szociális tanításnak az élet és méltóság tiszteletére, a közös jóra, a szubszidiaritásra, a szolidaritásra, a szegényekkel való azonosulásra, valamint az igazságosságra vonatkozó elvei fejezik ki a teremtett világért érzett felelősséget, amelynek felvállalásával válhatunk valamennyien részeseivé az „új evangélizációnak”.⁹

⁹ *Apostolic Letter Tertio Millennio Adveniente*,
Pope John Paul II,
1994. Pax Romana
ICMICA — Final
Statement.
Washington, 1999, 10.

GUSTAW
HERLING-GRUDZIŃSKI

Más világ

I. rész: Akik a hitükért szenvedtek (részlet)

Gustaw Herling-Grudziński (1919-2000) lengyel író, esszéíró, publicista. Huszonegy éves volt, amikor egy szovjet munkatáborba került. A háború után, 1951-ben *Más világ* címmel Londonban kiadta lágerbeli emlékeit. 1955-ben feleségül vette Benedetto Croce lányát, és Nápolyban telepedett le. Irodalmi hagyatékának legjavát az elbeszélései, naplói és esszéi képviselik. Az alábbi részletet Körtvélyessy Klára fordításában közöljük.

1941 november végén, négy hónappal azután, hogy az Oroszországban fogva tartott lengyel rabok közkegyelmet kaptak, már semmi reményem nem volt, hogy a következő tavaszig élve kihúzzom, és végleg lemondtam a lágerből való szabadulásomról. Akkor határoztam el, hogy tiltakozó éhségsztrájkba kezdek.

A közel kétszáz lengyel honfitársamból Jercevoiban csak hat maradt. Szabadult rabok tucatjai érkeztek naponta a jercevoi központba Mosztovicából, Osztrovnojból, Kruglicából, Niandomából és a két Alekszejevából. Nekünk, lengyeleknek tragikus volt néznünk, ahogy a lágerünk elnéptelenedik. Minden arra vallott, hogy ha a közeljövőben nem halunk meg, osztozunk a „régienyelek” sorsában, akiket az 1917-es forradalom szakított el hazájuktól, és az 1941-es „közkegyelem” idején oroszoknak számítottak. Most jobban megértettük, miért voltak annyira elkésere, amikor megtudták, hogy a lengyel-szovjet egyezményben is oroszoknak tekintik őket.

Éhségsztrájkom vakmerő tett volt, de méginkább olyan lépés, amikor az őrjöngő kétségbeesés a józanul ítélő ész minden jegyét magán viseli. Közel voltam a skorbut utolsó stádiumához és a végkimerüléshez; az öreg rabok azt jósolták, hogy legfeljebb fél évem van még hátra. Másfelől Oroszországban az éhségsztrájk normális körülmények közt — hát még háborús időkben! — teljesen ismeretlen jelenség volt; szabotázsaknak minősítették, és második ítélet vagy halál járt érte. Azt sem várhattam el, hogy ha néhány napig önként nem veszek magamhoz ételt és italt, a szervezetem megerősödik. Mindezzel éppúgy tisztában voltam, mint a lágerbeli barátaim, akik megpróbáltak lebeszélni döntésemről. De bennem győzött az iszonyú gondolat, hogy ha majd néhány hónap múlva a haláltusámat vívom, mint a keserű üröm, megmérgez a tudat, hogy harc nélkül adtam meg magam. Ameddig az utolsó szabadult lengyel fegyenc át nem vonult a jercevoi központra, addig még volt parányi reményem és esélyem, hogy önpusztító lépésemmel felhívom magamra a figyelmet. Legfeljebb annyit kockáztattam, hogy néhány hónappal megrövidítem az életemet, és bár elhatározásom így is jókora eltökéltséget igényelt, a tét túl nagy volt ahhoz, hogy habozzak. Elvégre, akit elevenen eltemetnek, és az éjszaka közepén hirtelen felébred, az nem okoskodik: ha tudja is, hogy kétségbeesett kapálózásától a frissen felásott föld még jobban betemeti, véres öklével teljes erejéből dörömböl a koporsó fedelén.

Lengyel barátaimat már nehezebb volt meggyőzőnöm erről, pedig nélkülük az éhségsztrájkból hiányzott volna az ösztönös összetartás. Több estén is találkoztunk az egyik barakk sarkában: M. erdőmérnök, B. a stanislawowi tanító, T., a sziléziai rendőr, a łwówi bankhivatalnoknő, Z., a Vilna környéki fűrésztelep tulajdonosa, L. és én. Kétségeiket hol a túlzott ijedelem, hol a túlzott remény diktálta. Még nincs minden veszve, érveltek, és az éhségsztrájk, mint olyan bűncselekmény, amit már a közkegyelem kihirdetése után követtünk el, súlyosbítja a helyzetünket, és kizár bennünket az amnesztiában részesülők közül. Meg aztán ki kezkesedik érte, hogy a Londonban aláírt lengyel-szovjet egyezmény ellenére nem bánnak-e velünk éppúgy, mint a saját állampolgáraikkal, márpedig az éhségsztrájk meg a munkamegtagadás Oroszországban halálos ítélettel jár... Nem, nincs még minden veszve, minden reményünk Istenben van... Mert képtelenség, hogy az igazi lengyeleket lágerban tartsák, miközben sorra szabadulnak az olyanok, akik nemrég még tagadták lengyeliségüket...

Csakhowy mégis így volt. Vitánk azért volt nehéz, mert kényszerűségből mindkét fél kizárólag irracionális érvekkel harcolt. Barátaim Isten igazságosságában és a nemzetközi kötelezettségekben hittek, én viszont abban, hogy a sors akkor könyörül meg rajtunk, ha provokáljuk. November 30-án este úgy éreztem, el vagyok szánva az éhségsztrájk megkezdésére. Még utoljára elmentem a B barakk lengyel sarkába. M. erdőmérnök, mint mindig, fejét a kezébe temetve az alsó priccs legsötétebb zugában ült. Amikor észrevett, lázas szeme ijedt rokonszenvvel tapadt rám. A stanislawowi tanító s egyben tartalékos tiszt, akit a szovjet-német háború kitörése után a központi elkülönítőben tartottak, és csak nemrég jött vissza Jercevo-ba az Alekszejevka Kettőből, kóválygó tekintettel alighanem az ördögi körből való kiutat kereste, és kerülte a szememet. T. és L. színlelt egykedvűséggel dámázott, Z. asszony összefonta hasán a kezét, és merev ajka imát mormolt. A barakk kriptafényében barátaim úgy festettek, mint sziklahasadékba rekedt turisták, akik hajlandók a kétségbeesett végső erőfeszítésre, ha kísérőjük magára vállalja a kitörés minden felelősségét. Ott álltam előttük, magam is ijedten, és nem tudtam, hol kezdjem.

— Mindenkit emlékeztetek arra, ami velem és Mahapetjannal történt — szólaltam meg végül. — Melyikőtök lehet biztos benne, hogy egy hazug besúgás nem ásta-e el szintén örökre a táborban? A Ribbentrop-Molotov paktum aláírása után a moszkvai börtönben a német kommunisták éhségsztrájkba fogtak. És? A hatszáz éhező rabból ötszázvalahányt szabadon engedtek, és hogy a maradékból február végén három embert a saját szememmel láttam a „rabtovábbítóban”, talán elég bizonyíték rá, hogy senkit sem végeztek ki.

A két érvem váratlanul meggyőzően hatott; egy pillanatil szinte bántam, hogy barátaim ilyen könnyen meghátráltak. De már késő volt. Megállapodtunk, hogy M. mérnök nem vesz részt az

éhségstrájkban. Súlyos szívbaja volt, és köztünk, lengyelek közt ő volt az egyetlen, akiben mindannyian megbízhattunk. Tudtuk, hogy ha lázadásunk a hadbírószágon végződik, neki viszont sikerül kiszabadulni, elviszi hírünket a szabad világba. Még aznap este kenyéradagunkat és levesjegyünket leadtuk Szamszonov irodájában. Emlékszem, még arra is volt gondunk, hogy megtegyük az egyetlen lehetséges óvintézkedést: félórás időközökben mentünk be Szamszonovhoz, és utána már nem érintkeztünk egymással a zónában. Orosz barátainktól tudtuk, hogy bármit teszünk is az Oroszországban kötelező szabályok ellen, ha felmerül a szervezett konspiráció gyanúja, tettünket megbocsáthatatlan bűncselekménynek minősítik. A kocka el volt vetve.

Az éhségstrájkot megelőző időben néhány érdekes dolgot figyeltem meg magamon. A közkegyelem kihirdetése után, amikor szabadulásom már csak idő kérdésének látszott, valami lelki-furdalás felét éreztem orosz rabtársaimmal szemben, hogy lengyelként (és nem közönséges rabként) bocsátanak szabadon, egy olyan rendszer védelme nevében, amely az ő letartóztatásukat és szenvedéseiket okozta. Mikor aztán a láger kapuja elzárta előlem a szabadulás útját, a nagylelkűségem is elapadt. Magam se tudom, hogy, de teljes szívemből, nyomorúságom legmélyéből meggyűlöltem az orosz rabokat, mint ha ők feleltek volna a történelemért, mint ha láthatatlan kézzel ők húztak volna rongyos pufajkám szárnyánál fogva egyre mélyebbre a kétségbeesésük ingoványába, hogy már sohase lássam meg a napfényt, hiszen évek óta ők is hiába próbálták áttörni az örök éjszaka sötétségét. Gyanakvó, harapós és zárkózott lettem; a legjobb barátaimat is kerültem, beteges bizalmatlansággal fogadtam a jóakarát minden megnyilvánulását. Lelkiállapotom legalább annyira terelgetett az éhségstrájk felé, mint észérveim és kétségbeesett ösztönöm. Valahogy a saját életemmel akartam bizonyítani, hogy jogom van a szabadsághoz, amit az orosz fegyencek — az örök rabszolgák — sohasem mertek volna követelni. Magatartásomban volt valami viszszaesztatisztító és megalázó, mégsem tudtam magam megvédeni tőle, mert saját magától sohasem tudja magát megvédeni az ember. Sem korábban, sem később ilyen mélyre nem süllyedtem a lágerben; bosszút akartam állni rabtársaimon, csak mert az a veszély fenyegetett, hogy örökre osztoznom kell átkozott sorsukban.

Az éhségstrájkot vállaló hat lengyel között sem alakult a legjobban a viszony. A közös harc látszatra közelebb hozott egymáshoz bennünket, de kölcsönösen nem bízunk egymásban, és feszülten lestük, ki lesz az első, aki elárulja ügyünket, vagy össze-roppan. A mindannyiunkat összekötő próbatételtől elvakulva és megrémülve azzal gyanúsítottuk egymást, hogy az éhségstrájk bármelyikünknek alkalmat adhat rá, hogy a többiek kárára szabaduljon. A hajótöröttek viselkedhetnek így, amikor az egyetlen megmaradt mentőcsónakon ismeretlen, távoli parthoz igyekeznek;

nélkülözhetetlenek egymásnak, hiszen minden pár kézre egy pár evező jut, de egy percre sem felejtik el, hogy minél több az evezős, annál gyorsabban fogy szűkös élelmiszerkészletük. Mi is így voltunk: igaz, hogy ha egyedül kezdem el az éhségsztrájkot, elszakítanak a lágerban maradt többi lengyeltől, de az is igaz, hogy a csoportos éhségsztrájkot a szervezett akció veszedelmes bélyege fenyegeti. És mi lesz, ha valamelyikünk feladja? Megmenekül, míg a többieket még nagyobb veszélybe sodorja, vagy inkább a gyors győzelemhez segíti őket? Sorsunk összefonódott — aki a szabadság felé mozdul, az a többieknek óhatatlanul szenvedést okoz. Szótlan töprengésünkben az is benne volt, hogy tudva tudtuk, mi lakozik az ember szívében: a viszonylagos biztonság idején a nemeslelkűség ritka adománya, de szemtől szemben a halállal a lealjasulás lehetősége. Bátorságunknál jobban összekapcsolt bennünket a kisszerűségünk és a gyávaságunk. Olyan tetre szántuk el magunkat, amelynél ez a szótlan zsarolás vagy jóvátehetetlenül elválaszt egymástól bennünket, vagy éppolyan jóvátehetetlenül egymásra utal. És ebben a feszült légkörben nem volt véletlen, hogy amikor azon a kísértetiesen komor novemberi estén egyetértésünk jeléül kezet fogtunk, az éhségsztrájkból kihagytuk és félreállítottuk M. mérnököt, hogy az utolsó próbánál ő legyen becsületességünk biztosítója és keze. A barakk ablaka mögött hóvihar tombolt, M. priccse mellett, a kis asztalon, sárgán imbolygott az előbb meggyújtott gyertyacsonk lángja. M. néma főhajtással egyezett bele döntésünkbe, de sápadt arcán keserű mosoly futott át.

Amikor a kenyéradagom leadása után visszamentem a barakkomba, bent csend fogadott. Az asztalnál beszélgetők elhallgattak, priccsszomszédaim elhúzódtak tőlem, mintha pestisverte városból érkeztem volna, barátaim kerülték a tekintetemet, és kellenlenül válasszoltak kérdéseimre. Éhségsztrájkunk híre már megjárta a tábort, és izgalmat, ijedséget keltett. Orosz barátaim érzelői alighanem éppolyan bonyolultak voltak, mint az anyémek. A közkegyelem kihirdetése óta tartózkodóan viselkedtek, már-már barátságtalanok voltak hozzám; hogy engem esetleg idő előtt és csodával határos módon szabadon engednek, azt szinte a rabszolidaritás elárulásának tekintették. A várakozás és a lassú reményvesztés hosszú hónapjai megint közelebb hozták hozzám őket, engem viszont épp a várakozás és reményvesztés távolított el tőlük. Azzal gyanúsítottam őket, hogy nem a részvét, hanem a mások szenvedéséből meritett sovány vigasz beszél belőlük. Az éhségsztrájk is ilyen kusza reakciókat váltott ki. Orosz barátaimat nem hagyhatta hidegen, hogy valaki tenni mer a rabság megingathatatlan szabályai ellen, amelyekre addig a lázadás árnyéka sem vetült. Másfelől viszont dolgozott bennük a szabad világból hozott ösztönös félelem, hogy még véletlenül se keveredjenek bele egy hadbíróssággal fenyegető ügybe. Ki tudja, hogy a vizsgálat nem terjed-e ki arra, miről beszélt „a lázadó” közvetlenül a bűncselekmény elkövetése előtt? Ki kezeskedik azért,

hogy egy-egy óvatlanul elsuttogott bátorító vagy együttérző szó a besúgó előadásában nem hangzik-e lázításnak? Nem, nem! — jobb távolmaradni ettől az ügytől, amíg a Harmadik Ügyosztály nem nyilatkozik. A felsoroltak mellett más, rejtettebb gondolatok is befolyásolták a rabokat. Lázadásunk külföldi fegyencek lázadása volt. Ha kudarcba fullad, utólagos bizonyítéka lesz annak, hogy még „azoknak” sem sikerült rést ütniük az Oroszországot a világtól elválasztó börtönfalán. Ha viszont sikerül, a napnál is világosabb lesz, hogy Oroszországban a láger szögesdrótja mögött is más jogok illetik meg a külföldieket, mint a belföldieket. Ez még nagyobb reménytelenségbe taszítja azokat, akik kénytelenek belföldinek tartani magukat. Kilátástalan helyzetben jobb azzal a tudattal élni, hogy a sors törvényei alól nincs kivétel. A nyomorúságban nincs kegyetlenebb öröm, mint mások nyomorúságának látványa. És semmi sem apasztja olyan gyilkosan a reményt, mint a tudat, hogy reménykedni csak a kiválasztottaknak szabad.

Egyedül voltam hát, feküdtem a priccse, figyeltem a barakk életét, magányosnak éreztem magam, és féltem. Mint minden este, a rabok most is a lefekvéshez készülődtek; egyesek még suttogva beszélgettek, mások a kapcájukat szárították a kályhánál. Néhányan a konyha szemétdombján talált krumplihajat és rothadt répát főzték kis üstökben. A rettenetes éhezésnek még nem látszott a vége, de a rabok már olyan állapotban voltak, amikor az éhség jóformán közömbös az érzéketlenné vált szervezetnek. Bekövetkezett az idő, amikor az éhezőt az étel hiányánál érzékenyebben érinti a képzelet hiánya; bármire gondol is, minden az enniláló körül forgó, esztelen ábrándozássá változik, és páni félelem fogja el, hogy elhalnak a tagjai, hogy kiszárad a teste. És ki tudja, hogy ilyenkor az éhség becsapása nem fontosabb-e, mint a csillapítása. Még a hó is szilárd halmazállapotú lesz: ehető, mint a kása.

A lágerban már-már elhittem, hogy ha már az embert ilyen sorsra ítélték, nem szabad lázadoznia ellene. És milyen különös: ahogy feküdtem a priccsemen, és keserű szívvel figyeltem rabtársaimat, amiért örökre a saját sorsukhoz akarnak láncolni, egyszersmind bizonytalan fájdalmat éreztem, hogy megpróbálok elszakadni sorsuktól. Elég volt az arcukra nézni, hogy az ember megállapítsa: egy év múlva többségük már nem lesz az élők sorában, és mégis mennyire védettebbnek éreztem magam körükben szemtől szemben a halállal, mint most, a végső hajszában az életemért nélkülük! Mert csakugyan volt valami rendíthetetlen és végérvényes abban, ahogy mezítláb, a tűztől kivörösödött borostás arccal tettek-vettek az üstjük körül, ahogy a piszkárával gépiesen belekotortak a parázsba, vagy lefeküdtek a priccse, és a kimerültségtől és éhezéstől gyulladt szemük a piszkos villanykörte méredt. A barakkban ilyenkor már csend volt; néha egy-egy rab kínlódva le-kászálódott fekhelyéről, és mintha részeg volna, tántorogva és neki-neki-

¹A gyógyíthatatlan
rabok barakkja.

ütközve a mindenhol lélógó lábaknak a fenyőtű teás csöbörhöz ment, hogy eloltsa szomját. A sarokban álló priccs, amelyen esténként, fakanalával a mülábát kocogtatva, Dimka ült szótlanul — most üres volt; ügyeletesünket néhány napja a „hullaházba”¹ küldték. Közeledett az éjszaka. Egyedül voltam, iszonyúan egyedül.

Éjjel semmit sem aludtam. Hanyatt fekve, kezemet a fejem alá fonva gondolatban megpróbáltam még egyszer elrendezni mindazt, ami történt. Éjfél után a barakk végképp álomba merült, a villanykörték halványabban pislácoltak, és a priccsekről — alul, oldalt, szemközt — felszálltak az első jalkiáltások; a hangzavarba zagyva félrebeszélés és szagatott zokogás vegyült, mely hol bagolyhuhogásra, hol köhögésre emlékeztetett. Meleg volt, ledobtam hát puffajkamat, és mohón nyeltem a felforrósodott levegőt. Ha behunytam a szemem, a sírás és jajveszékélés szüneteiben a kietlen nádasban cuppogó pontyokat hallottam, ha kinyitottam, a fekete üregükben meg-megvillanó szemfehérjéket láttam, meg eltátott szájukat, melyekből messzire búzlott a szuvas fogakon átszűrődő, édeskés rothadásszag. A kinti fehér éjszaka jeges páfrányleveleket tapasztott az ablak üvegére. Egyenletes időközönként a zóna négy sarkában álló reflektorok fénypásmái világították ki a barakkot; kitakarták az alsó priccs félhomályában alvó rabok arcát, aztán, mint az éj puffa függönyét szabadlő kardok, villámgyorsan eltűntek.

Az éhségstrájkjánál is nagyobb bűn volt a munka megtagadása. Az úgynevezett „otkaz”, vagyis megtagadás a szovjet lágerekben a belső szabályok legdurvább megsértésének számít. Kolimán, minthogy az ottani láger az év nagyobbik részében el vannak szakítva a szárazföldtől, sajátos és kegyetlen *régime* uralkodik, melyet nem a központi, hanem a helyi rendelkezések szabályozzák; a munkamegtagadást itt azonnali tarkólövessel büntetik. Más munkatáborokban azzal, hogy a meztelenre vetkőztetett rabnak addig kell állnia kint a fagyban, amíg meg nem törik vagy meg nem hal. Megint másokban a munkamegtagadót először vízen és napi kétszáz gramm kenyéren magánzárkában tartják, a visszaesőt pedig második ítélettel — a köztörvényeseket újabb öt évvel, a politikaiakat a halálos ítélettel felérő tíz évvel — büntetik. Jercevoóban a visszaeső munkamegtagadókat a zónán kívül levő központi elkülönítőbe szállították; hogy utána mi lett a sorsuk, azt a lágerban sohasem árulták el nekünk. De erős volt a gyanúnk, hogy a géppuskasorozatok meg sortüzek, melyeket időről időre a drótkerítésen túlról hallottunk, nem a láger őrségének löterén dördültek el, ahogy mondták nekünk, hanem az emberi szem elől jól elrejtett központi elkülönítő területén. Az orosz-német háború kitörése után a láger parancsnoksága nem titkolta előttünk, hogy új szabályok léptek életbe: a láger közelében levő kisvárosok szokványos „népbíróságait” a rögtönítélő hadbíróság új jogkörével ruházták fel — vagyis korlátlan hatalommal a rabok élete fölött. 1941. június 22-e után a lágerben elkövethető legsúlyosabb

bűncselekménynek a háború elvesztését hirdető jóslatok terjesztése és a munka megtagadása számított; a rendkívüli védelmi törvények az utóbbit a harci erőfeszítés szabotálásának minősítették. Az intézkedések a napnál is világosabbak voltak, egy kérdés azonban nyitva maradt: mennyire különít el bennünket, lengyeleket a Sikorski-Majszkij egyezmény a szovjet hadi törvénykezés rendszerétől. Ettől az utolsó vékony száltól függött az éhség-sztrájkunk sorsa. És semmi kétségem sem volt afelől, hogy kérdésünkre már a barakk tejfehér ablakai mögött virradó nap első óráiban kimerítő választ kapunk. A kockázat egyenletében ez volt az egyetlen ismeretlen, és ezen az ismeretlenen múltott, hogy az egyenlőségjel, mint mellünknek szegezett puskacső, ellenünk irányul-e, vagy a láger kitáruló kapuját jelképezi majd.

Hajnal felé úgy elnyomott az álom, hogy átaludtam az ébresztőt, és csak arra riadtam fel, hogy valaki gorombán megrántotta a lábam. Ziszkind állt a priccselemnél, és szótlanul intett, hogy menjek vele. Lemásztam a vackomról, feltettem a sapkámat, pufajkám derekát átkötöttem a madzaggal, és a kihalt barakkban elindultam Ziszkind után. A zóna néptelen és nyugodt volt, az ügyeletek havat lapátoltak a barakkok előtt, a fürdőből meg a kis kamrából, ahol a fenyőtű teát főzték, széles oszlopokban füst szállt fel, szétterült a tetőkön, majd mint a hirtelen elengedett kígyózó papírtekercs, levált az ereszről. A konyhától egy üres hordót szállító szán siklott a kapu felé; a hordót az örökké bánatos vízszállító, Kolja lovagolta meg görnyedten, borókavesszővel hajtva a dérepte pejkit. Amikor meglátott Ziszkinddel, visszanezett, mint ha kiáltani akarna nekem, de aztán még jobban összekuporodott, megrántotta a kantárt, és ostorával megbökte a lovat. A rendelőnél már néhány beteg rab ácsorgott. A száraz, metszően éles levegő csontig hatolt a jéghideg reggelen — december elseje volt.

Ziszkind nem az elkülönítőbe vitt; azokat a barakkokat járta velem végig, ahol a többi éhség-sztrájkoló lakott, majd mind a hatan a lágerparancsnok, Szamszonov irodájába indultunk. Szamszonov egyenként hívott be bennünket, de mindenkinek ugyanazt mondta. Az íróasztalánál ült, mögötte a falon a Szovjetunió nagy falitérképe, Sztálin nagyméretű és Berija jóval kisebb arcképe, termelési tervek, és a láger vázlatos helyszínrajza. Nyugodtan, szinte atyáian dorgáló tekintettel nézett rám kucsmája alól, de szemében meg-meglobbant a hideg gyűlölet.

— Ki beszélt rá az éhség-sztrájkra?

— Senki. Magam döntöttem így.

— Miért éhezel?

— Követelem, hogy az Oroszországban fogva tartott lengyel állampolgárookra vonatkozó közkegyelem értelmében bocsássanak szabadon, vagy tegyék lehetővé, hogy kapcsolatba lépjek Lengyelország itteni képviselőjével.

— Hallottál-e a különleges ítélőszékről, amelynek joga van kivégeztet-

ni a munkát megtagadó rabokat? Tudod-e, hogy az éhségstrájk nyílt lázadás a szovjet hatalom és a szovjet törvénykezés ellen?

— Tudom.

— Akkor írd itt alá, hogy erről tudomásod van.

— Nem írom alá. Attól a pillanattól fogva, hogy Londonban aláírták a lengyel-szovjet egyezményt, én egy baráti ország állampolgára vagyok, és a szovjet törvények nem vonatkoznak rám.

— Hallgass! Vidd ezt a lengyel csúrhét az elkülönítőbe, Ziszkind! — Ziszkind ruganyosan az irodába perdült. — Úgy lesz, parancsnok polgártárs — kiáltotta, majd kikísért bennünket a barakkból. Az első kihallgatásnak vége volt. Szóltanul, de megkönynyebbülve néztünk egymásra, csak a sápadt Z. asszonynak vacogott a foga, B. pedig kabátujjával a verejtéket törölgette homlokáról.

Kilenc körül már mindannyian az elkülönítőben ültünk. A belső elkülönítő a láger sarkában, a drótkerítésnél volt; a fölötte magasodó figyelőtorony tövében úgy festett, mint egy tyúkol. Ráadásul az apró kőház emberfejnagyságú rácsos ablakai többségükben a szögesdrótra néztek, hogy a leghalványabb kétség se merüljön fel senkiben: ez itt börtön a börtönben. A rabok messzire elkerülték az elkülönítőt, még csak nem is néztek arra, ahol az üresen ásító nyílásokkal átlyuggatott szürke kőház állt.

De néha énekszót vagy kiáltozást halottunk bentről, és ilyenkor háttal az épületnek, arccal a barakkoknak elállodogáltunk egy ideig, hogy észrevétlenül kihallgassuk, nem kérnek-e tőlünk valamit a rabtársaink. A belső elkülönítőbe a zónában elkövetett kisebb kihágások miatt kerültek a rabok, a nagyobb bűncselekmények elkövetői pedig itt várták ki, amíg a központi elkülönítőbe szállítják őket; az már valódi börtön volt, és szabad jercevoi lakosokat is foglalkoztatott. Röviden ismertetem az elkülönítő életkörülményeit, hogy idejében eloszlassam a gyanút, hogy falai közé kerülni nem volt büntetés, még ha a rabok sokféle vágya közt szerepelt az is, hogy a gyötrelmes munkától a börtön áldott tétlenségébe meneküljenek. Először is, az elkülönítőben ülő rab naponta csak kétszáz gramm kenyeret és vizet kapott, másodszor, az apró cellák ablaka nem volt beüvegezve, de még csak bedeszkázva sem, vagyis bent csak néhány fokkal volt melegebb mint kint; végül harmadszor, a rab csak azt vihetette magával az elkülönítőbe, amiben munkába járt — a pokrócot, szalmazsákot a barakban hagyta. Volt olyan eset, amikor a rabnak csak éjszakára kellett az elkülönítőbe vonulnia — napközben rendesen dolgozott, és este az őrházból egyenesen a cellájába ment; a többiektől eltérően az ilyen rab megkapta a „harmadik üstöt”, vagyis háromszáz gramm kenyeret és két tányérnyit a leghígabb levesből. Az elkülönítőben ülni tehát büntetés volt, és gyakran előfordult, hogy a rab gyerekesen pityeregve javulást ígért, csakhogy kikerüljön onnan.

Folytatjuk

PARDI ANNA

Részletek Leibniz egy munkanapjából

*Ez a nap is jól kezdődik. A dolgok lényege,
akarata közt mozgó, összetett összefüggésekben
Leibniz egy pillanatra megáll a napfényben, látja
magát, Hannover tündökleni a földgolyó rendszerében,
a napközben és naptávolban felvett sebességeken.*

* * *

*Mint a nap a lehető összes irányba süt,
az értelmi tapasztalás úgyszintén. Leibniz boldog,
mert levelet kapott Pekingből Bouvet francia
misszionáriustól, boldog, mert protestáns létére
megörvendeztetik a katolikus missziók sikerei Kínában,
Etiópiában; áthatja a metafizikai elevenség.*

*Ez az elevenség a fejlődés végtelen kicsiny
változatainak összegzéséből áll. Fizikai elevenségét
hat évesen apja gyásszertartásán már lelkivé ragadtatták
el a rezgő, szinte megemelkedő koszorúk, rózsák;
apja, a lipcsei egyetem erkölcsstan tanára gazdag
magánkönyvtárat hagyott rá.*

*Fájdalma e könyvtárban oldódott fel igazán.
Az öntanulás, öngondolkodás kiemelte a földgolyó
rendszeréből az isteni mindenhatóság univerzális
rendszerébe. Az aktivitás forrása a lélek egysége
Istennel, elővételezett harmónia a rendből.*

* * *

*Ez a nap is jól folytatódik. Hannover egyetemközben,
templomtávolban felvett sebességeken fénylik, pörög
az időlegesben. Leibniz nem az ítélet napjával,
hanem az ítéls alapjaival foglalkozik ma is. Lelkének
egyetemes tömegvonzásán uralkodik Isten, a tudat
örvényei egymást tartják jelentékeny szépségekkel
egymás ellenére össze.*

*Míg az időlegesben az alkalmi okok rendszere
mozog, az időfelettiben az örökkévaló okok rendszere
mozog, cselekszik a cselekvő erőért, szellem
az emberért, ember a szellemért. Leibniz az
anyagi atomoktól a szubsztanciális atomokig
minden átmenetet magyaráz, ért a test és lélek
együttműködésének csodálatos összeredményéért.*

Minden más teremtmény befolyásától
tökéletesen függetlenek vagyunk — írja munkafüzetében
csak látszólag vagyunk korlátozva. Minden szellem
olyan, mint egy külön világ, amely elég önmagának.
A testek csak a szellemek kedvéért teremtdtek,
amelyek egyedül képesek közösségre lépni Istennel,
és hirdetni dicsőségét.

FECSKE CSABA

Tehetetlenül

*hátaad akár a csukott könyv
rejt el történetünket
megöltelek a hiányod
most jelenlétével büntet*

*nincs vége soha semminek
ami egyszer volt van nagyon
szálláshelyéül szemelte
ki testemet a fájdalom*

*leélem magamat csonkig
csöndben ahogy a gyertya ég
fényem tán hiábavaló
mint szénfal tömör a sötét*

*megriadt gondolataim
mint égő ólban a lovak
tehetetlenül bámulom
iszonyú tűzhalálukat*

Sík Sándor Esztétikájának receptiójáról

MÁTÉ ZSUZSANNA

A szegedi Tudományegyetem JGYTFK Magyar Irodalom Tanszék főiskolai tanára. A filozófiai tudományok kandidátusa, szakterülete az esztétika. Szűkebb kutatási területe a 20. századi magyar esztétikatörténet.

**Néhány újraolvasó
megjegyzés az
Esztétikáról**

Az 1930-as évek elején az esténként sétálgató szegedi polgárnak — bár filológusaink nem írtak erről — biztosan feltűnt egy különös, az andalgás rendszerességében vele vetekedő kis csoport: egy magas, nemes arcvonású, fekete reverendás pap és körülötte négy, sovány, kissé borzas kinézetű, de annál lelkesebb hallgatóság. Sétájuk a Tisza parton a múzeumig tartott, majd onnan vissza. A régi idők ráérő szegedi polgára talán láthatta, hogy a kis társaság végül a piarista rendház felé veszi útját. S talán azt is megfigyelte, hogy megérkezésük után az első emeleten kigyullad a fény, az ablak előtt lévő íróasztalhoz ül a pap, a fiatalok a szoba közepén álló kerek asztalnál foglalnak helyet. Teázgatnak, miközben valamelyikük hevesen gesztikulálni kezd, s a többiek —, mind a négyen jegyzeteléshez fognak. Ha kíváncsiskodónk hallgatózott is netán az ablak alatt, többször felfigyelhetett a különös hangzású nevekre: Odebrecht, Schleiermacher, Dilthey, Spranger, Benedetto Croce, Husserl, Maritain. S ha képzeletem polgára netán a portáig is elmerészkedett, ott megtudhatta, hogy Sík Sándor professzor úr éppen privattissimumot — magánszemináriumot — tart a lakásán négy egyetemi hallgató számára, Ortutay Gyulának, Baróti Dezsőnek, Tolnai Gábornak és Radnóti Miklósnak.

Ezen a családi hangulatú, teázgató magánszemináriumokon rajzolódtak ki azok a problémakörök és válaszlehetőségek, melyeket a tudós-esztéta Sík Sándor terjedelmes főműve, a háromkötetes *Esztétikája* tartalmaz. Később is folytatódtak a beszélgetések, amikor a Szegedi Fiatalok egy csoportja már Budapesten élt. Tolnai Gábor visszaemlékezése szerint Sík Sándor tudatosan felvetett egy-egy problémát, kíváncsian várva a dialógust, a hozzászólásokat, leginkább természetesen Radnóti Miklósét.

A szegedi évek sokszínűségét látványosan összeköti a közel másfél évtizednyi esztétai és irodalomtudósi oktatómunka és elmélkedés, a hallgatókkal folytatott eszmecsere és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának pezsgő élete. S e tizennégy év nagy munkája és eredménye az 1943-ban — majd másodszor 1946-ban, s harmadszor 1990-ben, a Szegedi Universum Kiadó Reprint sorozatában — megjelenő *Esztétika*. Akkoriban ez volt az első rendszerező igényű esztétikánk. Másrészt a két világháború közötti

neotomista művészetfilozófia szintézise is volt a Sík Sándor-i *Esztétika*, s emellett átfogó képet adott a korszak magyar esztétikai gondolkodásáról is. Terjedelmes szakirodalma minden számottevő magyar koncepcióra kiterjedt. Így a neotomisták (Brandenstein, Pauler, Schütz, Pitroff Pál) mellett Péterfy Jenő, Böhm Károly, Mátrai László, Horváth János, Thienemann Tivadar, Benedek Marcell, Bartók György, a fiatal Lukács, Riedl Frigyes, Beöthy Zsigmond gondolatai is sorra jelentek meg, elfogadó vagy elutasító előjellel. Összefoglaló jellegű volt ez a majdnem kétezer oldalas könyv Sík Sándornak, mint tudósnek az életművében is. Az elszórtan meglévő, irodalomtörténeti tanulmányokban és monográfiákban felbukkanó teóriák rendszerré alakítása. A szegedi évek, a szegedi egyetemen — a magyar irodalom tanszék vezetőjeként és professzoraként — végzett közvetlen munka kiváló tudóssá érlelte. Szinte csak önnönerejére támaszkodva oktatta a magyar irodalmat a középkortól a 20. századig. A kötelező penzumon, az irodalomtörténeti áttekintéseken túl foglalkozott a régi magyar líra esztétikájával, a drámai formák történeti és elméleti fejlődésével, a realista regénnyel a magyar irodalomban, a stílustörténeti korszakokkal, az esztétikai és irodalomtudományi alapfogalmak problematikájával, a versmondás és a versolvasás tudományával, a ritmika alapformáival, a verselési rendszerekkel, az újabb magyar remekművek — Ady, Babits, Móricz, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila műveinek — elemzésével. E témakörök előadásairól a hallgatók könyvatos jegyzeteket készítettek, melyeket a Szegedi Tudományegyetem Központi Könyvtárában őriznek. Ezeket átlapozva egyértelműen látható, hogy az egyetemi előadások gondolatmenete természetes módon beépült az *Esztétikába*.

Egyetemesség

Az *Esztétikában* a művészet világa — a többi neotomista gondolkodó teóriájához hasonlóan — az egyetemes lényegiség világa. De amíg a pályatárs Schütz Antal, Brandenstein Béla koncepciójában az igazi művészet egyetemessége kizárólag csak katolikus keresztényi lehet; addig Sík Sándor szerint, a maradandó művészetnek nem feladata az Istenhez való eljutás, csupán a minden művészi tevékenységre jellemző egyetemes irányultság, mely potenciálisan tartalmazhatja ugyan az Abszolútum felismerését, de az eddig való eljutás nem esztétikai norma. Bár Sík Sándor esztétikai rendszerének csúcán az isteni Abszolútum áll, mely a tökéletesség, a teljesség; mely felé minden létező törekszik, mégis látja, hogy ez már az esztétikából a filozófiába, a filozófiából a teológiába átvezető hit-kérdés, s éppen emiatt nem állítható fel esztétikai követelményként. A Sík Sándor-i esztétika így nyitottabb és toleránsabb világnézeti szemléletű, mint neotomista kortársaié. Természetesen emellett az Abszolútumra irányuló szellemiség, gondolkodásmód mégis igen nyilvánvaló *Esztétikájában*. Az esztétikai jelenségek természetét elemezve többször alkalmazza azt a neotomista módszert, hogy felveti az elemzett jelenség leírása, be-

mutatása után annak a priori természetét, titokzatos voltát vagy duális jellegét, hogy mindezt majd az Abszolútumban vélje feloldhatónak.

Az alapkoncepció

Esztétikája ma is meggondolandó és — a klasszikus művészetre jól alkalmazható — koncepción alapul. Kiindulópontja a műalkotások pragmatikus világa és nem az előfeltevéses — a jobbára német hagyományokon alapuló spekulatív metafizika, mint kortársainál; esztétikai kérdései és válaszai elsősorban a mű ismeretére, az esztétikum milyenségére, az esztétikai élményre és hatásmechanizmusra, az alkotói és befogadói folyamat jellemzésére irányulnak. Koncepciójának fenomenológiai meghatározottsága révén következtetései ma is érvényes megállapításokat hordoznak, melyek napjaink hermeneutikájával állíthatóak párhuzamba. Élményközpontú teóriát alkot, az esztétikai élményt — mind az alkotói, mind az újratereztető befogadói oldalról — az esztétikai megismerő folyamat ontológiai, létesítő és a műalkotást létbentartó elemeként értelmezi; s ez az esztétikai élmény egyben az alkotó és a befogadó önmegértésének és létmegértésének is alapja. A befogadó nem fogalmi megismerési módszerekkel közeledik a műalkotáshoz, hanem a lelki csend állapotában egyfajta alázattal, odaadással, érdektelen benneléttel, elfogulatlansággal. A Sík Sándor-i terminológiát szinte ismétlik a húsz évvel későbbi hermeneutikai — gadameri — fogalmak: a befogadás az érintettség, bennelét, participációval, vagy ahogy E. D. Hirsch fogalmaz: a megértés az „understand” (aláállás) segítségével történik. A Sík Sándor-i bennelét feltétele és milyensége, mélysége az (alkotó és befogadó) személyiségének, lelkiségének, „az egyéni állandó”-nak a függvénye. A befogadó egyéni állandójának a milyensége az a kapcsolódási pont, melynek segítségével, készítésével az alkotó egyéni állandójától indukált művet rekonstruálhatja, újraalkothatja. Ha nincs közös érintkezési pont, esztétikai élmény nem jön létre. Sík Sándor nem az ideális megértésre törekvő befogadó tudós műelemzését, hanem a naiv befogadó esztétikai élményét elemzi, a kapcsolódási pontot az egyéniségek világképének, lét-sorsérzésének, moráljának a minőségétől tette függővé. Így a műalkotásnak elvileg annyi értelmezési lehetősége van, ahány befogadó közelít hozzá: „A műnek annyi arca van, ahány befogadója; annyi új szépsége, ahány új élménynek lesz a tárgya.” Azonban Sík Sándor a befogadót megpróbálja objektívizálni. Igaz ugyan, hogy annyiféle esztétikai élmény, újraalkotás van, ahány befogadó; de a „befogadó számára a mű az első adottság.” Az újraalkotás nem parttalan szubjektivizmus, hanem a befogadó „szerzőtárássá” válik. Az élmény nem lehet a művész alkotóélményének mása sem, de mégis valami „olyasféle: egy szabad — a befogadó szempontjából nézve alkotói — élmény, amely azonban a műből indul ki, mindvégig a körül lebeg, ahhoz akar a maga lehetőségei szerint alkalmazkodni.” (Megjegyzem, Gadamer ezt az egységet herme-

neutikai szituációnak, míg a folyamatot horizont-összeolvadásnak nevezi.) Bár „szabad” az újraalkotói élmény, de mégis akkor törekszik esztétikai teljességre, ha „nem a művet alakítottam magamhoz, hanem magamat a műhöz.”

A kortársi fogadtatásról

Amikor egy író vagy egy olvasó a kezébe vesz egy német esztétikai „Grundlegungot”, akkor a megdöbben meg nem értésen túl valami dacos ellenszenv vesz erőt rajta: nem tud megszabadulni attól az érzéstől, hogy itt olyan valaki szól hozzá a művészethez, akinek egyáltalán fogalma sincs róla, miről van szó (...) Sík Sándor Esztétikája örvendetes kivétel. (...) Egy esztétika, amit el lehet olvasni, sőt jóleső és nem is nehéz olvasmány. Olyan érdekfeszítő, mintha az olvasó beszélgetne valakivel, aki sokat és bölcsen gondolkozott a művészettel összefüggő dolgokról. (...) Ezt a könyvet nemcsak szakember írta, hanem költő, irodalomtanár, kritikus. (...) Olyan ember, aki tudja miről van szó — írja Szerb Antal, a hajdani piarista tanítvány és irodalomtudós, 1943-ban. Ahogy Szerb Antal is kiemelte, Sík Sándor személyében szerencsésen találkozik az alkotó; az érzékeny befogadó; a műalkotásokat közvetítő, tanítványaival dialógust folytató tanár és a mindezekben elmélkedő tudós; mint az összes lehetséges esztétikai magatartásformát megelő és átélő ember. Ily módon ars poeticus is ez az esztétika: a szubjektív egyéni módon megélt alkotási és befogadási folyamatok teóriája, ugyanakkor a teória hitelesítése is az átélhetőség tényével. Ami a filozófia, az esztétika történetében oly sok bölcselőnél, esztétánál kudarcha fulladt — mint teóriájuk átélési, megélési lehetősége —, úgy ez a szándék, mint megvalósultság Sík Sándornak sikerült a komplex esztétikai, esztétai magatartásforma, az ars poeticusság és az ars theoreticusság révén.

A kevés számú kortársi fogadtatás kritikusai között olyan jelentős gondolkodókat találunk, mint Baránszky-Jób László, Hamvas Béla, Halasy-Nagy József. Az elfogadó, méltató jellegű Szerb Antal-ismertetésen túl érdemes felidézni egy bíráló kortársi reflexiót is. Baránszky-Jób László szerint a művészetfilozófiát illetően „dilettantisztikus tárgyalásmód jellemzi, amely a tudományosság olyan látszatát kelti, ami nem egészen veszélytelen az esztétikáról, mint tudományról kiformalódó véleményt illetően.” Dilettantizmus helyett inkább egy kétségtelenül meglévő teoretikus ekletikusság tapasztalható. E koncepcióban éppúgy jelenlevő a szellem-történet (Croce, Spranger, Dilthey) és a pszichológiai esztétika beleértésméletének hatása, (Lipps, Volkelt, Dessoir, Vischer, Henri Delacroix), ahogy a neokantianizmus (Rickert, Cohen), a neotomista (J. Maritain), a fenomenológiai áramlatok (Moritz Geiger, Rudolf Odebrecht), a bergsoni-crocei-husserli intuíciónézőfelfogások és a schleiermacheri hermeneutika adaptációja is.

Bujdosó Dezső, aki a szegedi egyetemen Sík Sándor díjtalan tanársegédje volt, így emlékezik vissza az *Esztétika* viszontagságos sorsára: „A könyvek sorsát, még a legjobbakét is, nagymértékben

befolyásolhatja a megjelenés helye és ideje. Sík Sándor könyveinek és különösen *Esztétikájának* fogadtatása mindenesetre ezt a banális felismerést igazolja. Kiadója az elsősorban a teológiai vonatkozású munkák, hitbuzgalmi írások, imakönyvek és hasonlók publikálására specializálódott Szent István Társulat volt. (...) Sík Sándor nemegyszer panaszkodott arról, hogy a Társulat sohasem terjesztette olyan széles körökben, mint ahogy ő szeretne volna, s hogy az olyan szabadelvűnek tartott folyóiratokhoz, mint amilyen például a Nyugat volt, csak akkor juthattak el ismertetésre szánt kötetei, ha azokat saját tiszteletpéldányaiból küldte el.

Az *Esztétika* megjelenésének időpontja sem volt alkalmas a jó fogadtatásra. A folyóiratok egy része megszűnt, mások korlátolt terjedelemmel és késéssel jelentek meg, a kritikusok pedig, akikről megértést várhatott volna, ha éppen nem voltak katonák vagy munkaszolgálatosok, az esztétika világtól távol eső gondokkal és félelmekkel küszködtek, s ez a lelkiállapot semmiképp sem biztathatott csaknem ezeroldalas kötetekben való elmélyedésre. A megérdemelt kritikai siker elmaradásában, úgy látszik, szubjektív okok is közrejátszottak, Sík Sándor az egyik verséhez (Nem én uram) írt jegyzetében ezekről a következőket olvashatjuk: Esztétikai tanszéket szerveztek Pesten, és egy professzor buzdított, hogy azt én pályázzam meg. Ez lett a veszte az *Esztétikámnak*, mert akik attól féltek, hogy valóban én fogok odakerülni, kivítették, hogy egy-két lerántáson nem írtak többet róla.”

Az utókor reflexióiról

Sajnos, az elmúlt öt évtizedben is ez a viszontagságos és méltatlan hatástörténet jellemzi e nagyszabású, klasszikus esztétikai alapmű utókori fogadtatását és értékelését. Egészen a nyolcvanas évek végéig csak pejoratív tudománytörténeti érdekességgként merült fel, mint a két világháború közötti katolikus keresztény katedra-esztéta dilettáns és tudománytalan műveként. A marxista esztétikatörténészek többsége ideológiai szempontból ítélkezett és velük szemben szinte hatástalan maradt az a néhány méltatlankodó vélemény, amely az *Esztétika* értékességét bizonygatta, konkrétan Szerdahelyi István, Nemeskürty István, Rónay György, Rónay László és Baróti Dezső tanulmányaira gondolok.

A két világháború közötti magyar esztétikai elméletek — így Sík Sándor esztétikája is — abszolutizáló jellegük miatt elítélendőnek minősültek az 1950-es évektől a 80-as évek végéig olvasható szakirodalomban. Ezt az alapállást híven szemlélteti Mátrai László következtetése ezen irányzatokat illetően: „Az egész akkori esztétikának mérlege — ismétlem — negatív, negatívabb, mint a szakesztétikákban és negatívabb, mint a szakfilozófiában. A Horthy-korszak esztétikájának története nem válik dicsőségére a magyar kultúrhistóriának.” A nyolcvanas évek végéig íródott esztétikatörténeti tanulmányok gondolatmenete többnyire azt bizonygatja, hogy a marxista kezdeményezéseket kivéve a többi irányzat eklektikus, idealista, irracionális, netán szellemtörténeti,

éppen ezért elvetendő. A szerzők értékelő ítékezése nem az esztétikai koncepciókra vonatkozik, hanem például arra, hogy az egyes gondolkodók mennyiben kapcsolódtak a Horthy-rezsimhez, mennyiben voltak jobboldaliak, milyen világnézeti álláspontot képviseltek vagy éppen milyen kapcsolatban álltak a kultusz-miniszterrel, Klebelsberggel. A marxizmuson kívüli „negatív” irányzatok közül a „leg-negatívabb” esztétikai áramlat természetesen a Horthy-rendszerben hivatalosan gyakorolhatott és támogatott keresztény szellemiségű katedraesztétika. A marxista ideológián alapuló esztétikatörténeti tanulmányok többsége erről az ideológiai, vallásellenes oldalról támad és nem az esztétikán vagy a művészetfilozófián belüli problémamegoldásokat vizsgálja.

Ezen elutasító írások közül különös figyelemmel kellene tekintenünk Mátrai László esztétikatörténeti tanulmányára, hiszen maga is (kétszeresen) Baumgarten-díjjal kitüntetett esztétája volt e korszaknak. Egyébként Sík Sándor, mint a díjat odaítélő bizottság egyik tagja, melegen támogatta Mátrai László jelölését, aki valóban megérdemelten — *A jelenkori esztétika fő irányai* (1931) és az *Élmény és mű* (1940) című munkáival nagy feltűnést keltve és elismerést kapva — részesült e rangos díjban. Látszólag minden feltétel adott egy hiteles esztétikatörténeti korkép vázlatához, hiszen Mátrai László életművének termékeny időszakáról van szó, a kortársakról; egy esztéta és esztétika-történetíró visszatekintéséről; így joggal várható egy objektív, hiteles, esztétikán belül maradó historikus és elemző kép. Mátrai László szerint a két világháború közötti korszak esztétikája a magyar esztétikatörténettel szemben „negatív irányú”. Általában az esztétikát tárgya, a művészet „köti”, ezáltal megvédi a túlzott spekulációtól és egyben „feloldja” mint filozófiai tudományt „ideológiai kötelezettségei” alól. A Horthy-korszak esztétikájában ez a kötés-oldás „negatív irányban érvényesül: az esztéták jobbára feloldva érezték magukat a művészettel való valóságos foglalkozás alól, ugyanakkor visszaéltek a filozófusok szabadságával, hogy a valóságtól függetlenül gyártsanak esztétikai elméleteket”. E megállapítás után — logikusan — Sík Sándor komplex esztétai magatartásának, a tudósművész elméletének pozitív bemutatását várnánk. Mátrai László gondolatmenetében általános szinten hibás a művészettől való elszakadás, ugyanakkor egyedi szinten hibás a művészet tényleges gyakorlása is. Így Sík Sándor esztétikája csupán: „a maga módján (irodalmi szempontból) színvonalas és tisztességes beszélgetés a művészetről, elvi, esztétikai mondanivalója azonban nincs. Dicséretére kell mondani, hogy vallásos világnézete nem agitatív módon, inkább csak mint háttér érezhető mögöttes, egyébként derék munka. Látszik, hogy szerzője, ha nem is volt a modern filozófiában mélyre ásó esztéta, de egészen jó költő, akinek finom megfigyelései és világos formulái vannak.”

A tudománytalan minősítés a marxistává lett esztéta oldaláról — mely szerint az *Esztétikának* elvi, esztétikai mondanivalója nincs, mivel szerzője nem eléggé jártas a modern filozófiában - könnyen cáfolható. A filozófia és esztétika történetében jártas olvasónak rögtön szembetűnik, milyen művészetbölcseleti alapozottságú ez a mű, milyen elődökhöz kapcsolódik és mégis mennyiben új és egyéni. Akár bibliográfiai gyűjteménye is lehetne — a 20. század első felében — az új hazai és külföldi törekvéseknek a fiatal Lukács Györgytől, Pauler Ákosig; Croce-tól Bergsonig. Tudománytalan tényezőnek minősült az is, hogy Sík Sándor nemcsak tudósként, de művészként is gondolkodott és írt; éppen ezért az elméleti szakemberek eredményeire éppúgy támaszkodott, mint sok-sok művész ars poéticus, esztétikai megfigyelésére és saját alkotói tapasztalataira is. Sőt *Előszavában* kijelenti, hogy az esztétika avatott szakértője csak „ennek lényegét” állandóan megtapasztaló művész-esztéta lehet, akiket hosszasan sorol Platóntól Babits Mihályig. Ez a hajdani bűn napjainkban erény lenne, hiszen az esztétikai gondolkodás — különösen a hermeneutika — ma már eljutott addig a felismerésig, hogy a műalkotásokról csak a tudomány és a művészet egységében lehet véleményt alkotni, hogy le kell mondani a mindent-tudni akaró szándékról, az egzakt tudományos meghatározásokról, hiszen a művészetről való gondolkodás nem tudományosítható. A magyar esztétikai tárgyú művek között talán egy sincs, mely ilyen átfogó, hatalmas, meggyőző és pragmatikus példatára lenne a művészetről, esztétikai magatartásról szóló művészi, alkotói (és befogadói) vallomásoknak és a konkrét műalkotásokra való elemző utalásoknak. Ez a fajta konkretizálás, az esztétikai teóriának empirikus tényekből való kiindulása, a művészet pragmatikus alapja és argumentációja teszi korának egyedülálló művévé ezt az *Esztétikát*. Tudománytallannak minősült azért is, mivel a szerző nem száműzte alkotó-mű-befogadó viszonyrendszeréből a szubjektív alanyiságot, annak személyiségét, lelkiségét, individualizmusát. Ez az esztétika az elmúlt évtizedig túlságosan is személyiségközpontú, individuális és spirituális volt, túlságosan szokatlan. Aktualitása most éppen alanyközpontságában rejlik, melynek révén ismét bekerülhetne az esztétikai gondolkodás hagyományának folyamatába.

A fentebb ismertetett tudománytalan, ideológiai szempontból elutasító hatástörténeti folyamatot Szerdahelyi István szakította meg. Mátrai Lászlótól eltérően nem hivatalos katedra-tudósként elemzi Sík Sándor tevékenységét; hanem mint a magyar, haladó, „polgári” esztétika „jelentős képviselője”-ről, a modern törekvések egyik összefoglalójáról — éppen a fiatal Mátrai munkásságának hasonló megközelítése mellett — ír pozitív, esztétikán belülmáradó méltatást. Ugyanakkor keserűen állapította meg, hogy Sík Sándor méltatlanul elfeledett, mellőzött *Esztétikája* sok olyan gondolatot vagy sejtést tartalmaz, amelyet csak hosszú kerülőutakon,

évek múlva fedezett fel újra az utókor. Sík műve „mindmáig egyedülálló kísérlet e tudomány problémáinak következetes módszeres, teljességre törekvő összefoglalására. Rendszerezés tekintetében csak Lukács esztétikája vetekedhetett volna vele akkor, ha második (*Műalkotás és esztétikai magatartás* című) része is elkészül, illetve a művészetek történelmi meghatározottságait tárgyaló (*A művészet mint társadalmi — történelmi jelenség* című), harmadiknak tervezett részével túl is lépett volna rajta.” Szerdahelyi véleményében ellentmond az ideológiai mércével történő elutasításoknak, mivel a keresztény istenfogalomhoz vezető okfejtések nem érvénytelenítik a hozzá vezető tételek mindegyikét”. Sőt „számos megfigyelése, tétele változatlanul vagy kisebb módosításokkal mai tudásunk szerint is megfelel az igazságnak.” Sík Sándor mintegy húsz évvel korábban „exponálta” az alkalmazott művészetek fogalmkörének megkülönböztetését, az esztétikai befogadó újraalkotó jellegét, az esztétikum axiológiai problémáit.

Az esztétika történetét egyszempontú ideológiatörténettel felcserélő folyamat a nyolcvanas évek végére megszakadt. Elindult egy újraolvasó, tényekre figyelő, újragondoló, a közelmúlt ideológiájától mentes, objektív igényű megközelítés a társadalomtudományok valamennyi területén; így az esztétika történetét illetően is. A két világháború közötti esztéták közül kétségtelenül Sík Sándor pályaképének utóélete a leggazdagabb, mely jelentős életművének sokoldalúságából adódik. Az 1980-as évek végétől örövendetesen gyarapodó méltatásokat olvashatunk életéről, teológiai nézeteiről, a költőről és a drámaíróról, a gimnáziumi tanárról és az egyetemi professzorról. Az esztéta megítélése és elfogadottsága azonban még mindig igen ellentmondásos, melynek legfőbb oka véleményem szerint — a lassan érthetlenné váló — elfelejtettség és mellőzöttség.

(A tanulmány az
Alapítvány a Magyar
Felsőoktatásért és
Kutatásért Magyar
Zoltán Posztdoktori
Ösztöndíjának
támogatásával készült.)

BODNÁR DÁNIEL

Patay Lászlóval

Patay László (1932.) Munkácsy-díjas festőművész több mint két évtizede él Ráckeven. Művészetében különleges szerepet játszik a templomi festészet. 1994 decemberében a Művészetek, Tudományok és Irodalom Európai Akadémiája Triesztben tartott ülésén — Varga Imre szobrászművész javaslatára — teljes jogú tagjává választotta őt, elsőként a magyarországi festőművészek közül. Az Akadémia — amelynek negyvennél több Nobel-díjasa van — Patay László teljes életművét, benne monumentális templomi szekcióit is értékelte, amikor tagjai közé fogadta.

Ön már fiatalon is rendkívül népszerű művész volt, a kritika viszont sokáig nem fogadta a kegyeibe. Miként élte meg ezt a kettősséget?

Ön a művészetében kezdetől fogva fontosnak tartotta a közösségi indíttatást, ezért egyesek a szocialista realista címkét ragasztották Önre. Így utólag vállalja ezt a minősítést?

Ön mind a mai napig szolgálni akar a művészetével, ahogyan egyszer megfogalmazta: embert, eszmét, erkölcsöt. Ezt soha elavultnak tartják...

A divatos irányzatok szinte soha nem érintették meg Önt. Ez tudatos volt, vagy ösztönösen idegenkedett az éppen sztárolt irányzatoktól?

Úgy, hogy én dolgozom és nem kritikát olvasok. Ha az ember azzal tölti az idejét, hogy a bírálóival foglalkozik, akkor soha nem tudna dolgozni. Ez ilyen egyszerű. Voltak időszakok, amikor nehezen éltem át ezeket a támadásokat, de azért sokan dicsértek is, és így az ellentétes vélemények kiegyenlítették egymást. Ismétlem: soha nem éreztem úgy, hogy feltétlenül oda kell figyelnem ezekre.

A szocialista realizmus az egy korszak stílus kategóriája, és ez soha nem volt jellemző a munkáimra. Annak idején, amikor ezt nálunk kötelező stílusirányzatként előírták, engem kifejezetten ellenségnek tartottak, mert nem voltam hajlandó azt csinálni, amit megköveteltek tőlem. Könnyű utólag azt mondani, hogy mégis szocialista realista művész voltam, ám ez nagy butaság, és semmi köze a művészetemhez. Mindig realista festő voltam, kezdetől fogva az ember érdekelt, az ember sorsa, és ha ez valamilyen szociális érzékenységet jelent, akkor vállalom a jelzőt, de nem a stílus kategória értelmében.

Ez soha nem fog elavulni, a művészetnek ugyanis ezeket a magasabb célokat kell szolgálnia. Ha ezt valaki tagadja, akkor az vagy nem művész, vagy örült.

Ez akkor vált bennem abszolút tudatossá, amikor először jártam kint Párizsban, Derkovits-ösztöndíjasként. Nagyon fiatal voltam, pályakezdő művész, és egészen tisztességes posztimpresszionista képeket festettem, elég laza felfogásban: a Szőnyi-iskola elfajultabb változatát követtem. Párizsban aztán megláttam egy üres keretet kiállítva. Ez volt a „mű”, még a művész neve is alá volt írva. Ez nagyon megdöbbentett, és azt mondtam magamban: itt a művészet

vége, a nihil idevezet, hogy valódi műalkotásról már egyáltalán nem beszélhetünk. Ettől kezdve abszolút tudatosan visszatértem az alapokhoz, elsősorban a reneszánsz mintaképekhez. Sőt, nem is annyira a reneszánszhoz, inkább a kora reneszánszhoz. Azon nevelkedtem, s végül megtaláltam a saját kifejezési módomat. Engem ettől már nem lehet eltántorítani.

Az Ön mesterei Barcsay Jenő és Szőnyi István voltak...

Fordított a sorrend. Szőnyi volt az igazi mesterem, Barcsay pedig az elődöm a főiskolán, az ő nyomdokaiba lépve tanítottam huszonkét évig az anatómiát. De Barcsayt mint festőt, soha nem tartottam a mesteremnek. Anatómusként és rajzolóként viszont nagyon sokat tanultam tőle. Szenzációsan, reneszánsz módon tudott rajzolni, ez volt az, ami engem megfogott benne. Nagyon tiszteltem őt, és megpróbáltam a munkásságát, amennyire csak lehetett, megőrizni, felszínen tartani. E tekintetben szélmalomharcot vívtam, hasonlóan ahhoz, ahogyan a Kodály-tanítványok próbálják ma Kodályt ébren tartani: nem nagyon megy. Külföldön sokkal jobban ismerik Barcsayt, mint nálunk.

Miben látja ennek okát?

Magyarország mindig az ún. európai kultúra holdudvarába tartozott. Ami Európában divatos volt, azt némi késéssel mi is átvettük. Ennek következtében többnyire uszályművészetet csináltunk, s ami különösen szomorú, hogy a nagy magyar elmék itthon nem fejtenek ki a tehetségükhöz méltó hatást. Nem találnak követőkre, vagy ha igen, akkor az a helyzet áll elő, mint Barcsay esetében: nem azt az oldalát értjük és szeretjük, ami igazán tiszteletre méltó benne. Gondolok itt az elmélyült munkára, a tisztességes megformálásra, a természet igazságainak a föltárására, a mű szerkezetének a pontosságára. Az anatómia talán legfőbb jellemzője egyébként éppen az, hogy észrevegye a felszín alatt a lényegét.

Ön viharos körülmények között jött el a főiskoláról, huszonkét évenyi tanítás után. Sikeriült már feldolgoznia ezt a csalódást?

Egyesek mind a mai napig úgy magyarázzák a távozásomat, hogy erre a rendszerváltozás miatt került sor, holott erről szó sem volt. Annak, hogy eljöttem a főiskoláról, egyetlen oka volt: nem voltam hajlandó a diákok kénye-kedve szerint cselekedni. Ők ugyanis, komikusan utánozva a rendszerváltó politikai elit tevékenységét, azt akarták, hogy minden tanár mondjon le — főleg a vezető tanárok —, és utána pályázza meg a saját állását. Ezt visszautasítottam, mert megalázkodónak tartottam. Kiköveteltem egy bizalmi szavazást, és azt mondtam: ha nem kapom meg a szavazatok ötven százalékát, veszem a kalapom és eljövök. Így történt.

Pedig ha jól tudom, nem volt személyes konfliktusa a diákokkal.

Miért lett volna? Nem a korszerűtlenséghez ragaszkodtam, csak megköveteltem a szakmai tudást. Meggyőződésem: a művésznak birtokolnia kell mestersége teljes eszköztárát, azt is, amit egy adott időszakban éppen nem használ. Lázadni lehet, de nem a tanulás ellen. Ma sajnos előfordul, hogy úgy hagyja el valaki a főiskolát, hogy nem tud lábra állítani egy embert...

Az elmúlt évtizedben több kisebb mellett három hatalmas szekkót festett a gyulai, a békéscsabai és a ráckevei templomfalaira. (Idesorolható a szegedi Dóm is — a szerk.) Több mint ezerhatszáz négyzetméternyi falmunkáról van szó.

Mi az ami vonzza Önt a szekkókhoz? Valamiféle hitet szeretne adni a rengeteg bibliai jelenettel az embereknek?

A ráckevei Szentháromság ábrázolása újszerű.

Egyszer azt nyilatkozta, hogy Grecóval és Goyával befejeződött a teljességre való törekvés a művészetekben. Ön viszont mintha változatlanul a teljességre törekedne, el-sősorban szekkóival.

Az biztos, hogy a tanári munka mellett nehezen tudtam volna mindezt megtenni, hiszen magát a festést is csupán a helyszínen lehet elvégezni. Ezek hatalmas, többszáz méteres munkák, az elmúlt évben három másik templomot is megcsináltam. Tavaly összeszámoltam, ezerkilencszázharminckét négyzetméter jött ki. Ez a születésem dátuma. Nem a négyzetméter az érdekes, hanem az, hogy ez több száz figurát jelent, rengeteg jelenetet. S itt térnék vissza arra, amit az elején kérdezett, hogy figyelek-e a kritikára? Figyelek, csak nem a kritikusokra. A köznépre, azokra az emberekre, akik nézik a munkáimat, és értékelik: őrájuk figyelek, az ő véleményük számít nekem igazán.

Ezt így nem mondanám, ez túl magasztos megfogalmazás. A célom egyszerű: tisztességgel, ízléssel, kulturáltan díszíteni azokat a templomokat, amelyek eddig díszítetlenek voltak, új épület esetében pedig arra törekszem, hogy együtt működve az építéssel — ahogy ez Békéscsabán történt —, kialakítsunk egy olyan szituációt, amelyben szervesen beleépül az architektúrába a mű. Van még bőven Magyarországon templom, középület, ahol nem csupán azért kellene festményekkel díszíteni a falakat, hogy ne legyenek üresek, hanem azért, mert a festő sok mindent el tud mondani, amit az építész nem. Hogy aztán ez kiben milyen emóciókat kelt, fogódzót a hithez, esetleg fejleszti az esztétikai érzékét, vagy egyszerűen csak gyönyörködtet, ez mindig a látogató mentalitásától függ.

Aba Novák tett már kísérletet arra, hogy a kezekkel ábrázolta az Úris-tent. Én ezt fejlesztettem tovább, és miközben természetesen tiszteltben tartottam az egyház szimbólumrendszerét, az Atya, Fiú, Szentlélek egységét eddig sosem látott módon oldottam meg: négy kéz — az Atya teremtő és megtartó, a Fiú ítélkező és befogadó keze — közt egy galamb — a Szentlélek jelképe — jeleníti meg a Szentháromságot. Körben a párkányon az apostolok láthatók, az oldalfalakon a keresztút stációi egy keretbe komponálva. A bejárat felett a kóruson az egyháznak a zenével is kapcsolatba hozható szentjei, Cecília, Dávid király, Keresztelő Szent János és Nagy Szent Gergely. Nem akartam egy szakállas öregembert festeni Atyaistennek. Az általam ábrázolt Szentháromság jelentését szerintem mindenki pillanatok alatt felfogja, még a legegyszerűbb ember is. Mindenesetre sokkal érdekesebb ez így, mintha a hagyományos módon ábrázolnánk.

Ma már nem lehet a teljességre törekedni, más a tempó. Michelangelo nyolcszáz négyzetméteres munkája a Sixtusi kápolnában hat évig készült. Ő akkor a Vatikánban lakott, az egész udvartartásával együtt, ami állt a segédeiből, szakácsaiból, inasaiból. Valószínűleg sem előtte, sem utána nem voltak anyagi gondjai. A közelmúltban két templomot festettem, a gesztelyit és a szegedit, százötven, illetve száz négyzetmétereseek. Ha ezen idő alatt táblaképeket festettem volna, sokkal jobban jártam volna anyagilag, ugyanennyi energia befektetésével. A keszthelyi templomnál negyvenötmillió forintot

állapított meg a zsűri. Ebből egymilliót vettem föl. Ennek negyven százalékát elviszi az adó, jó részét elviszik a segédek, az igazítások, előkészületek. A műtermemben csaknem egy esztendeig ezzel kell foglalkozni, tehát addig mást nem tudok csinálni. Félreértés ne essék, nem Michelangelóhoz akarom magam hasonlítani, gondolom ezt senki nem feltételezi rólam. Nem is kell azonban őt emlegetnem, a nálánál sokkal kisebb kaliberű barokk festők is tizenöt-húsz emberrel dolgoztak, külön stábbal. Ez most másképpen működik. Ha én olyan lassan, elmélyülten dolgoznék, mint a nagy reneszánsz és barokk elődök — az igyekezet persze megvan bennem, de képzelenség ezt megvalósítanom —, akkor egy olyan munkát, mint a közelmúltban a szegedi Dómnak a kifestését, körülbelül három-négy évig kellene csinálnom. Kérdelem én: lehet ezt manapság? Nem lehet. Ennyi ideig lehetetlen fenntartani egy állványt. A szegedi Dómmal hat hétig végeztem, három év helyett. A ráckevei és békéscsabai templommal három-négy hónap alatt. Segédekkel természetesen én is alkalmazok.

Pénz- és időhiány a teljesség iránti igény megszüntetésének oka?

Nem csupán erről van szó. Ma már a festészet célja is alapvetően más, mint a reneszánszban. Akkoriban a mű olvashatósága, és a részletek fontossága sokkal erőteljesebben jelentkezett, mint ma. Napjainkban az ember összehasonlíthatatlanul gyorsabb életet él, fut, rohan, egyszerűen akar mindent átlátni. Korunkban olyan műveket kell létrehozni, amelyeket azonnal el lehet adni. Nézze meg például a nagy mexikói muralistákat. Kifejezetten arra törekszenek, hogy üsse meg a szemét a látvány a nézőnek, hogy hirtelen és azonnal kapcsolatba léphessen azzal a témával, amit az alkotó ábrázolni akar. Ezzel szemben egy Masaccionak a képét csak akkor lehet élvezni, ha az ember órákon keresztül áll előtte és kielemez minden részletet.

Erre viszont ma már nincs ideje a tárlatlátogatóknak, és a művész ehhez igazodik.

Idő sincs, és az igény is hiányzik. Nagyon szeretnék olyan képeket festeni, mint a nagy elődök, de erre sem a képességeim, sem a jelenlegi kor igényei nem predesztinálnak. Ez csupán hiú ábránd. A művésznek meg kell próbálnia alakítani a befogadó igényeit, de azért túlságosan nem galoppírozhatja el magát. Tudomásul kell vennie, hogy a mi világunk teljesen más, mint a régi.

Vagyis ha a művész figyelmen kívül hagyja a közízlést, és elrugaszkodik a valóságtól, hiába törekszik a teljességre, nem fogják megérteni.

Ez így van. Emellett azonban más tényezőket is figyelembe kell venni. A film és a fotózás is a kultúra része lett, és sok minden más, ami ezekhez kapcsolódik. Azokat az esztétikai értékeket, amiket régebben csak a képzőművészet tudott létrehozni, ma már többféle és a nagyközönség részéről sokkal jobban megközelíthető médiumok hordoznak. Napjainkban már nem ritkák a fotóeljárással készült festészeti munkák. Ez igazából már fotó-, nem pedig képzőművészet, ezzel szemben a főiskolán még mindig képzőművészetet tanítanak. Valahol meg kell találni a „nézőt pofon verő” és a hagyományos művészet között a közeputat, és ez bizony a legnehezebb.

Vannak olyan vélemények, hogy a fotózás elterjedésével a figuratív festészet fölöslegessé vált.

Az imént beszéltünk arról, hogy a művésznak valamiképpen igazodnia kell kora igényeihez, ha azt akarja, hogy megértse. Az Ön számára továbbra is rendkívül fontos a szándék, a következetesség, az értékek megőrzése, pedig ezek ma már nem igazán fontos fogalmak.

Ez nem igaz, mert a fotó csak egy pillanatot ábrázol, a festő pedig képes eszmét, érzelmet, időbeliséget is sűríteni egyetlenegy momentumba, ha jó a művész.

Én már nyilván ennek szellemében fogok alkotni pályám hátralévő részében. Nem vagyok ugrándozós fajta, így aztán minden valószínűség szerint továbbra is abban fogok hinni, mint eddig. Nem is érzem úgy, hogy változtatnom kéne, jól érzem magam ebben az állapotban. Szeretném a jövőnek átadni mindazt, amiről az előbb beszéltünk, a régi nagyok eredményeit. Nem szabad hagyni, hogy ezek elsikkadjanak. A divatot lehet követni, hogy csurrantok, csöppögtetek innen-onnan egy-két pöttyöt, meg vonalzó festészetet csinálók, de ezek sehová nem vezetnek, kiegészítő tevékenységnek minősülnek. A művészet fő irányát mindig az emberábrázolás kell, hogy jelentse. Az ábrázolás mint olyan a művészet célja, értelme és eredete. Gondoljon a barlangrajzokra: az ősemberek is ábrázoltak, mindig ezt tették. Ha az ábrázolás megszűnik, a hagyományos képzőművészetnek is vége lesz. Elképzelhető, hogy egy nagyon komoly és jelentős művészet alapjait rakják le most, de az már egy másfajta képzőművészet lesz. Amiről én beszélek, az az ember és a körülöttünk lévő világ ábrázolása. A természeti jelenségeké, a mikro- és a makrovilágé. Ne felejtjük el, hogy fantasztikus módon kitágult a világképünk. Valamikor az embert és környezetét volt érdemes megfigyelni és ábrázolni. Ma már a holdat tapossuk, illetve belelátunk a sejtekbe. A változásokat mindenképpen követnie kell a képzőművészetnek. Vannak olyan irányzatok, amelyek belemerülnek a mikrovilágba. Létfogosultsága mindennek van, csak a szélhámosságnak nincs. Minden értékes kezdeményezést becsülök a képzőművészet területén, csak azt nem, amikor valaki bővlikat csinál művészet jelszó alatt, és abból ragyogóan megél.

Lahner György, az elfeledett aradi vértanú

ROSNER ZSOLT

1976-ban született, a PPKE HTK V. éves, pécsi egyházmegyes teológusa.

**Lahner György,
a katona**

Lahner György 1795. október 6-án született Besztercebányán kisvagyonú, római katolikus polgári családban. A németajkú Lahner-család valószínűleg egyáltalán nem, Lahner György pedig csak törve beszélt magyarul. Az 1849. augusztus 26-i első kihallgatásának *Ad generalia* részében Lahner arról számol be, hogy kisebb birtoka van Zólyom vármegyében, melynek haszonélvezője a nővére.

Lahner György hivatásos katona volt. 1812-ben már a Hieronymus Colloredo-Mannsfeld ezred hadapródja. 1844-ben ugyanitt őrnagyként a 3. zászlóalj parancsnoka. Ezredét 1848-ban Itáliában találjuk Udine környékén, ám zászlóalja Kassán teljesít szolgálatot, ahol a 3. kassai honvédszászlóaljként az első felelős magyar kormány szolgálatába kerül. Az 1849. augusztus 26-i vallomásának *Ad specialia* részében 1848. április 21-i Pestre vezényléséről, majd Székesfehérvárra és Kanizsára rendeléséről számol be, utóbbi esetekben — ahogy bírái számára fogalmaz — parasztlázongás lecsendesítése céljából.¹ A délvidéki hadműveletekben katonai érdemeket szerez; a habozó császári tábornokokkal ellentétben (időközben Ottinger Ferenc ideiglenes magyar hadügyminiszter áll Jellasicshoz) katonai sikereket ér el, bár Perczel Mór egy augusztus 19-i manőver miatt árulással vádolja.²

1848. szeptember 16-án Mészáros Lázár a hadügyminisztériumban hívja, és a fegyvergyártás megszervezésével és irányításával bízta meg. Október 5-én a Honvédelmi Bizottmány a pesti fegyvergyár élére helyezi hadfelszerelési és fegyverkezési főfelügyelőként, október 13-ától alezredesi, majd november 28-ától ezredesi rangban szolgál. 1848. december 6-ától a hadügyminisztérium tüzéségi és fegyverkezési osztályának is vezetője lesz. Ekkor már a Görgey-féle hadtesthez tartozik.

Nevét halhatatlanná a fegyvergyártás tette. Az 1848. nyarán kezdődő délvidéki „kisháború” hadműveleteinek során a Magyarországi területén állomásozó 5. cs. kir. tüzérezred segélytartaléka még elégnék bizonyul. Ugyanúgy az osztrák határon folyó harcok során a főváros fegyver- és lőszertartaléka (noha Eszék és Péter-

¹ *Az aradi vértanúk II.*, Európa, 1983.

² *Az aradi vértanúk albuma*, Könyves Kálmán Társulat, Bp., 1892, 6.

**Az országos
fegyvergyár
létrehozása**

³Csikány Tamás:

*A honvédsereg
ellátása és utánpótlása.*

*A szabadságharc
katonai története,*
Zrínyi Kiadó, 1998.

⁴Nemeskürty István:

*„Kik érted haltak szent
világszabadság”,*
Magvető Kiadó,
1977, 10.

várad hatalmas készleteiből ekkor már kell szállítani Pestre), azonban a hazai lőszer és fegyvergyártás már nem várthat tovább magára. Megtörténik a Pesti Vasöntő és Gépgyár e célból történő átalakítása, ám a gyártás szakemberek híján lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Lahner György — „a rendkívüli munkabírá-sú, kiemelkedő képességű katona”³ irányításával a gyár átalakul Országos Fegyvergyárrá. Összeírják a magyarországi városokban dolgozó kovácmestereket és legényeket, azonban a szakem-berhiány zseniális megoldása végül is az 5. cs. kir. tüzérezred cseh katonáinak a gyári alkalmazása, akik — hogy ne kelljen a magyar-német viszályba beavatkozniuk — hadifogollyá nyilvání-tásukat kérik, de hűségesen szolgálják a magyar szabadságharc ügyét immár a fegyvergyár munkásaiként.⁴ Lahner ezredes szigo-rú rendszabályokat vezet be a fegyvergyárban. Egyenlő szigorú elbánásban részesülnek mind a katonák, mind a civilek. Ugyan-akkor maga is mindig talpon van; nemcsak a munkásoktól köve-teli meg a tíz-tizenkét órás folyamatos szolgálatot (hiszen a fegy-verhiány 1848 őszétől a több fronton harcoló honvédseregekben mindig sürgeti a munkát), hanem maga is mindig ott van a gyár-ban, állandóan ellenőriz, intézkedik. Gondja van arra is, hogy munkásait meggyőzze munkájuk fontosságáról, és a feszített munkatempó szükségességéről. Több alkalommal Táncsics Mi-hályt kéri fel, hogy buzdítsa a gyár alkalmazottait a fegyelmezett, több műszakos munkára.

Lahnernak nemcsak az az érdeme, hogy szinte a semmiből lét-rehoz egy szakképzett munkásréteget a hirtelen meghonosított stratégiailag igen fontos iparág számára, hanem az is, hogy kor-szerű gépsorokat szerez be Belgiumból, amelyekkel élvonalba tar-tozó fegyvereket tudnak gyártani. Ebben segítségére van Sztankó Soma főhadnagy, aki gr. Batthyány Lajos miniszterelnök külön-megbízottjaként tárgyal Angliában, Belgiumban és Hollandiában fegyvervásárlási ügyekben 1848. július elsejétől mindaddig, amíg ezt a helyzet lehetővé teszi. A szabadságharc idején összesen 35 318 puska, 40 172 karabély, 12 464 pisztoly és 29 204 szurony ke-rül ki a hazai gyárakból, 43 555 puska pedig külföldi vásárlások útján kerül a honvédsereg tulajdonába. A nagy behozatali arány egyik oka, hogy elégtelen a hazai gyárak kapacitása, és az üze-mek sokszor nem is működnek nyersanyaghiány vagy a kény-szerű költözés miatt. A fegyvergyárnak fontos kiegészítő üze-mei a lőszergyár, a ruházati és egyéb felszereléseket gyártó üzemek, melyek föllállítása szintén Lahner György érdeme. Miután a gyár megkezdí működését, Windisch-Grätz herceg — levervén a bécsi forradalmat — benyomul Magyarországra, és a harcok során ki kell üríteni Pestet, így a fegyvergyárat is. 1849 januárjában Lahner megszervezi a nemzet hadiiparának összecsomagolását, és két hét alatt munkásaival együtt sáros, fagyott utakon leköltözik Nagyvá-radra, ahol Kossuth elrendeli a gyár felállítását a várban. Csak

nagy erőfeszítések árán sikerül elérnie a vár kiürítését, a munkások elhelyezését. Miután január 24-én megérkezik a felszerelés nagy része, január 26-án már elindul a gyártás, és 28-án 300 új fegyvert átadnak szállításra. Azonban itt nem adottak a Pesten már kialakított körülmények; állandó probléma a nyersanyaghiány. Lahner megpróbál legalább Nagyvárad közelébe beszállítókat telepíteni, de eleinte a löport Tiszafüredről, a szuronyt Miskolcra és Mecenzéfről szállítják. Nagyváradon februárban indul a szuronygyártás, májusban az ágyúöntés — ez utóbbi heti két darabbal. A gyártás akadózása miatt Lahner gyanúsítgatások keresztüztébe kerül a debreceni honatyák előtt, sőt revizori vizsgálatot is elrendelnek, amely azonban mindent rendben talál. Lahner mindez nemhogy elkeserítette volna, hanem még lelkiismeretesebb munkára ösztönzi.

Lahnerban közvetlen felettesei mindvégig megbíznak. 1848. november 23-án Szemere Bertalan és Kossuth Lajos beszélgetésében felmerül a neve hadügyminiszterként arra az esetre, ha Mészáros Lázár lemondana; ekkor Szemere tekintély, rang, nyelvtudás, kiállás tekintetében kevesli Lahner képességeit, ám az a tény, hogy neve fölmerül, noha csak másfél hónapja van a minisztériumban, arra utal, hogy igen megbízhatónak tartják. Iparvidéki származása is belejátszhat abba, hogy a fegyvergyártás területére kerül; itt azonban nemcsak fényesen felfelé ívelő katonai pályája (alezredesi, ezredesi, tábornoki kinevezése) mutatja, hogy megbízható vezetőnek ítélik, hanem az is, hogy az említett revizori vizsgálat által megkérdőjelezett időszakban, 1849. február 17-én kapja tábornoki kinevezését.

**Folyamatos
költözések, a
fegyvergyártás
megszűnése**

Mire teljes gözzel indulna a gyártás Nagyváradon, újból költözniük kell. Pest, majd Szeged, végül Arad a megjelölt célállomás. Azok az üzemek, amelyeket Nagyváradon szétszednek, már soha nem állnak munkába. Így épp a legválságosabb időszakban a fegyvergyártás gyakorlatilag leáll. Csak a helyben maradó kisebb üzemek: a kardgyár, és a fegyvergyár egy része működik. Épphogy indul májusban Nagyváradon az ágyúöntés, júniusban már Komáromban találjuk Lahner Györgyöt, most már komáromi várparancsnokot, hogy az 1849. június 10-én kelt német nyelvű felterjesztése alapján utasította a budai hadpénztárt Zitterbarth és Gorster megbízott építészek részére történő 22326 Ft értékű kifizetésre „egy fegyvergyárnak Komáromban leendő felépítésével” kapcsolatban. Ez a megbízatás azonban nem jut el a megvalósításig; a tényleges építkezés már nem indul meg. 1849. június 11-én Kossuth Lahner kiváló szervezőképességét, kifogyhatatlan teljesítő-képességét a délvidéki harcokban nyújtott hősiességét 2. osztályú katonai érdemjellel ismeri el. Ez éppúgy a végsőig tartó hűség jele, mint az, hogy ő is az aradi katonai vésztörvényszék elé kerül: az osztrákok szemében főellenségnek számít. Lahner a

vezérkarral együtt Aradon tartózkodik, Görgeyvel együtt van a világosi fegyverletételnél augusztus 13-án, és innen több más fogollyal együtt az oroszok átadják őt is a cári sereg nyomában érkező császáriaknak. Az őrizetbe vételt követően összeülő osztrák katonai bíróság rögtön megkezdí a tárgyalást.

Lahner első kihallgatására 1849. augusztus 26-án kerül sor. A katonai bíróság mint a császári hadsereg esküszegéssel vádolt, addig büntetlen előéletű őrmagyát állítja elő (a honvédseregben szerzett rangjait nem ismerik el). Lahner György védekezik; a tényeket pontosan, kellő részletességgel adja elő.

A vád Második kihallgatása, 1849. szeptember 12-én három vádpont alapján zajlik:

1) Az 1848. október 3-án kihirdetett ostromállapotkor miért nem mondta fel a kormány szolgálatát;

2) 1948. október 30-a, a schwechati ütközet után miért nem mondta fel a kormány szolgálatát;

3) Az 1849. áprilisi detronizáció után miért nem mondta fel a kormány szolgálatát.

Az első pont alatt felhozott vádra azt válaszolja, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter Lahner aggodalmaira, miszerint immár nem legitim a magyar kabinet, hivatalos iratokat mutatott neki Őfelségétől, melyeket — mint Mészáros mondta „lázadóként nem kaphatott volna”; továbbá ő maga legfelsőbb parancsra tett esküt a magyar alkotmányra, és az osztrák hadügyminisztérium rendelte a magyar hadügyminisztérium szolgálatára.

A második vádpontot azzal hárítja el, hogy a schwechati ütközet után nem az osztrák császári seregeket üldözték, hanem az osztrák területre távozó Jellasics horvát bán csapatát.

A trónfosztás után pedig már átállási kísérlete egyenlő lett volna halálos ítéletének kimondásával — válaszolja a harmadik vádpontra, és ismét általánosan fogalmaz az adatok tekintetében a fegyvervásárlási akciókkal kapcsolatban.

A kivégzés

A bíróság Lahnert kötél általi halálra ítéli, semmibe véve ezzel tisztí mivoltát. 1849. október 2-án Haynau tábornagy Ferenc József császárhoz intézett előterjesztésében Lahner György neve mellett golyó általi halál szerepel, ám az Aradra érkező válaszban az ítélet ismét a kötél általi halál. Ismert az a bizonyítvány, melyben Johann Schuckl cs. kir. hadbíró százados megbízást ad Franz Bott hóhérnak Lahner kötél általi kivégzésére. A kivégzést október 6-án reggel 6 órakor hajtják végre.

Október 5-én aradi minorita szerzetesek kapnak engedélyt arra, hogy a magyar sereg tábornokai közül a katolikusokat ellássák a szentségekkel. Lahner valószínűleg meggyónt, mert aztán — mint Baló Béni református lelkész emlékezik — „nagy léleknyugalommal hal meg” a tábornokok közül harmadikként. Tisztí Lajos szemtanú vallomása szerint Lahnert Pleva Balázs minorita szerzetes lelkész kíséri utolsó útjára, Lahner közben folyton imádkozik,

és keveset szólt. Lahnernél mint Damjanichnál és Vécseynél — kivételesen bent lehet 5-én a felesége. Egyetlen érdekes, ám nem túl megbízható adat Lahner utolsó éjszakájáról Teleki Sándortól származik, aki ekkor maga is aradi fogoly, és szerinte Lahner az utolsó este Donizetti *Lammermoori Luciájából* Edgár utolsó dalát játszotta fuvalán: *Bell'alma innamorata*.

Temetéséről Csernovics Péter volt temesi főispán, az aradi vár első politikai foglya gondoskodik Zsírado János komornyikon és Rátky Frigyes mácsai gazdatisztn keresztül. Világos után Csernovics Lahner cellaszomszédja, de az osztrákok észreveszik, hogy a szobájuk között lévő faajtón keresztül kommunikálnak, és Lahner cellát cserél Vécseyvel. Mindenesetre ennek köszönhető a bizonyítékok híján hamarosan szabadon engedett Csernovics intézkedése, miszerint komornyikja száz arany fejében próbálja megszerezni, elsősorban Damjanich holttestét — kinek nagyanyja Csernovics apjának nővére volt —, de Lahner, Leiningen-Westerburg és Vécsey holttestét is. A dísztelen fa koporsókat Sujánszky minoriga szerzetes szenteli be. Leiningent és Vécseyt özvegyeik temetik el, Lahnert pedig Damjanichcsal a mácsai uradalmi parkban október 9-ére virradóan. Később Csernovics gróf Károlyi Tibornak adja el Mácsát, kinek neje az idővel elhanyagolttá vált sírokat rendbe hozatja, emlékoszlopot állít és feldíszítteti. A sírkő felirata: „Damjanich, Lahner, 1849. október 6.”⁵

⁵Az aradi vértanúk I.,
Európa, 1983.

Lahner nagy kortárstól kapott méltatást. Kossuth így nyilatkozott: „Helyünket sokan betöltöttük emberségesen, (de) a ki helyét oly bámulatos sikerrel töltötte be, hogy azt hasonló sikerrel lehetetlen lett volna más által betölteni... E három ember: Lahner tábornok, Lukács honvédezredes és Duschek Ferenc”.

Az aradi vértanúkat az esküszegés vádjával végezték ki méltatlan módon; az ok nyilvánvalóan bosszú volt, bosszú a tettekért, „azokért a győzelmekért, amelyeket az osztrák csapatok fölött arattak, amelyeket a császáriak a harcmezőn sohasem tudtak igazán megtorolni”.⁶

⁶Spira, György:
*A magyar forradalom
1848-49-ben,*
Gondolat, 1959.

BÁNRÉVY GÁBOR

Öt éves a Pázmány Péter Egyetem Jogi Kara

Született 1929-ben. Egyetemi tanár, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának általános dékán-helyettese.

¹Azt, hogy milyen világnézeti és társadalmi igények indokolták a katolikus egyetemen jogi kar létrehozását, a legavatottabb személynek, a Kar alapító dékánjának, Zlinszky János professzornak tanulmányából megismerhették. Zlinszky János: *Jogászképzés a Pázmány Egyetemen*, Vigilia, 1995, 10.

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által alapított Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 1995-ben indult a jogászképzés. Öt év elteltével, 2000 júniusában avattak először jog- és államtudományi doktorokat a Kar Szentkirályi utcai dísztermében, összesen 225 főt.

Miért és miben más ez a Kar, mint az ország többi Állam- és Jogtudományi Kara?¹

Szembeötlő különbség a Kar elnevezése. A többi jogi kar (a debreceni, jelenleg még intézetként működő kivételével) ma is Állam- és Jogtudományi Kar elnevezés alatt működik.

Az elnevezés megváltoztatásának elvi oka volt. A marxista tanítás szerint az állam az uralkodó osztály hatalmi szervezete, a jog pedig csupán az állam által alkotott magatartási szabályok összessége, amelyek betartását az államhatalom — végső soron fizikai kényszer alkalmazásával — biztosítja. Az állam tehát az elsődleges társadalmi jelenség, a jog csupán az állami döntéseket közvetíti. Ezért is változtatták, mert 1950-ben változtatták át a jogi karok elnevezését Jog- és Államtudományi Karról Állam és Jogtudományi Karra.

Amikor 1994 végén felmerült az egyházi egyetemen jogi kar alapításának a gondolata, az alapítók első perctől kezdve, tudatosan Jog- és Államtudományi Kar létrehozásáról gondolkodtak. Ezzel is hangsúlyozták, hogy az elsőbbség mindenképpen a jogot illeti meg, így a jog eszközeivel kell megteremteni a jogállamot, mely mindenki számára biztosítja az alapvető egyéni és kollektív emberi jogokat.

Amikor kidolgoztuk saját felvételi rendszerünket, szem előtt tartottuk, hogy milyen megmérettetések segítenek eldönteni, hogy valaki elhivatott-e a jogász pályára. Az írásbeli alkalmassági felmérés során minden jelölt kap egy feladatlapot, általában olyan újságcikk (vagy annak részlete), amely jogi szempontból értékelhető elemeket tartalmaz. A jelöltnek erről kell hatvan perc alatt, konkrét kérdések segítségével — logikusan felépített, stilisztikailag kifogástalan, átfogó elemzést készítenie. Az értékelés — amely természetesen biztosítja a jelentkező teljes anonimitását — két fordulóban történik. Nem tételes, jogilag helyes választ várunk, hanem azt vizsgáljuk, hogy a jelölt mennyire képes logikusan gondolkodni, egy gondolatsort következetesen végigvezetni; milyen a stílusa, helyesírása, szerkesztési készsége.

Az írásbeli feladat értékelése a legszigorúbb névtelenség mellett történik, a szóbeli alkalmassági vizsgának viszont éppen az a célja, hogy

a felvételi bizottság 15-20 perc alatt fel tudja mérni a jelölt fellépését, intelligenciáját, beszédképességét. Többen felvetették, hogy túlságosan szubjektív ez a felvételi rendszer. Ez persze minden olyan, elbeszélgetésen alapuló vizsgára igaz, ahol nem egzakt módon mérhető eredményt kell a jelöltnek nyújtania. A szóbeli bizottságokban egy-egy idősebb, tapasztalt vezető oktató, egy fiatal oktató és a Hallgatói Önkormányzat képviselője vesz részt. Meggyőződésünk szerint olyanok, akik nyugodtan vállalhatják a szubjektivitás „vádját”. Több évre visszamenő vizsgálataink azt mutatják, hogy akik a felvételi során kiemelkedően szerepeltek, általában azok nyújtják később, tanulmányaik, vizsgáik során is a legjobb eredményeket.

Aggódva kell felfigyelnünk a felsőoktatás felvételi rendszerének egységesítésére, amely már a Felsőoktatási törvény 2000. évi XCVII. számú módosításában is megjelent. A törvénymódosítás szerint az egységes felvételi eljárást kormányrendelet fogja meghatározni, és ehhez fog kötődni az állami finanszírozás is. Úgy véljük, hogy ez súlyosan veszélyeztetheti az egyetemi autonómiát.

Feltétlenül megemlíteném azokat a tanulmányi többleteket, amelyeket a Kar nyújt hallgatóinak. A Codex Iuris Canonici (CIC 807. kán.) rendelkezéseire hivatkozva a Katolikus Nevelés Kongregációja 1999. március 25-én kelt dekrétumával a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet és vele együtt a Jogtudományi Kart szentszéki alapítású egyetemmé minősítette, és ezzel feljogosította mindazon oktatási tevékenység végzésére, amelyet a katolikus, illetve az egyházi egyetemek folytathatnak. Elsősorban a kánonjogi értelemben vett szent tudományok tartoznak ide. A Kar hallgatói részére már az első évben kötelező stúdium a Bevezetés a keresztény tanításba, amely a katolikus hittételek alapvető teológiai összefoglalását és magyarázatát tartalmazza. Ezt követően hallgatóink három féléven keresztül tanulnak kánonjogot (egyházi alkotmányjogot, vagyonjogot, házasságjogot és némi eljárásjogot). Ide sorolnám még a filozófiai tanulmányokat, különösen az ismeretelmélet és az etika katolikus szemléletű oktatását.²

Ugyanez a törekvés érvényesül az ideológiai jellegű egyéb tárgyak oktatásánál. Nehéz lenne pontos határvonalat húzni az ideológikus és a többi szaktárgy között, hiszen még a legegzezaktabb, tételes jogi tantárgynak is van ideológiai megalapozása. Kétségtelenül vannak azonban olyan jogi tárgyak, amelyek tipikusan ideológikus, ha úgy tetszik: világnézeti tárgyaknak tekinthetők. Ide tartozik például a jogbölcselet, az államtan, a jogszociológia, de ide tartoznak az olyan kísérleti jelleggel oktatott új tárgyak is, amelyek esetében már az is világnézet kérdése, hogy ilyen tantárgyat lehet-e, kell-e önálló stúdiumként oktatni. Olyan tárgyra gondolok itt, mint például a bioetika, vagy az orvosi jog. A Kar indulása óta törekedett arra, hogy a mai, bonyolult társadalmi és gazdasági követelmények diktálta szakosodás terén már a diploma megszerzése előtt tudjon többletismereteket nyújtani azoknak a hallgatóinknak, akik ezt igénylik.

²Vö.: Zlinszky János:
*Keresztény erkölcs és
jogászai etika*,
Szent István Társulat,
Budapest, 1998.

Eredeti elképzelésünk az volt, hogy a diploma megszerzésével együtt valamilyen szakirányú többletismeretek elsajátítását igazoló szakdiplomát is tudjunk hallgatóinknak adni. A jelenlegi képzési jogszabályok azonban ezt így nem teszik lehetővé. Annak viszont nincs akadálya, hogy harmadéves hallgatóink bekapcsolódjanak a Kar által szervezett valamilyen szakirányú posztgraduális képzést nyújtó kurzus munkájába.

A legnehezebb objektív módon választ adni arra a kérdésre, hogy mennyiben sikerült a Karon a más légkört, más szellemiséget megvalósítani? A Kar megalakulása óta nyíltan vallja, hogy világnézetileg elkötelezettek vagyunk. Az állam és az egyház szétválasztásának egyik szükségszerű velejárója, hogy az államnak — és így az állami egyetemeknek és más iskoláknak is — világnézetileg semlegesnek kell lenniük. Ez azonban nem lehet követelmény egy egyházi egyetemmel szemben.

Szépen fejezte ki ezt a kettősséget a Kar alapító dékánja a legelső tanévnyitó alkalmából 1995. szeptember 24-én tartott ünnepi beszédében: „Akármelyik ok vezetett ide, szeretettel köszöntünk. Ha a katolikus egyetemet kerested, tudatosítsd magadban, hogy ez nem máz, nem adottság, hanem feladat! Tőlünk, tanároktól és hallgatóktól katolikus ez az egyetem. Hitünk, reményünk és egyetemes értékrendünk révén. Hisszük, hogy hivatásunk van, reméljük, hogy jobbá tudjuk tenni a társadalmat és meg akarjuk valósítani a vallott értékeket. Ha nem a katolikus egyetem, hanem (csak) a jog- és államtudomány vonzott, akkor is szívesen látunk, de kérjük és elvárjuk, hogy fogadalmad szerint beilleszkedsz egyetemünkbe. Tisztelettel elismered keresztény jellegét, becsületes eszközökkel éred el eredményeidet, társaiddal egyetemben legjobb tehetséged szerint sajátítod el mindazt a tudást, és tapasztalatot, amit a közösség nyújt és méltó leszél az előlegezett bizalomra, amivel fogadunk.”

Azon túlmenően, hogy a tananyagban — amint erre már fentebb utaltam — törekszünk a világnézeti hovatartozást megjeleníteni, a legnagyobb hatása itt is a személyes példamutatásnak van. Oktatóink életvitele, mindennapos megnyilatkozásai nagyobb nevelő erőt jelentenek sok szép szónál. Diákjaink öntevékeny szervezete, a Pázmány Pódium rendszeresen szervez világnézeti előadásokat, kulturális rendezvényeket, amelyek nagy látogatottságnak örvendenek. Hagyományos angol modell alapján szervezzük a tutor rendszert, amelyben felsőéves hallgatók és fiatal oktatók segítik a hozzájuk beosztott kezdőket a beilleszkedésben. A rendszeresebb együttlétet alkalmat ad mélyebb, baráti kapcsolatok kiépítésére is. Felépült és a közelmúltban megnyitotta kapuit a Rectori Hivatal és a Kar székházában az egyetemi kápolna.

Befejezésül álljon itt a közismert latin közmondás: Non scholae, sed vitae discimus! Most fog majd kiderülni, hogy a társadalom és a szakma hogyan fogadja az első pázmányos jogászgenerációt. Bízunk benne, hogy érdemes volt a sokszor nehezebb utat választani!

A SZÓ VARÁZSA

Régóta vártuk Jelenits István összegyűjtött írásainak kiadását. A szerző szóban is, írásban is iránymutató, értékeremtő személyiség, aki azonban nem foglalkozik művei sorsával. Mohay Tamásé az érdem, hogy eddig két kötetet válogatott, szerkesztett a leírtakból és elhangzottakból. A *Kinyilatkoztatás és emberi szó* lelkiéleti, *Az ének varázsa* irodalmi esszéket, tanulmányokat, cikkeket tartalmaz.

Miért olyan vonzóak, megvilágítóak ezek az írások? A válasz egyszerű: nincs bennük semmiféle mutató, pontosságukkal, sallangtalanságukkal fogják meg az olvasót, aki rögtön megérzi, hogy szóljon bár Jelenits István egy versről, a mondanivalója mindig életünk, sorsunk legfontosabb kérdéseinek megoldásában segít. Egy szelíden mosolygó, töprengő ember kalauzol bennünket az értékek tartománya felé, s itt a szelídség és az emberiség egyaránt hangsúlyos.

Jelenits István igazi tanár, egyszerre nevel és oktat. Tudása félelmetes, de sohasem hivalkodik vele, a legbonyolultabb összefüggésekről is magától értetődő természetességgel szól, szinte elnézést kérő hangsúlyokkal, mintha felfedező útra induló egyenrangú társaival csevegne, a helyes irány felé vivő jelekre téve ujját a térképen.

Az igazi nagy kiemelkedés az Isten szavát közvetítő és Krisztus tetteit, példabeszédeit, majd az egyház történetének kezdeteit elmondó Biblia. A *Kinyilatkoztatás és emberi szó* kiinduló pontja és végszava is a szentírási szövegekhez kapcsolódik. Emberek közvetítik szavait, koruk nyelvén és ésjárásával. Ha van könyv, amelyben megkülönböztetett súlya, jelentősége van a szónak, a Biblia az, hiszen Isten szavait közvetíti. Kinyilatkoztatásának meghirdetője egy ember volt, az Ige testté lett, tanúságot tett, de szavainak, tetteinek emlékeztetést az emberi nyelv őrizte meg. Ezért a nyelv tisztán tartásának egyetlen más vallás vagy etikai rendszer sem tulajdonít akkora jelentőséget, mint a kereszténység, hisz épp a szó, az emberi beszéd az Isten hozzánk forduló szeretetének medre, s az arról szóló tanúságtétel közege.

Istenről szólni hatalmas felelősség. Jelenits István mindegyik írása bizonyítja ezt, s azt is, milyen gondosan bánik azokkal a szavaival, amelyekkel Isten igéit igyekszik emberi kö-

zegben értelmezni, magyarázni. A szavak, feliratok értelme elhomályosulhat, de Isten nemcsak táblát állított a világ közepére, hogy hirdesse az ő létét és hatalmát, hanem Jézust küldte el, s az emberré lett Ige lett minden feledésen áttörő, minden hermeneutikai válságot legyőző tanújává annak, hogy van Isten, hogy mi közünk hozzá, s neki mi köze mihozzánk. Ezt még akkor is érezzük, amikor úgy véljük, levegőtlen présben, a kozmikus magány burája alatt kapkodunk lélegzetért. Talán senki sem érezte át ezt mélyebben és hitelesebben Pilinszky magyarázói közül, mint Jelenits István. A *Rekviem*ről írt remek elemzéséből idézem: Pilinszky a magány költője, egy kozmikus magányé, amelyet nem old föl szerelem vagy barátság, nem enyhít a természetben való elpihenés. Ez a magány Isten felé kiált: idegen egeid alól / valaha is kiásol? (...) A Kreatúra könyörög, / leroskad, megadja magát. / S a Rekviem gyásza fölé diadallal emelkedik a Harmadnapon íve.

Ez az ív az egyházi év során válik teljessé. A *Kinyilatkoztatás és emberi szó* egyik ciklusa ennek történéseibe és tanításaiba enged bepillantanunk, s készlet arra, hogy szerény adottságainkkal saját életünkben is próbáljuk megvalósítani a szentírási szövegekben rejlő elvet. Jelenits István idézi Marcel Légant gondolatát: Ha úgy olvassuk a Szentírást könyveit, hogy babonásan alávetjük magunkat a betű szerinti értelemnek, vagy akár a szerzők szemlélet szerinti kötöttségeinek, ez az olvasási mód függönyt von épp az elé, aminek fölfedezéséhez ezek a könyvek elsegíthetnének. Fontos és időszerű figyelmeztetés, hiszen a hívek többsége ma is megragad a szavaknál, nem azok mélyebb jelentését fürkészi. A rövid homíliákból és kommentárokból minden szempontból kibontakozik előttünk az Ó- és Újszövetség összefüggésrendszere, s a könyvek keletkezéséától eltelt idő befogadás- és elemzéstörténetének változása, mely az emberi réteget érinti, s nem az örök igazságokat. Szembesülünk olyan problémákkal, amelyek például a kételkedésben nyernek kifejezést, a szabadság kérdésével és annak korlátaival, a szegénységgel és hétköznapi létünk számtalan összetevőjével, amelyeket azonban Jelenits István mindig az üdvösség felé vivő út perspektívájában értelmez.

Sajnálatos időszerűsége miatt külön is érdemes szólni a szegénység a kereszténység gon-

dolгодásban című tanulmányról. Egy lehetséges és általában meggyőző szociológiai elemzés nyomán Jelenits István egy adott társadalom négy különböző csoportját különíti el gazdasági szempontból. Legalul vannak, akik nyomorban élnek, a mindennapi kenyér megszerzésének gondjaival küzdve. Legfelül a gazdagok, akik biztonságban és bőségben lévén, ha kedvük tartja, akár adakozhatnak is. Az egyik közbülső csoport a szegényeké, a nélkülözőké, akiknek igényei és lehetőségei olykor kínzó feszültségben vannak. A másik csoport tagjai viszonylagos létbiztonságban élnek, de ezért, ennek biztosításáért gyakran önmagukat sem kímélve dolgoznak, kizsákmányolva egészségüket, testi — olykor lelki — erejüket.

Az Ószövetség egyik nagy újdonsága, hogy a próféták igen keményen emelték fel szavukat a társadalmi igazságtalanságok és következményeik ellen. Az Istennel kötött szövetség nevében hangoztatták, hogy a szegények emberi méltóságát vissza kell szerezni, nyomorúságukat enyhíteni kell. Mivel ezeknek már akkor sem adatott meg a lehetősége, hogy sérelmeiket a jog eszközeivel torolják meg, a próféták úgy vélték, hogy ezt majd a bosszúálló Isten teszi meg helyettük. Ez a gondolat később azzal bővült, hogy Isten a szegények gyámolítója, ők közelebb állnak hozzá, mint a többi ember. A szegénység persze így sem ideális állapot. De az Isten segítségére utalt szegény közelebb áll az Úrhoz, mint a saját hatalmára támaszkodó, folyvást többre törekvő gazdag. Jézus egy elnyomott, jogfosztott, a birodalom periferiáján élő nép fia volt, de még a tisztas szegénységből is kilépett, teljesen kiszolgáltatót, vándorló életformát választott, s ezért nem egyszerűen úgy közeledik az emberekhez, mint aki maga adni tud nekik, hanem úgy, mint aki rájuk szorul, és így kerül olyan kapcsolatba velük, hogy aztán ő is adjon, és egy sajátos kommunikációs rendszer alakuljon ki körülötte. A megajándékozottságnak és megajándékozásnak viszonyaiban, és egy sajátos emberi gazdagságnak a képleteiben. Ahol nem az önzés, a birtoklás önző formái érvényesek, hanem a kölcsönös egymásrautaltság tényei.

A caritas gondolata, a szegények támogatásának gyakorlata kezdeteitől jellemzi az egyház életét. A 4. században már intézmények működtek ilyen célzattal. Fontos jellemzőjük, hogy egy idő után arra készítették az itt levőket, hogy dolgozzanak a közösség javára.

A következő nagy fordulat időpontját Szent Ferenc működéséhez köti Jelenits Ist-

ván. Ő és követői — például Szent Erzsébet — nemcsak jótékonykodtak, hanem a társadalom figyelmét is fel akarták hívni a szegények kiszolgáltatott helyzetére.

És mi a helyzet napjainkban? Ez a kérdés azért is izgalmas, mert a szegénység világméretű, s az egyház a társadalmi igazságosság megteremtéséért társadalmi-politikai programot dolgozott ki. Szemünk láttára bontakozott ki a felszabadítás teológiája, amelynek veszélyét abban látja Jelenits István, hogy egyoldalúan politikai jellegűvé válhat. Holott a szegénység misztériumát nem szabad elfelejteni.

A tanulmány befejező részében a magyarországi helyzetet jellemzi és a keresztények tennivalóit és lehetőségeit foglalja össze Jelenits. Nem idealizálja a helyzetet. Mivel az 1950-től 1990-ig terjedő korszakban hazánkban intézményesen összezúzták azokat a közösségeket is, amelyek a szegénygondozással foglalkoztak, most egy folyamat kezdetén tartunk, amely jó példákat honosíthat az eredményesen működő külföldi mozgalmak ilyen munkássága nyomán. Kissé részletesebben foglalkoztam ezzel a tanulmánnyal. Részben azért, mert a benne megvilágított kérdések és felvetések rengeteg tanulságot rejtenek. Másrészt Jelenits István magatartásának és szemléletmódjának foglalata: azt a keresztény magatartást hangsúlyozza, amely a társadalmi problémák megoldási törekvései mellett egyetlen pillanatra sem feledkezik meg a lelki összetevőkről sem, életszemléletben és a valósághoz való viszonyában is a teljességet tekinti mércéjének. Erről az igényről gyakran megfeledekezünk, egyoldalúvá válnunk egyszerűbb, hatásosabb lehet. Pedig a felvázolt teljesség igénye nélkül a cselekedeteink sem lesznek teljes értékűek.

Ezek után aligha meglepő, hogy Jelenits István a művészetekben, versekben, képekben, fotókon is a szavak és a látvány mögé hatolva nyomozza a teljességet. Tanulmányaiból és velemzéseiből egy kis magyar irodalomtörténet bontakozik ki, amelynek esztétikumát és erkölcsi tartalmait egyforma hozzáértéssel fejti föl. *Tanítás közben* az egyik nagy fejezet címe. A tanulságok azonban a felnőtteknek is szólnak: arra eszméltetnek, hogy a műalkotásoknak olyan üzenete is van, amelyek egy magasabb világrend létezésének bizonyítéka. Egy igazán jó vers, regény, festmény, szobor hírtérké, arra figyelmeztet, hogy hősök lehetünk Isten nélkül, de igazán szeretni csak az tudhat, akit Isten abszolút szeretete ölel.

Semmiképpen sem állíthatnám, hogy Pilinszky és Jelenits lelki rokonai egymásnak, de épp szeretetre hangoltása miatt Jelenits a legmélyebb értője a költő világának. Köteteiről írt méltatásai, költészetéről megformált képe kétségkívül a jelenség megértéséhez vezető leghitelesebb kalauz. Csak sajnálhatjuk, hogy Jelenits István nem írta meg még azt a monográfiát, amely költészet és hit szintézisében ábrázolja a szenvedő, kereső író.

Mohay Tamás azt ígéri, hogy további kötetekben gyűjti össze Jelenits István műveit. Ránk férne. Olyan szemlélet, tudás és bölcsesség sugárzik ezekből is, amelynek sajnos híjával vagyunk. (Új Ember, 1999, 2000)

RÓNAY LÁSZLÓ

HETEDIK PECSÉT KÖNYVEK

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem által kiadott Hetedik Pecset Könyvek című sorozat az európai keresztény irodalom legkiemelkedőbb alkotóit kívánja bemutatni a hazai olvasóközönségnek. Egyrészt már klasszikusnak számító, ám nálunk kevésbé ismert szerzőket ad közre, másrészt kortárs alkotók bemutatására vállalkozik.

A sorozatot Max Jacob *Örök újdonságok* című verseskötete nyitja Lackfi János válogatásában és fordításában. A költő, aki a századforduló francia művésztszadalmának egyik legismertebb alakja, többek között Picasso és Apollinaire barátja volt, meghatározó szerepet játszott a modern költészet létrehozásában, kezdetben nagy érdeklődést tanúsított az okkult és ezoterikus tanok, valamint a Kabbala iránt. 1909 őszén montmartre-i lakásában látomása volt: szobája falán megjelent Krisztus, ami döntően megváltoztatta életét. Újabb látomásai hatására 1915-ban megkezdte a költészetet, majd 1921-től kisebb-nagyobb megszakításokkal Saint-Benoît-sur-Loire-ban egy apátságban élt. Megtérésétől 1944-ig, a Drancy internálótáborban bekövetkezett haláláig több száz misztikus inspirációjú verset írt, amelyek jó része kiadatlan maradt.

Első önálló magyar kötete a Párizsban 1996-ban megjelent posztumusz gyűjteményen alapul, amely egy még a költő által tervezett kötet anyagát próbálja rekonstruálni az előkerült kéziratok alapján. A francia kiadásban abécé sorrendben közölt írások közül válogatott, s alakított ki tematikus ciklusokat a magyar fordító. A versekben hangsúlyosan jelen van Max Jacob hite, jóllehet megtérése elsősorban nem tematikai, hanem szemlélet-

beli változásokat hozott költészetében. A néhol groteszk, szatírikus hangvételű, a szent és a profán jegyeit egymásba játszó költeményei elmélyült lelki életről tanúskodnak, ahol középpontban mindennekélőtt a bűn és a feloldozás, az önvád és a kiengesztelődés problematikája áll. Ugyanakkor a heterogén elemeket egységes univerzummá ötvöző jacobi költészetben néhol felcsendül a középkori himnuszalkotók hangja is, a költő gyötrelmes Isten-keresésén túllépő gyermeki bizalom szava: *Uram, nekem Te ama Hold vagy, / mely nem változik, sose fogy, / nincs éjed, napod, évadod (Uram, nekem Te...).*

A sorozat második darabja Jean-Pierre Lemaire válogatott verseit tartalmazza, amelyet szintén Lackfi János fordított a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Francia Tanszékén működő Műfordító Műhely hallgatóinak közreműködésével. A *Körülmélet szíve* című kötet szerzője kortárs francia költő, a középnyemzedék tagja. Költészete az új líraiság néven emlegetett vonulatba sorolható, amelynek képviselői az elsősorban Mallarmé nyomán kialakult költői normáktól eltávolodva próbálják felszabadítani a magába záruló költői nyelv uralma alól a versbeszédet. Jean-Pierre Lemaire poétikája sok tekintetben rokonítható néhány századvégi irányzat formanyelvi jellegzetességeivel is, de néhány kortárs külföldi szerző szintén nagy hatással volt rá, így például Pilinszky János.

Nyelvezete az élőbeszédhez közelít, jóllehet klasszikus formák nyomait is felfedezhetjük nála, mindenekelőtt széttördelt alexandrinusokat. Alkotói módszerének meghatározó eleme a hétköznapi világ, a látszólag jelentéktelen tárgyak és elemek megjelenítése. Azonban a költő figyelme nem marad a dolgok felszínén, a vers erőterében a részletek, az emberi gesztusok és szavak sajátos változáson mennek át, mintegy átlényegülnek, vagyis a költészetét uraló hétköznapiság elválaszthatatlanul összekapcsolódik a metafizikummal: *Ébreszt minket a szél nyár végefelé / tovább marasztanánk még a fellegetet / a sárgult nyírfát, az elvesztegetett időt / bár tudjuk, hogy már késő (Ébreszt minket a szél...).* Sajátos, megragadó költői hangja hiteles keresztény világképet tükröz, amely mindenekelőtt a világ, a mások iránt tanúsított szeretetre és irgalomra épül.

A Kovács István által szerkesztett *Hetedik Pecset Könyvek* című sorozatban eddig megjelent kötetek is azt mutatják, hogy a magyar fordítási irodalomnak még sok adóssága van az európai keresztény szellemiségű irodalom hazai

megismertetése terén. S remélhetőleg további kortárs szerzőket is olvashatunk e hiánypótló feladatra vállalkozó sorozatban. (*Pázmány Péter Katolikus Egyetem*, 1998, 1999)

BENDE JÓZSEF

SIR STEVEN RUNCIMAN: A KERESZTES HADJÁRATOK TÖRTÉNETE

Magyar nyelven először jelent meg a kereszties hadjáratok történetét teljes egészében feldolgozó, tudományos, mégis olvasmányos munka Sir Steven Runciman művének itthoni kiadásával.

Runciman könyvét egy átható, egységes történelemszemlélet jellemzi, amely nagy ambícióval, szinte tökéletes felkészültséggel, óriási műveltséggel és egy komplett koncepcióval egészül ki. A szerző nagy erénye, hogy alaposan dolgozza fel, illetve tolmácsolja a kortársak írott forrásait, hangsúlyozva, hogy ezek a krónikások „igen jól értették mesterségüket”. A három kötetet (I. Az első kereszties hadjárat és a Jeruzsálemi Királyság megalapítása, II. A Jeruzsálemi Királyság és a Frank Kelet 1100-1187, III. Az Akkoni Királyság és a kései kereszties hadjáratok) egybekötve tartalmazó több mint ezer oldalas könyv felöleli az előzményektől (a szent helyek tisztelésének kialakulása, az első zarándoklatok, illetve a bizánci „kereszties” hadjáratok stb.) az utolsó kereszties erőd, Akkon elestéig a történeteket. Az utolsó fejezetben a Szentföld teljes elvesztése utáni kereszties hadjáratok leírásával teszi teljessé, a kereszténység egyik legnagyobb vállalkozásának ismertetését.

A mű minden egyes fejezete egy-egy bibliai idézettel kezdődik, hogy aztán tetemes ismeretanyagot felvonultatva objektív képet mutasson be a hadjáratok külső és belső történéseiről, a körülményekről, amelynek pontos bemutatására Runciman a megszokottnál is nagyobb hangsúlyt fektet. Elválasztja egymástól a melléktörténeteket és a fő áramlatot, valamint az egyes központi jelentőséggel bíró eseményeket több szempontból is vizsgálja (bizánci-frank, frank-muszlim, muszlim-bizánci), kerülve a minősítést. A dolgok Runciman előadásában vannak okok és következmények, és vannak célok, a hadjáratok résztvevői az ezeket formáló, vagy éppen elszennvedő hús-vér emberek, akik az egyik részről próbálnak bizonyítani, s életcéljukat valóra váltani (frankok), s a másik részen pedig azok vannak, akik a hódításaikat próbálják

megvédeni a támadóktól (muszlimok). Runciman azzal, hogy részletesen bemutatja a cselekményt, s ragaszkodik a lehető legnagyobb hitelességhez, legendákat mutat be, egy olyan kort, amelyben az emberek bizonyítási kötelezettségei nem csak e világból származtak. A kötet tartalmi felosztásából is kitűnik, hogy a szerző a legfontosabbnak az első kereszties hadjáratot tartja. Részletesen foglalkozik a Clermonti zsinattól (1095), egészen Jeruzsálem elfoglalásáig (1099) és a kereszties államok (Edesszai Grófság, Antiókhiai Hercegség, Tripoliszi Grófság és a Jeruzsálemi Királyság) megalapításáig ezzel a négy esztendővel, és a hadjáratokat irányító és befolyásoló főbb személyekkel (II. Orbán pápa, Alexiosz bizánci császár, Le Puy püspöke, IV. Toulouse-i Rajmund, Normandiai Róbert, Flandriai Róbert, a normann Boemund, Bouillon Gottfried és testvére Balduin, aki az első jeruzsálemi király lett). Hősök és árulók, cselvetések és hihetetlenül fényes diadalok, legendák és kisebb csodák, gyakran nagy tragédiák övezik a kereszties hadjáratokat, amelyekben sokan a gondviselést látják. E peregrinációk résztvevői egy ma már elfeledett kor játékszabályai szerint cselekedtek, illetve ragadták magukhoz a kezdeményezést, hogy ők alakítsák ki azokat. Életüket mindenkor feláldozhatónak tartották a hitükért, a fogadalmukért, egy célért, amelyet igaznak és szentnek véltek.

Runciman könyve igazi alapmű, amely joggal tarthat idehaza is igényt az érdeklődésre. (*Osiris Kiadó*, Budapest, 1999)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

NÉMETH LÁSZLÓ ÉLETE LEVELEKBEN (1949-1975)

Németh László halála után lánya, Németh Ágnes kezdte el összegyűjteni az író hátrahagyott leveleit. Évtizedes kitartó munkájának köszönhetően jelenhetett meg az életműsorozat részeként még 1993-ban a *Németh László élete levelekben* című könyv, amely a hagyatékából, illetve az egykori barátoktól és pályatársaktól előkerült levelezés 1914-től 1948-ig terjedő részét tartalmazta. A közelmúltban három vaskos kötetben, a korábbi kiadvány leveleinek számozását folytatva, lényegében azonos szerkesztési elveket tükröző formában látott napvilágot a fennmaradt anyag további hányada.

A kötetek nem tartalmazzák Németh László nyílt leveleit, továbbá a családi levelezés-

ből is csak válogatást közölnek, ám a megjelent anyag így is rendkívül gazdag, több szempontból is figyelmet érdemel, s fontos adalékokat szolgáltat mind az író életét és életművét, mind pedig korának kulturális és társadalmi, politikai légkörét tekintve. A levelek mindenekelőtt arról tanúskodnak, hogy Németh László életművében a levél mindvégig meghatározó, a naplóval és az önéletríssel egyenrangú műfajként volt jelen, ezért az ő esetében mindenképpen indokolt a fennmaradt levelezés kiadása. Az udvarias levélváltások helyett tartalmas írásokat olvashatunk: a levelek az életrajzi vonatkozások mellett betekintést engednek az író műhelyébe, de megfogalmazódik Németh László alapvetően küldetéses írói magatartásának és önértelmezésének jó néhány alap gondolata is, amelyek változása szintén jól nyomon követhető. Fontos adalékokat találunk egyes művek keletkezéstörténetére vonatkozóan, valamint támpontokat azok értelmezéséhez (különösen tanulságosak például az oly sok vitát kiváltó *Galilei* c. drámájára vonatkozó részek). Másrészt a közel hétszáz levelezőtársal folytatott, több mint három ezer levelet magában foglaló levelezés egyben korrajz és kortörténet is, amely hiteles képet nyújt a korabeli magyar irodalmi életéről és kultúrpolitikáról, Magyarország szellemi légköréről.

A levelezéskötet egyik legszebb erőnye, hogy a leveleket olvasva kirajzolódik előttünk Németh László arca is. Az élete utolsó évtizedeiben folytonosan betegséggel, s vissza-visszatérő kételyekkel küszködő, ám másokon mindig segíteni kész író erkölcsi tartása csak még hitelesebbé teszi azt a tényt, hogy 20. századi irodalmunk egyik legjelentősebb, eszmetörténetileg is meghatározó alakja volt. A terjedelmes, ugyanakkor könnyen kezelhető, nagy gondval készült kiadvány ezáltal is a még mindig előítéletektől övezett életmű valós megítélését szolgálhatja. (*Osiris Kiadó*, 2000)

BENDE JÓZSEF

JAMAMOTO CUNEMOTO: HAGAKURE

Számos könyv jelent meg az utóbbi időben magyarul, amelyről korábban csak olvashattunk itthon, de magát a művet nem vehettük fordításban a kezünkbe, pedig éreztük, hogy egy kultúrának fontos részét képezik. Ebbe a sorba tartozik, ha csak az elmúlt néhány hónap könyvtérítését nézzük, például az *Upa-nisadok*, Az *Ezeregyéjszaka* meséi, s most a *Ha-*

gakure (magyarul kb. „a levelek alatt”, vagy „az avar alatt”) is.

A *Hagakure* Jamamoto Cunemoto nevéhez kötik, aki samuráj volt a 17. és 18. század fordulóján Japánban, s hűbérura halála után zen szerzetes lett, hogy lelkéért imádkozhasson. Élete végén lelkes tanítványának, Tasiro Curamotonak hét éven keresztül diktálta mintegy ezerháromszáz kisebb és nagyobb tanítását, melyeket az ifjú tizenegy könyvbe gyűjtött; ez lett a tulajdonképpeni *Hagakure*, amely évszázadokon keresztül csak kéziratos formában terjedhetett, mert egyrészt a hagyományos, régivágású samurájszellem sokaknak ekkor már visszatetszőnek tűnt, másrészt pedig tanításai alapvetően az ősi Busidóban gyökereztek, s azok szembefordultak az akkor Japánban is uralkodó konfucianizmussal. A *Hagakure* így is az egyre kisebb számú samurájok becsületkódexévé vált, idővel nem csak ők hivatkoztak rá, alig több mint két évszázad alatt a japán kultúra egyik legtöbb-szor idézett könyvévé vált.

A magyar kiadás csak válogat a *Hagakure* tizenegy könyvéből, mégis tisztának tűnik az a kép, amelyet a könyv megvalósítandónak tart: bátor, önmagát mindenkor fegyelmezni tudó, becsületes, erős, önzetlen férfi megformálását tűzi ki feladatul, aki mindennap felkészül a halálra. A halál központi helyet foglal el a *Hagakure* szemléletében. A *Hagakure* szerint ugyanis az ember a halál pillanatában esélyt kap arra, hogy kiteljesedjék, önmagára ébredjen, kiölve magából az önimádat utolsó darabját is. A hazugság, lustaság megbocsájtathatlan, a fényűzés, pompa megvetendő egy igazi samuráj számára. Hűségét, bátorságát, nemes jellemét legjobban önfeláldozásával tudja bebizonyítani, s győzelme csak úgy teljes, ha elsősorban saját magát győzi le, s csak ezután ellenfelét (Cunemoto biztosít róla, hogy ez utóbbi gyerekláték az előzőhöz képest). A samuráj nem sokra becsüli azt az embert, aki „csak a szóval foglalkozik”, mert az „nem tárja fel a szív mélységeit”, az ember mindennapi tettei alapján ítéltetik meg. Cunemoto is a maga által megfogalmazott szabályok szerint élt, s csak a samurájok korának pusztulása okozta, hogy papírra vethette gondolatait tanítványa.

A *Hagakure* tulajdonképpen felfedi, hogy mi rejtezik egy kardvágásban, s a harc miért csupán egy forma, kifejezés módja annak az életszemléletnek, amelynek ugyanaz a célja, mint minden szellemi útnak: a teljes élet. Mindezt elég nehéz megérteni mai nyugati embernek, de emlékezzünk arra, hogy az ide-

gennel való első találkozás mindig borzongató és különös érzés, s nem bölcs cselekedet csak a hibákat keresni a kezdeti lépéseknél. (Szenzárr Kiadó, 2000)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

A TERJESZKEDŐ SZÖVEG(ÉRTELMEZÉS)

Az irodalmi szöveg antropológiai
horizontjai

A közelmúltban az Osiris Kiadónál megjelent tanulmánykötet a magyar irodalomtudomány, esztétika, filozófia, klasszika-filológia számára még új és szokatlan, ám nyugaton már hagyományt teremtett szerkesztésmódot szeretne meghonosítani; egymás mellett/után vonultatja fel a vitát indító tanulmányt a hozzászólással, megjegyzéssel, viszontválasszal, észrevétellel. A tanulmányok egy sor irodalomelméleti, illetve esztétikai kérdést vetnek fel, gyakran szépirodalmi szövegekből kiindulva, újra- meg újraolvasva őket.

A kötet szerves egésszé válásának talán két átszövődés lehet a titka: egyik az adott művel, fogalommal, esetleg jelenséggel folytatott irodalomelméleti diskurzus, amely átvonul a szövegben, hogy majd több éven keresztül a hazai irodalomtudomány és esztétika fókuszában időzve választ, vagy válaszkísérletet adjon az adott jelenségre.

A másik oka, hogy a szerzők egyazon irodalomelméleti iskola mesterei, illetve tanítványai, így a szövegek párbeszédét a szerzők párbeszéde előzte meg. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténi Intézetének könyvtárában az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport, mely budapesti, debreceni és pécsi hermeneutákból áll rendre megvitatta egymás tanulmányait. Az itt elhangzott (és folyóiratokban általában megjelent) előadásokat Bednaries Gábor, Bengi László, Kulcsár Szabó Ernő és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette kötetbe.

A későbbiekben minden bizonnyal irodalomelméleti tankönyvvé váló kötetben az adott irodalomelméleti iskolának megfelelően a hermeneutikai beszéd az uralkodó, ám megjelennek már kitörési kísérletek is. Azon kívüül, hogy a hermeneutika tere (újra?) kiszélesedik bibliai és rabbinikus értelmezésre, nagy szerephez jut még a textualitás, de Zsádányi Edit *Hamupipőke nem megy bálba* című tanulmányában már a nagy elbeszélések közül a hamupipőke mesének legitimitás vesztését dolgozza fel a feminista irodalomkritika szempontjából. A tanulmányokban gyakran határátlépés tapasztalható, és ennek gyümölcseként megjelenik egy fontos felismerés, ami a kutások egy újabb nyomvonalát jelölheti ki: bizonyos szövegek értelmezéséhez a hermeneutika és dekonstrukció találkozására, együttműködésére (?) van szükség.

Fehér M. István filozófus nyitó tanulmánya (*Művészet, esztétika és irodalom Hans-Georg Gadamer filozófiai hermeneutikájában*) számos olyan kérdést vet fel, melyekre a választ, vagy az arra történő kísérletet a kötet többi szerzőjétől kapunk. Ezek a tanulmányok a válaszok után kutatva gyakran visszanyúlnak a hagyományba, Arisztotelész *Poétikájáig* vagy a *Szentírásig*.

Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai című kötet értékét és talán súlyát is mindenképpen növeli a szerzőknek (fiatal koruk ellenére) az irodalmi diskurzusban való jártasága, valamint a külföldi szakirodalom alapos ismerete. Hogy „friss” műről van szó, az az előszóból is kiderül: bizonyos kifejezések és fogalmak magyarítása, vagy az eredeti elnevezés használata még kérdéses, és ezáltal következtelen is. Elképzelhető, hogy a könyv szerzői adják rá a későbbiekben (talán újabb kötet formájában) a választ.

Az irodalmi szöveg antropológia horizontjainak nyelvezetét az olvasó kénytelen megszokni, hisz azoknak, akik tisztában szeretnének lenni a kortárs magyar irodalomtudomány főbb kutatási területeivel és irányvonaláival, kötelező olvasmány. (Osiris, 2000)

SZÜTS ZOLTÁN

SOMMAIRE

Siècles chrétiens — le 20e siècle

- GYÖRGY POSZLER: L'unité européenne et la pensée sociale
 JUDIT HAMBERGER —
 IMRE SZILÁGYI: Nouveaux états nationaux en Europe centrale
 (II. Partie: slovènes, croates)
 GÁBOR ADRIÁNYI: Les grandes assemblées catholiques en Hongrie
 SÁNDOR LADÁNYI: La défaite et la soumission de l'Église réformée en Hongrie
 KLÁRA MÉSZÁROS: Le piège de la crise de l'endettement (II. Partie)
 GUSTAV
 HERLING-GRUDZIŃSKI: Un autre monde

INHALT

Christliche Jahrhunderte — das 20. Jahrhundert

- GYÖRGY POSZLER: Europäische Einheit und sozialer Gedanke
 JUDIT HAMBERGER —
 IMRE SZILÁGYI: Die neuen mitteleuropäischen Nationalstaaten
 (II. Teil: Slowenen, Kroaten)
 GÁBOR ADRIÁNYI: Katholikentage in Ungarn
 SÁNDOR LADÁNYI: Wie das Rückgrat der reformierten Kirche in Ungarn
 gebrochen und sie unterjocht wurde
 KLÁRA MÉSZÁROS: Die Falle der Schuldenkrise (II. Teil)
 GUSTAV
 HERLING-GRUDZIŃSKI: Eine andere Welt

CONTENTS

Christian centuries — 20th century

- GYÖRGY POSZLER: European unity and the social idea
 JUDIT HAMBERGER —
 IMRE SZILÁGYI: New middle-European nation states
 (II. part: Slovenians and Croats)
 GÁBOR ADRIÁNYI: Catholic general assemblies in Hungary
 SÁNDOR LADÁNYI: The oppression of the Reformed Church in Hungary
 KLÁRA MÉSZÁROS: The trap of the debt-crisis (II. part)
 GUSTAV
 HERLING-GRUDZIŃSKI: Another world

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság: KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:

Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámra száma: OTP.

VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, —

Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.)

vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

JELENITS ISTVÁN Kinyilatkoztatás és emberi szó;

Az ének varázsa

■ Hetedik Pecset Könyvek

SIR STEVEN RUNCIMAN A keresztes hadjáratok története

■ Németh László élete levelekben

JAMAMOTO CUNEMOTO Hagakure

■ Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Bende József, Pánczél Hegedűs János,
Rónay László és Szűts Zoltán

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

■ Keresztény századok – a 11. század
és a 15. század

JEAN-MARIE LUSTIGER A papképzés párizsi modellje
ERHARD BUSEK Európai perspektívák

ISSN 004260242-4

9 770042 602425